

Diagnoza społeczno-gospodarcza województwa lubuskiego

Kwiecień 2019

Diagnoza społeczno-gospodarcza województwa lubuskiego opracowana została przez Zespół roboczy do spraw Strategii Rozwoju Województwa Lubuskiego i stanowi podstawę do opracowania aktualizacji Strategii Rozwoju Województwa Lubuskiego z perspektywą do 2030 r.

Spis treści

WSTĘP	3
1. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA WOJEWÓDZTWA	4
2. SFERA SPOŁECZNA	6
2.1. Demografia	6
2.2. Usługi publiczne i infrastruktura na rzecz kapitału ludzkiego (oświata i szkolnictwo wyższe, ochrona zdrowia, kultura i dziedzictwo regionalne, sport)	8
2.3. Polityka społeczna	14
2.4. Kapitał społeczny	19
2.5 Rewitalizacja	21
3. SFERA GOSPODARCZA	23
3.1. Gospodarka regionalna	23
3.2. Rynek pracy	25
3.3. Przedsiębiorczość, przemysł, usługi	29
3.4. Innowacje	36
3.5. Rolnictwo, rybactwo, leśnictwo	39
3.6. Potencjał turystyczny	41
4. SFERA PRZESTRZENNA	44
4.1. Struktura funkcjonalno – przestrzenna	44
4.2. Środowisko przyrodnicze i bogactwa naturalne	49
4.3. Infrastruktura transportowa	51
4.4. Energetyka	57
4.5. Infrastruktura ochrony środowiska	60
4.6. Infrastruktura teleinformatyczna i społeczeństwo informacyjne	63
5. SFERA ZARZĄDZANIA ROZWOJEM REGIONU	67
5.1. Sprawność instytucjonalna	67
5.2. Finanse publiczne	70
5.3. Współpraca międzynarodowa i krajowa współpraca międzyregionalna	71
5.4. Promocja regionu	73
6. ANALIZA ZRÓŻNICOWAŃ I POTRZEB ROZWOJOWYCH GMIN	75

WSTĘP

Diagnoza społeczno-gospodarcza województwa lubuskiego stanowi podstawę do opracowania aktualizacji dotychczas obowiązującej strategii rozwoju regionu. Jest to dokument mający charakter raportu o stanie województwa, dokonanego w oparciu o dostępny zasób informacji ilościowych i jakościowych, zebranych z lat 2012-2018. Diagnoza jest syntetycznym ujęciem sytuacji przestrzennej oraz społeczno-gospodarczej województwa. Dane w niej wykorzystane służą przede wszystkim wyznaczeniu mocnych i słabych stron regionu lubuskiego, a także wskazaniu jego potencjałów i problemów. To z kolei jest podstawą do aktualizacji celów i najważniejszych kierunków rozwoju oraz określenia kluczowych przedsięwzięć.

Najistotniejsze wyzwania rozwojowe: innowacyjna gospodarka, zrównoważony rozwój, jakość życia wciąż pozostają aktualne. Jednak w ciągu ostatnich kilku lat zaistniały także nowe uwarunkowania: zmiany sytuacji na rynku pracy, wyzwania związane z niżem demograficznym, migracją, starzeniem się społeczeństwa i koniecznością położenia większych akcentów na tzw. „srebrną gospodarkę”. Uwarunkowania te zostały opisane w diagnozie. Dokument charakteryzuje obszary rozwoju związane ze sferą społeczną, gospodarczą, przestrzenną oraz sferą zarządzania rozwojem regionu, wraz ze wskazaniem trendów, które miały miejsce na przestrzeni ostatnich lat. Dokonano analizy demografii, usług publicznych, infrastruktury technicznej, społecznej oraz jego rządzenia pod kątem jakości, jak również analizy atrakcyjności społeczno-gospodarczej, zdolności inwestycyjnej, zasobów finansowych, organizacyjnych i ludzkich.

Diagnozę regionu przygotowano w ramach prac Zespołu roboczego do spraw Strategii Rozwoju Województwa Lubuskiego, w skład którego wchodzi dyrektorzy departamentów Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego, dyrektorzy wybranych jednostek podległych oraz dyrektor Urzędu Statystycznego w Zielonej Górze. Opracowanie zawiera przede wszystkim informacje ilościowe, przeważnie statystyczne, pozyskane ze źródeł powszechnie dostępnych, głównie z Banku Danych Lokalnych GUS oraz informacje ilościowe i faktograficzne pochodzące z zasobów informacyjnych poszczególnych departamentów urzędu marszałkowskiego i jego jednostek organizacyjnych. Niniejsze opracowanie ma charakter syntezy z wielu źródeł, a ze względu na sposób pozyskania danych, charakteryzuje się różną wielkością zasobu informacji w poszczególnych dziedzinach. Oceny diagnostyczne dokonywane były m.in. w oparciu o kryterium porównawcze z innymi jednostkami oraz kryterium czasowe – postępu lub regresu danego zjawiska, przy czym porównania retrospektywne uzależnione były od dostępności informacji w Banku Danych Lokalnych GUS.

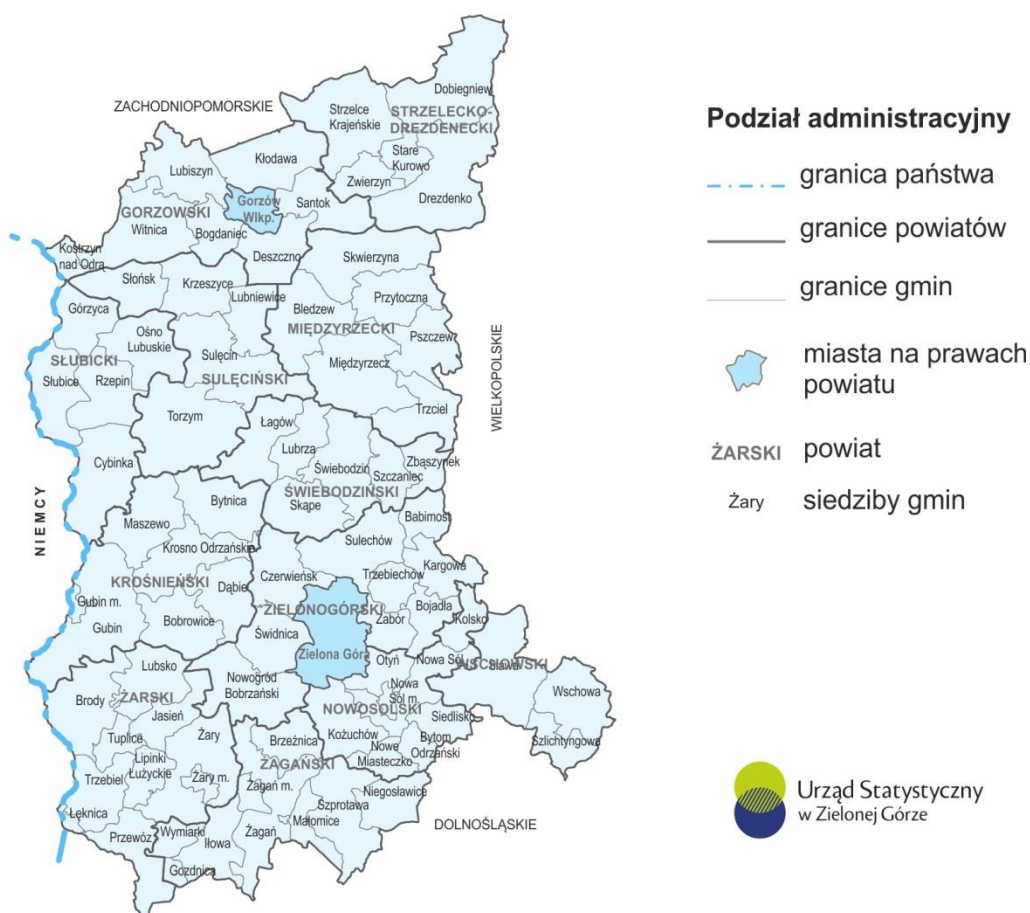
Syntetyczne wnioski z diagnozy zostaną zawarte w zaktualizowanej Strategii Rozwoju Województwa Lubuskiego 2030.

1. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA WOJEWÓDZTWA

Województwo lubuskie położone jest w środkowozachodniej części Polski. Powierzchnia regionu wynosi 13 988 km² (4,5% powierzchni kraju), co plasuje lubuskie na 13. miejscu wśród polskich województw. Region z liczbą mieszkańców nieco ponad 1 mln osób, jest drugim województwem w kraju o najmniejszej liczbie ludności (po województwie opolskim). Lubuszanie stanowią 2,6% ludności Polski. Lubuskie od wschodu graniczy z województwem wielkopolskim, od południa z województwem dolnośląskim, natomiast od północy z województwem zachodniopomorskim. Zachodnia granica regionu stanowi jednocześnie granicę Polski z Niemcami i pokrywa się w całości z odcinkami dwóch rzek - Odry i Nysy Łużyckiej.

Atutem regionu - ale i wyzwaniem - jest jego **międzymetropolitalne położenie** - bliskość aglomeracji berlińskiej, wrocławskiej, poznańskiej i szczecińskiej, a także dostępność do strategicznych szlaków komunikacyjnych o znaczeniu międzynarodowym. Przez województwo lubuskie przebiegają dwa **transeuropejskie korytarze transportowe**: Morze Północne – Bałtyk i Bałtyk – Adriatyk, z biegnącymi wzdłuż nich - równoleżnikowo autostradą A2 (Berlin –Warszawa) oraz południkowo - drogą ekspresową S3 (Świnoujście – Lubawka). Dzięki korzystnemu położeniu województwo lubuskie stanowi atrakcyjny obszar do inwestowania, osiedlania się oraz wypoczynku. Szeroka współpraca i postępująca integracja z niemieckimi sąsiadami oraz aktywność różnorodnych instytucji (m.in. przedsiębiorstw, placówek edukacyjnych i kulturalnych), wykorzystujących płynące z tego możliwości, stwarzają korzystne uwarunkowania rozwojowe województwa.

Rysunek 1: Podział administracyjny województwa lubuskiego

Wiodącymi ośrodkami regionu są jego dwa największe miasta - **Gorzów Wielkopolski i Zielona Góra**. Dzielą one między siebie funkcje administracyjne (Gorzów Wlkp. jest siedzibą Wojewody Lubuskiego a Zielona Góra siedzibą Sejmiku Województwa Lubuskiego) oraz funkcje gospodarcze i społeczne. Obydwa miasta liczą ponad 120 tys. mieszkańców (Zielona Góra 139,8 tys. a Gorzów Wlkp. - 124,3 tys. mieszkańców w 2017 r.). Do największych spośród 43 miast w regionie należą także: Nowa Sól, Żary, Żagań oraz Świebodzin.

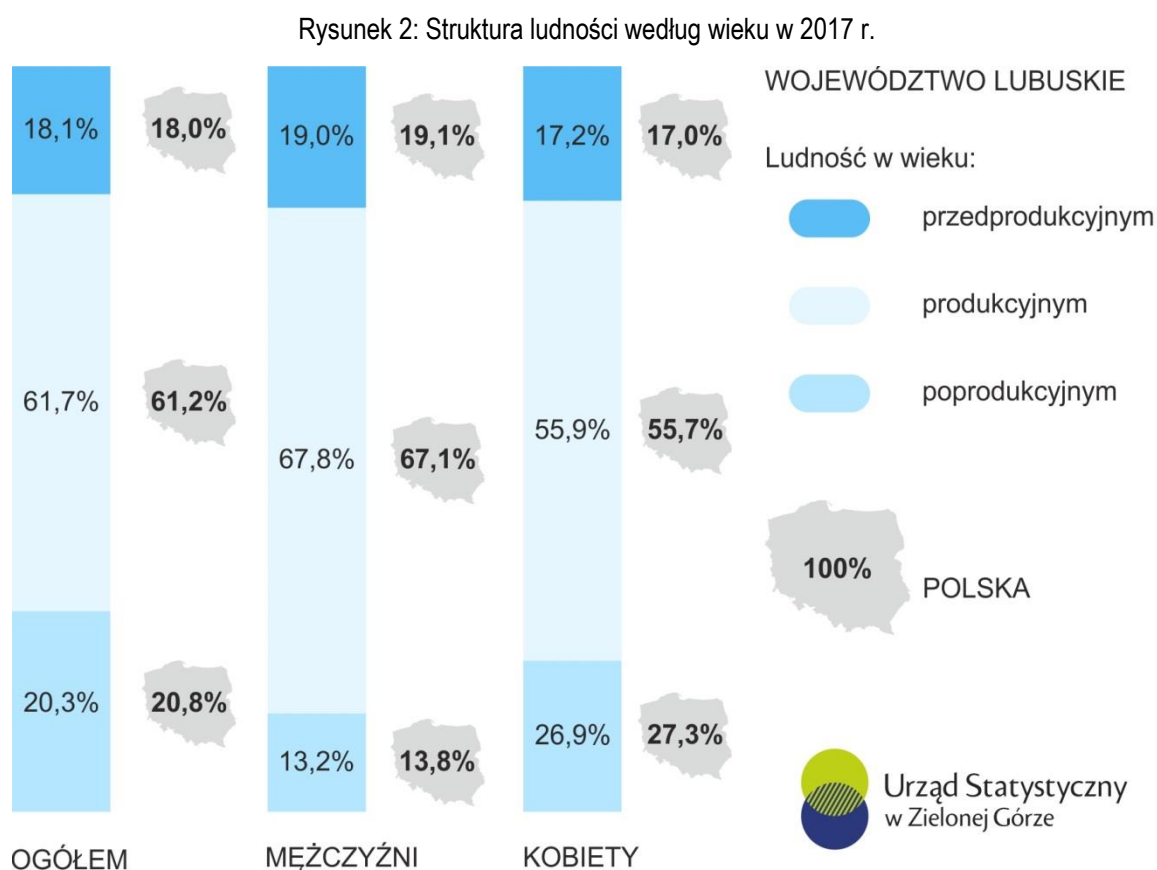
Województwo podzielone jest na 12 powiatów ziemskich: gorzowski, krośnieński, międzyrzecki, nowosolski, słubicki, strzelecko–drezdenecki, sulęciński, świebodziński, wschowski, zielonogórski, żagański i żarski oraz 2 powiaty grodzkie: Gorzów Wlkp. i Zieloną Górę. W skład powiatów wchodzi 82 gminy, w tym: 9 miejskich, 33 miejsko-wiejskie i 40 wiejskich (stan w dniu 31.12.2017 r.).

2. SFERA SPOŁECZNA

2.1. Demografia

Liczebność populacji i natężenie określonych procesów demograficznych stanowi główny czynnik w planowaniu polityki rozwoju. Konieczne jest rozpoznanie kształtujących się trendów w wymiarze czasowym i przestrzennym, jak również analiza prognoz demograficznych.

Liczba ludności województwa w połowie 2018 r. wynosiła 1 015 440 osoby. W porównaniu do 2012 r. ubyło ponad 7 tys. mieszkańców, co było spowodowane przede wszystkim odpływem migracyjnym ludności. Ponadto zanotowano pogorszenie sytuacji w zakresie przyrostu naturalnego – ujemnego w latach 2015 i 2016 – oraz dodatniego, jednakże pozostającego na relatywnie niskim poziomie, w 2017 r. Współczynnik przyrostu naturalnego na 1000 ludności osiągnął wartość 0,0‰ w 2017 r., analogicznie jak średnio w kraju.

Spośród 82 gmin województwa lubuskiego, aż w 60 gminach (tj. 73,2%) **saldo migracji** było ujemne w 2017 r. Zwiększenie liczby ludności zaobserwowano w powiatach: zielonogórskim, gorzowskim i w miastach na prawach powiatu: Gorzów Wlkp. i Zielona Góra¹, w których dodatni współczynnik salda migracji oznacza większą liczbę ludności napływającej niż odpływającej z powiatu/miasta. Ubytek ludności notuje się w większości powiatów województwa lubuskiego, największy w powiatach leżących w południowej części regionu: krośnieńskim, żagańskim, żarskim i wschowskim oraz w najbardziej na północ wysuniętym powiecie strzelecko-drezdeneckim.

¹ Sytuacja ludnościowa miasta na prawach powiatu Zielona Góra uległa zmianie po połączeniu miasta i gminy w 2015 r.

Należy zaznaczyć, że odpływ ludności z obszaru województwa w największym stopniu dotyczył populacji w wieku produkcyjnym. W latach 2016 i 2017 saldo migracji ludności z tej grupy wieku, wyniosło odpowiednio minus 836 i minus 868. Współczynnik salda migracji ludności w wieku produkcyjnym w 2017 r. wyniósł minus 13,8 wobec minus 13,2 w 2016 r.

W końcu 2017 r. aż 62,0% Lubuszan mieszkało w południowej części województwa lubuskiego. W podregionie zielonogórskim liczba ludności sięgała 630,7 tys. osób. Ludność podregionu gorzowskiego liczyła 386,1 tys. osób, tj. 38,0% ludności ogółem.

Z ogółu ludności województwa lubuskiego 64,9% mieszkało w miastach, wśród których ze względu na liczbę ludności, oprócz Gorzowa Wlkp. i Zielonej Góry, wyróżniają się: Nowa Sól (w której w końcu 2017 r. mieszkało 39,1 tys. ludności), Żary (37,9 tys.), Żagań (26,1 tys.) i Świebodzin (22,0 tys.). Po ponad 15 tys. ludności liczyły miasta: Międzyrzecz (18,3 tys.), Kostrzyn nad Odrą (17,9 tys.), Sulechów (17,0 tys.), Słubice (16,8 tys.) i Gubin (16,7 tys.).

Województwo lubuskie wyróżnia niewielka w skali kraju **gęstość zaludnienia**, tj. liczba mieszkańców przypadająca na 1 km² powierzchni. Wartość tego wskaźnika utrzymuje się na poziomie 73 osób na 1 km² wobec 123 osób na 1 km² średnio w kraju.

Wskaźnik feminizacji w województwie lubuskim, czyli liczby kobiet przypadającej na 100 mężczyzn wynosił 105 w 2017 r., wskaźnik ten utrzymał się na stałym poziomie od 2012 r. i był nieznacznie niższy od średniej krajowej (107).

Obserwowane procesy demograficzne w zakresie ruchu naturalnego oraz ruchu migracyjnego ludności wpływają na zmiany stanu oraz struktury ludności województwa lubuskiego. Analiza zmian struktury populacji wskazuje na postępujący proces starzenia się społeczeństwa wyrażający się m.in. rosnącym udziałem ludności w wieku nieprodukcyjnym w populacji ogółem, przy spadku udziału ludności w wieku produkcyjnym.

W końcu 2017 r. liczba ludności w wieku produkcyjnym w województwie lubuskim wyniosła 627,1 tys. osób, w wieku przedprodukcyjnym 183,7 tys., a liczba ludności w wieku poprodukcyjnym blisko 206,0 tys. osób. W rezultacie udział ludności w wieku produkcyjnym, w ogóle ludności Lubuskiego zmniejszył się z 64,9% w 2012 r. do 61,7% w końcu 2017 r., przy jednoczesnym wzroście udziału ludności w wieku poprodukcyjnym do 20,3% (16,4% w 2012 r.). Rezultaty te są zbliżone do wyników notowanych w pozostałych regionach kraju. Konsekwencją zachodzących zmian w strukturze ludności jest pogarszająca się relacja liczby ludności w wieku poprodukcyjnym do liczby ludności w wieku produkcyjnym, którą odzwierciedla wskaźnik **obciążenia demograficznego**. W 2017 r. w województwie lubuskim na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadają 32,8 osoby w wieku poprodukcyjnym. Największą liczbę ludności w wieku poprodukcyjnym w przeliczeniu na 100 osób w wieku produkcyjnym notuje się w miastach na prawach powiatu: Gorzów Wlkp. i Zielona Góra (w 2017 r. odpowiednio 38,5 i 37,5) oraz w powiecie nowosolskim (34,8). Z kolei najmniejsze obciążenie ludności w wieku produkcyjnym występuje w powiecie gorzowskim, słubickim, zielonogórskim i sulęcińskim, w których wskaźnik obciążenia demograficznego nie przekracza 30.

Do roku 2050 prognozuje się, że liczba ludności w województwie lubuskim będzie stale się zmniejszać, przy czym tempo tego spadku przyspieszy po 2020 r. Szacowana liczba ludności w 2050 r. - 878 645 mieszkańców, jest niższa od liczby ludności w 2017 r. o 13,6% (dla Polski prognozowany spadek wynosi 11,7%). Jednocześnie zaobserwować można dość istotne zmiany w strukturze wieku mieszkańców regionu. Liczba ludności w wieku poniżej 15 lat powinna kształtować się na poziomie około 105 tys. mieszkańców. Przewiduje się natomiast istotny spadek ludności w przedziale wieku 15-24 lata (czyli głównie młodzieży uczącej się) o ponad 30% (z ponad 108 tys. osób w 2017 r. do około 75 tys. w 2050 r.). Najbardziej widoczną zmianą w strukturze wieku ludności regionu będzie przyrost ludności w grupie 65 i więcej lat, o ponad 75% (z ponad 165 tys. osób w 2017 r. do prawie 289 tys. w 2050 r.).

Demograficzna wizja województwa lubuskiego, która wylania się z prognozy ludności na lata 2014-2050, nie jest optymistyczna. Przy obecnych tendencjach w ruchu naturalnym i wędrownym ludności regionu, Lubuskie czeka stopniowy ubytek liczby ludności oraz znaczące zmiany w strukturze wieku jego mieszkańców. Przewidywane zmiany wydają się być nieuchronne, gdyż wynikają z „nowej demografii” Polski. Charakteryzuje ją przede wszystkim bardzo niska liczba urodzeń, utrzymująca się po gwałtownym spadku wyżowego okresu połowy lat 80-tych ubiegłego wieku oraz bardzo niskie wartości współczynnika dzietności, przy jednocześnie spadającej w wolniejszym tempie umieralności.

Wyzwaniem, któremu będzie trzeba sprostać, jest zjawisko starzenia się społeczeństwa, będące wypadkową zarówno wydłużania się czasu trwania życia, jak i osłabienia dzietności.

Procesy demograficzne zachodzące w ostatnich latach w województwie lubuskim są tożsame z trendami krajowymi, ale również z przemianami ludnościowymi w Europie Środkowo-Wschodniej.

2.2. Usługi publiczne i infrastruktura na rzecz kapitału ludzkiego (oświata i szkolnictwo wyższe, ochrona zdrowia, kultura i dziedzictwo regionalne, sport)

Oświata i szkolnictwo wyższe

Zmiany w obszarze oświaty i szkolnictwa wyższego determinowane są z jednej strony wprowadzaniem nowych przepisów prawnych (reformy edukacji), z drugiej strony należy uwzględnić wpływ sytuacji demograficznej. W latach 2012-2017 **liczba ludności w wieku szkolnym w województwie lubuskim zmniejszyła się z 209,4 tys. do 193,2 tys.** (o 7,7%). W 2017 r. liczebność grup wiekowych, odpowiadających kształceniu na poziomie średnim i wyższym, była mniejsza odpowiednio o 17,2% i 17,1% w porównaniu z 2012 r. Zwiększyła się jedynie liczba ludności w wieku 7-14 lat (o 8,0%), odpowiadającym kształceniu na poziomie podstawowym.

Od 1 września 2017 r. rozpoczęto reformę systemu edukacji, która docelowo wprowadza: 8-letnią szkołę podstawową, 4-letnie liceum ogólnokształcące, 5-letnie technikum, 3-letnią szkołę branżową I. stopnia, 2-letnią szkołę branżową II. stopnia oraz likwiduje gimnazja. Spowodowało to w całym kraju zmiany dotyczące funkcjonowania szkół.

W 2017 r. w każdym powiecie w regionie działała przynajmniej jedna placówka sprawująca opiekę nad dziećmi w wieku do lat 3. W większości powiatów funkcję tę spełniały żłobki. Spośród 82 lubuskich gmin, w częściej niż co czwartej gminie działał żłobek lub klub dziecięcy. **Edukacja przedszkolna** obejmowała w roku szkolnym 2017/2018 w Lubuskiem 82,1% dzieci w wieku 3-5 lat. W podregionie zielonogórskim wskaźnik ten był nieznacznie wyższy i wynosił 82,8%, natomiast w podregionie gorzowskim był niższy i wynosił 80,9%. W placówkach wychowania przedszkolnego zlokalizowanych w miastach wskaźnik wyniósł ponad 99,4% (wzrost o 5,3 p. proc. w odniesieniu do roku 2016/17), na wsi wyniósł 51,1% (podobnie jak przed rokiem). Na terenie powiatów wskaźnik upowszechnienia edukacji przedszkolnej dzieci 3-5 letnich kształtował się w przedziale od 70% do ponad 95% (w miastach na prawach powiatu).

W roku szkolnym 2017/2018 w województwie lubuskim funkcjonowało 368 szkół podstawowych (nastąpił wzrost o 34 szkoły w porównaniu z 2012 r.), w tym 25 szkół specjalnych i 7 szkół dla dorosłych. Naukę w szkołach podstawowych dla dzieci i młodzieży (łącznie ze specjalnymi) realizowało 71,1 tys. uczniów (liczba uczniów wzrosła o 25,9% w stosunku do 2012 r.). W wyniku wdrażania nowego systemu edukacji w roku szkolnym 2017/2018 w szkołach podstawowych kształcił się pierwszy rocznik uczniów realizujących program klasy siódmej, co skutkuje brakiem absolwentów z roku szkolnego 2016/2017 (przejście z 6- na 8-letnią szkołę podstawową).

W latach 2012-2016 w województwie lubuskim średnia liczba szkół gimnazjalnych wynosiła 189. W okresie tym ok. 147 tys. uczniów uczęszczało do szkół gimnazjalnych, a ok 48,7 tys. uczniów zostało absolwentami gimnazjów. W roku szkolnym 2017/2018 nie odbył się nabór do klasy pierwszej gimnazjów, które po reformie

edukacji ulegają stopniowej likwidacji. W czerwcu 2017 r. trzyletni cykl kształcenia w tego typu szkołach zakończyło 8,6 tys. uczniów (w tym 0,2 tys. w gimnazjach specjalnych) oraz 0,2 tys. uczniów w szkołach dla dorosłych.

W roku szkolnym 2017/2018 na terenie województwa działało 95 liceów ogólnokształcących, w tym 54 licea dla młodzieży oraz 41 licea dla dorosłych. W tych szkołach naukę pobierało łącznie 14,1 tys. uczniów, tj. o 27,4% mniej niż w 2012 r.

W tym samym roku szkolnym rozpoczął się nabór do klasy pierwszej szkół branżowych I. stopnia, które powstały z przekształcenia dotychczasowych zasadniczych szkół zawodowych. Sieć szkół zawodowych dla młodzieży w województwie tworzyło: 52 szkoły branżowe I. stopnia, 58 techników, 17 szkół specjalnych przysposabiających do pracy, a także 3 ogólnokształcące szkoły artystyczne dające uprawnienia zawodowe. W szkołach branżowych I. stopnia uczyło się 4,7 tys. osób, w tym 3,1 tys. uczniów oddziałów zasadniczych szkół zawodowych. W 2016 r. liczba uczniów zasadniczych szkół zawodowych była o 15,6% mniejsza niż w 2012 r. Młodzież gimnazjalna najczęściej wybierała naukę w technikach (41,0% absolwentów gimnazjów).

Zdawalność egzaminów maturalnych w latach 2012-2017 utrzymywała się na stałym poziomie powyżej średniej krajowej, w 2017 r. wyniosła 79,8%.

W roku szkolnym 2017/2018 w 44 szkołach policealnych edukację kontynuowało 4,9 tys. uczniów. Większość (81,8%) to szkoły dla dorosłych. Ponad ¾ szkół (77,3%) to placówki niepubliczne o uprawnieniach szkół publicznych. Szkoły policealne kształcą przede wszystkim w zawodach związanych ze zdrowiem (23,8% ogółu uczniów), w zakresie biznesu i administracji oraz świadczenia usług dla ludności (po ok. 19,0%).

Jednym z podstawowych mierników poziomu kapitału ludzkiego danego regionu jest liczba działających na jego terenie szkół wyższych, ich jakość oraz liczba studentów korzystających z oferty edukacyjnej.

Sytuacja szkolnictwa wyższego w województwie lubuskim determinowana jest przez dynamicznie zachodzące procesy demograficzne, uwarunkowania formalno-prawne (zmiana ustawy o szkolnictwie wyższym), presję konkurencyjności ośrodków akademickich z innych województw oraz zapotrzebowanie rynku pracy.

W roku akademickim 2018/2019 funkcjonuje w województwie lubuskim 7 uczelni wyższych. Wśród uczelni publicznych znajdują się dwie uczelnie tzw. macierzyste tj. **Uniwersytet Zielonogórski** (na którym studiuje ponad 70% lubuskich studentów) i **Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim**, a także dwie jednostki uczelni spoza województwa, tj. Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wielkopolskim AWF im. E. Piaseckiego w Poznaniu oraz Collegium Polonicum UAM w Poznaniu. Uniwersytet Szczeciński Wydział w Gorzowie Wielkopolskim z dniem 30 września 2018 r. zakończył działalność. W województwie lubuskim znajdują się trzy uczelnie niepubliczne to: Łużycka Szkoła Wyższa im. J. B. Solfy z siedzibą w Żarach, Wyższa Szkoła Biznesu w Gorzowie Wielkopolskim, Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim (wcześniej w Kostrzynie nad Odrą).

Niewielka liczba uczelni działających w regionie przekłada się na liczbę studentów w szkołach wyższych z terenu województwa - w roku akademickim 2011/2012 było nieco ponad 21,3 tys., natomiast w roku 2017/2018 już tylko ok. 14 tys. studentów. Na lubuskich uczelniach kształciło się najmniej studentów spośród wszystkich województw. Z uwagi na wymogi rynku pracy korzystny i pożądanym jest trend wzrostu liczby absolwentów kierunków technicznych i przyrodniczych.

Porównując dane Lubuskiego do innych województw i średniej dla Polski (wskaźnik porównawczy na 10 tys. ludności), sytuacja regionu przedstawia się szczególnie niekorzystnie. **W województwie lubuskim w 2017 r. było najmniej studentów w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców** i nastąpił największy spadek ich liczby w latach 2012-2017 r. z 239 do 137.

W latach akademickich 2011/2012 – 2016/2017 liczba nauczycieli akademickich sukcesywnie spadała z 1392 do 1216 nauczycieli. Natomiast liczba pracowników naukowych pełnozatrudnionych w województwie z tytułem

profesora sukcesywnie wzrastała z 360 w 2012 r. do 380 w 2016 r. Na tle kraju w województwie lubuskim występuje dobre nasycenie kadry osobami o najwyższych kwalifikacjach. Stosunek nasycenia kadry profesorską (w stosunku do liczby nauczycieli akademickich ogółem) w 2016 r. wyniósł 0,31 i był najkorzystniejszy w kraju, przy średniej w Polsce: 0,24. Korzystny był także wskaźnik nasycenia adiunktami.

Stosunek liczby studentów do liczby nauczycieli akademickich pokazuje m.in. jakość kształcenia, poprzez dostępność nauczycieli akademickich dla studentów. W województwie lubuskim stosunek ilości studentów przypadających na jednego nauczyciela akademickiego, tj. 12,3, był w 2016 r. niższy niż średnia krajowa wynosząca 14,1.

Na lubuskich uczelniach studiuje również cudzoziemcy, lecz ich liczba w porównaniu do innych regionów jest niska. Odsetek studentów - cudzoziemców studiujących na lubuskich uczelniach - podwoił się w latach 2012-2016, wzrastając z 0,8% do 1,5%. Rodzime uczelnie charakteryzują się także słabym poziomem umiędzynarodowienia w obszarze badań naukowych. Żadna z uczelni w województwie lubuskim nie posiada akredytacji ani certyfikatów międzynarodowych.

Zarząd Województwa Lubuskiego w lipcu 2018 r. przyjął dokument pn. **Kierunki rozwoju szkolnictwa wyższego w województwie lubuskim do roku 2030** wraz ze szczegółową diagnozą sytuacji szkolnictwa wyższego. Dokument ma charakter koordynacyjny - jego celem jest zapewnienie efektywnej integracji i spójności działań na rzecz poprawy szkolnictwa wyższego w województwie lubuskim w ramach działań różnych podmiotów, a przede wszystkim: uczelni wyższych, samorządu województwa i samorządu terytorialnego z miast - ośrodków akademickich Zielonej Góry i Gorzowa Wlkp. Samorząd Województwa Lubuskiego wspiera corocznie finansowo lubuskie uczelnie, udzielając dotacji na prowadzenie nowych kierunków, doposażenie pracowni, laboratoriów oraz podwyższanie kwalifikacji kadr uczelni.

Samorząd Województwa Lubuskiego przyznaje także od roku akademickiego 2018/2019 stypendia motywujące dla lubuskich studentów. Celem pomocy jest wsparcie, wyrównywanie szans edukacyjnych oraz inspiracja do podjęcia studiów na lubuskich uczelniach. W 2018 r. przeznaczono na ten cel 100 tys. zł.

Należy także wskazać na brak aktywności Lubuszan w kształceniu ustawicznym i realizacji idei uczenia się przez całe życie. W 2017 r. jedynie 2,2% dorosłych Lubuszan uczestniczyło w kształceniu lub szkoleniu.

Ochrona zdrowia

Kapitał ludzki diagnozowany jest również wskaźnikami dotyczącymi ochrony zdrowia. Powszechnie stosowanym miernikiem jakości opieki zdrowotnej jest współczynnik urodzeń żywych i zgonów niemowląt. W 2017 r. w województwie lubuskim odnotowano 10,13 urodzeń żywych na 1000 ludności i 4,66 zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych. W przypadku współczynnika urodzeń jest to rezultat zbliżony do średniej krajowej (ale jej nie przekracza). Natomiast współczynnik urodzeń żywych na 1 tys. mieszkańców w podregionie gorzowskim wynosił 9,98, a w podregionie zielonogórskim 10,22. Z kolei współczynnik zgonów niemowląt w województwie jest wyższy niż średnio w kraju, co obserwowano w większości lat prezentowanego okresu, z wyjątkiem 2014 r. W 2017 r. średnia liczba zgonów niemowląt w przeliczeniu na 1000 urodzeń żywych w kraju wyniosła 3,99.

Wśród populacji osób dorosłych wskaźnik liczby zgonów utrzymuje się na stałym poziomie, oscylując w latach 2012-2017 pomiędzy wartościami 9,4 a 10,1 promila. W analizowanym okresie utrzymywał się on nieznacznie poniżej średniej krajowej. Do głównych przyczyn zgonów zaliczają się tzw. choroby cywilizacyjne, wśród których największy odsetek stanowiły dysfunkcje układu krążenia i nowotwory.

Do czołowych placówek opieki zdrowotnej województwa lubuskiego zaliczają się: **Szpital Uniwersytecki im. Karola Marcinkowskiego w Zielonej Górze sp. z o.o.** i **Wielospecjalistyczny Szpital Wojewódzki w Gorzowie Wlkp. sp. z o.o.** oraz jednostki specjalistyczne w Torzymiu (pulmonologiczno-kardiologiczna i Świebodzinie (ortopedyczno-rehabilitacyjna, a także szpitale psychiatryczne w Ciborzu i Międzyzrzeczu – Obrzycach oraz w Zaborze – psychiatria dziecięca. Ofertę uzupełniają szpitale powiatowe i placówki

niepubliczne. Dla utrzymania efektywnego systemu opieki zdrowotnej na obszarze województwa niezbędne jest stałe doposażanie jednostek ochrony zdrowia w nowoczesny sprzęt i aparaturę medyczną nowej generacji oraz utrzymanie i rozwój kadry medycznej. W 2018 r. rozpoczęto budowę Centrum Zdrowia Matki i Dziecka w Zielonej Górze, która zakończy się w 2021 r. W Szpitalu w Gorzowie Wlkp. zainwestowano w Ośrodek Radioterapii, który skupia w jednym miejscu wszystkie poradnie związane z leczeniem onkologicznym. Samorząd Wojewódzki finansuje w połowie budowę Bazy Lotniczego Pogotowia Ratunkowego HEMS w Gorzowie Wlkp. Przy gorzowskim szpitalu od 2016 r. funkcjonuje tymczasowa baza kontenerowa Lotniczego Pogotowia Ratunkowego.

Podstawowy problemem, z którym region musi sobie poradzić to deficyt specjalistycznej kadry medycznej. W województwie lubuskim brakuje specjalistów w poradniach i szpitalach. W 2017 r. wskaźnik lekarzy (personel ogółem) w Lubuskim należał do jednych z najniższych w Polsce i był na poziomie 45/10 tys. mieszkańców. Wskaźnik liczby lekarzy w województwie jest niższy od średniej krajowej, która wynosi 57/10 tys. mieszkańców. Najgorsza sytuacja jest w grupie specjalistów z zakresu chorób wewnętrznych i medycyny ratunkowej. Dotkliwie brakuje kardiologów, onkologów, psychiatrów, diabetologów i endokrynologów. Do deficytowych specjalizacji dochodzą torakochirurgia, chirurgia naczyniowa i szczękowa, neurologia i gastroenterologia. Brakuje też pediatrów i anestezjologów.

Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego w Zielonej Górze przy współpracy z Uniwersytetem Zielonogórskim i Szpitalem Uniwersyteckim im. Karola Marcinkowskiego w Zielonej Górze Sp. z o.o. zainicjował powstanie **kierunku lekarskiego na Wydziale Lekarskim i Nauk o Zdrowiu** w roku akademickim 2015/2016. Współpraca szpitala i UZ związana jest z kształceniem w zawodach medycznych oraz potrzebami w zakresie działalności badawczej w powiązaniu z udzielaniem świadczeń zdrowotnych i promocji zdrowia, jak również zadań badawczych. Wśród działań mających wpływ na zwiększenie zasobów kadry medycznej są ufundowane przez samorząd województwa lubuskiego stypendia dla studentów kierunków lekarskich. Warunkiem otrzymania wsparcia jest deklaracja związania swojej zawodowej przyszłości z regionem lubuskim.

Samorząd Województwa Lubuskiego realizuje działania z zakresu promocji zdrowia i kształtowania prozdrowotnych postaw mieszkańców województwa lubuskiego (kampanie informacyjne, badania profilaktyczne, akcje promujące zdrowy styl życia) oraz poprawy organizacji świadczeń usług zdrowotnych podmiotów leczniczych podległych Urzędowi Marszałkowskiemu Województwa Lubuskiego w Zielonej Górze. Wśród stałych i rozpoznawalnych inicjatyw można wymienić m.in. organizowane od wielu lat np. Lubuskie Pikniki Zdrowia, a także wspieranie akcji krwiodawstwa, poprzez cyklicznie organizowanie zbiórek krwi. Ponadto realizowane są regionalne programy zdrowotne takie jak: *Program polityki zdrowotnej wczesnej diagnostyki chorób nowotworowych płuc dla mieszkańców województwa lubuskiego – Zdrowe Płuca Lubuszan*, czy *Program polityki zdrowotnej – Leczenie niepłodności metodą zapłodnienia pozaustrojowego in vitro dla mieszkańców województwa lubuskiego*. Od 2017 roku realizowany jest projekt pn. *Lubuszenie skutecznie przeciw nowotworom – wsparcie realizacji programów zdrowotnych ukierunkowanych na wykrywanie i zapobieganie nowotworom złośliwym jelita grubego, szyjki macicy, piersi wśród mieszkańców województwa lubuskiego*, dofinansowany ze środków UE w ramach RPO-Lubuskie 2020. Na uwagę zasługuje również wieloletnia promocja idei transplantacji w ramach podpisanego w 2010 roku listu intencyjnego *Partnerstwo dla Transplantacji w Województwie Lubuskim*.

Kultura i dziedzictwo regionalne

Województwo lubuskie posiada specyfikę, która wynika z osiedlenia się tutaj mieszkańców o różnej tradycji kulturowej. Utrudnia to z jednej strony budowę jednolitej kultury regionu, z drugiej strony - tworzy się zróżnicowana, czerpiąca z wielu źródeł tożsamość kulturowa.

Według danych z 2017 r. na obszarze województwa działało **19 muzeów** (o 1 więcej w porównaniu z notującym najniższy w kraju wynik województwem opolskim), **13 kin**, **272 biblioteki**, **2 teatry** i **2 filharmonie** oraz **4 galerie i salony sztuki**. Dużym atutem województwa są **branżowe cykliczne imprezy kulturalne**,

przyciągające widownię z całego kraju i z zagranicy. Zaliczają się do nich między innymi: *Lubuskie Lato Filmowe* w Łagowie, *Przystanek Woodstock* w Kostrzynie nad Odrą (obecnie *Pol'and'Rock Festival*), *Festiwal Muzyki Dawnej Muzyka w Raju*, *Międzynarodowe Spotkania Zespołów Cygańskich ROMANE DYVESA* w Gorzowie Wlkp., *Winobranie* i *Festiwal Kabaretowy* w Zielonej Górze (nazywanej z racji liczby powstałych w niej kabaretów *Zagłębiem Kabaretowym*), czy *Wielka Ucieczka* w Żaganiu. Zainteresowanie wydarzeniami kulturalnymi odzwierciedla wskaźnik liczby widzów i słuchaczy w teatrach i instytucjach muzycznych na 1000 ludności, który wynosił w 2017 r. 522 widzów i był wyższy od średniej krajowej. Województwo lubuskie uplasowało się na drugim miejscu wśród województw po regionie mazowieckim.

Liczba masowych imprez artystyczno-rozrywkowych oraz sportowych sukcesywnie wzrastała. W 2017 r. zorganizowano 153 takie wydarzenia. W imprezach sportowych wzięło udział ponad 76% Lubuszan.

Dostęp do placówek kultury obrazuje szereg wskaźników. W zakresie czytelnictwa warto poddać analizie liczbę ludności przypadającą na jedną placówkę biblioteczną (publiczną), z która pokazuje, że województwo lubuskie w 2017 r. ze średnią blisko 3,0 tys. osób osiągnęło lepszy wynik niż średnia krajowa (4,2 tys.), natomiast w ujęciu lokalnym najłatwiejszy dostęp do zasobów bibliotecznych mieli mieszkańcy powiatu międzyrzeckiego (ok.1,4 tys.) i słubickiego (ok.1,9 tys.).

Placówki teatralne funkcjonują jedynie w Gorzowie Wlkp. i Zielonej Górze. W 2017 r. cieszyły się one porównywalnym powodzeniem (ok. 50 tys. widzów w skali roku). Lepiej przedstawia się dostęp mieszkańców województwa do kin. Instytucje takie funkcjonowały w ośmiu powiatach, w tym w Gorzowie Wlkp. i Zielonej Górze. W 2017 r. w całym regionie na jedno miejsce w kinach stałych przypadało 198,21 osób. Ponadto należy podkreślić, że w obu największych miastach regionu funkcjonują filharmonie.

W 2016 r. dzięki staraniom Województwa Lubuskiego rząd wpisał do Kontraktu Terytorialnego 6 projektów z województwa lubuskiego tj. *Piastowskie dziedzictwo Świętej Jadwigi Śląskiej* w Krośnie Odrzańskim; *Renowację średniowiecznych murów obronnych wraz z zagospodarowaniem terenów przyległych* w Strzelcach Krajeńskich; *Rozbudowę i modernizację Muzeum Ziemi Lubuskiej*; *Modernizację Lubuskiego Teatru im. Leona Kruczkowskiego* w Zielonej Górze; *Kompleksowy remont zespołu poaugustiańskiego* w Żaganiu - etap I; *Dziedzictwo sakralne Dolnej Warty*.

Województwo lubuskie należy do obszarów bogatych w zabytki². Rozmieszczenie zasobów dziedzictwa kulturowego, zarówno w sensie liczbowym, jak i pod względem reprezentowanych wartości nie jest równomierne. Różnorodna przeszłość historyczna zdecydowała o odmienności form architektonicznych i rozwiązań artystycznych. Część południowa obszaru, związana wcześniej ze Śląskiem i Dolnymi Łużycami, zabytki wschodniej części terenu, stanowiące ziemie wielkopolskie, posiadają cechy zbliżone do sztuki śląskiej, a architektura części północnej wykazuje pokrewieństwo z Pomorzem Zachodnim i Marchią Brandenburską.

Najcenniejsze zabytki (4311 sztuk) objęte zostały ochroną poprzez wpis do rejestru. W województwie lubuskim znajdują się wg kategorii obiektu: 559 obiekty sakralne, 106 obiekty budownictwa obronnego, 36 założenia przestrzenne, 168 budowli użyteczności publicznej, 23 zamki, 216 rezydencji, 204 parki pałacowe i ogrody dworskie, 315 zabudowań folwarcznych, 83 budynki gospodarcze, 2297 domy mieszkalne, 105 budynków przemysłowych, 78 cmentarzy, 121 bram i kordegardów.

Na terenie województwa zewidencjonowano około **16 800 stanowisk archeologicznych**. W większości są to miejsca tzw. luźnych znalezisk, przeważnie fragmentów ceramiki, uzyskanych w wyniku badań powierzchniowych w czasie realizacji Archeologicznego Zdjęcia Polski. Badania archeologiczne prowadzi Muzeum Archeologiczne Środkowego Nadodrza w Zielonej Górze z/s w Świdnicy. Wśród ciekawszych stanowisk znajduje się Stanowisko

---

² Opracowano na podstawie *Programu opieki nad zabytkami Województwa Lubuskiego na lata 2017-2020* przyjętego Uchwałą nr XXIX/444/17 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 10 kwietnia 2017 r.

archeologiczne w Wicinie (osada obronna pochodząca z kręgu kultury łużyckiej z okresu halsztackiego) oraz 539 zabytków archeologicznych o charakterze obronnym, osadniczym, sepulkralnym i gospodarczym.

W województwie lubuskim zlokalizowane są dwa **parki kulturowe** tj. Park Kulturowy *Dolina Trzech Młynów* w Bogdańcu utworzony w 2006 r. oraz Park Kulturowy Grodzisko w Wicinie utworzony w 2013 r. Ponadto w regionie znajdują się **4 zabytki o statusie pomnika historii**: Park Mużakowski wpisany w 2004 r. na listę pomnika historii, Zespół Poklasztorny Augustianów w Żaganiu z Kościołem pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny wpisany w 2011 r. oraz wpisane w 2017 r. Kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Klępsku i Zespół klasztorny opactwa cysterskiego w Gościkowie-Paradyżu. W 2004 r. **Park Mużakowski**, położony po obu stronach granicznej rzeki Nysy Łużyckiej w miejscowościach Łęknica i Bad Muskau, został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO.

Na popularyzację dziedzictwa kulturowego wpływa tzw. **turystyka kulturowa**, często o charakterze weekendowym, dlatego utworzono szereg szlaków kulturowych, odnoszących się do cennych zespołów zabytkowych tj.: Szlak templariuszy i joannitów, Szlak dziedzictwa kulturowego augustianów żagańskich, Szlak gotyckich kościołów farnych, Szlak zabytkowych ratuszy, Szlak średniowiecznych fortyfikacji miejskich, Szlak kamiennych kościołów wiejskich z XII-XIII wieku, Szlak zamków i dworów obronnych, Szlak architektury związanej z rodami Bironów i Talleyrandów, Szlak zabytkowych kościołów drewnianych, Północny szlak zabytków konstrukcji szkieletowej, Szlak zabytków konstrukcji szkieletowej – część środkowa województwa, Szlak zabytkowych organów, Szlak renesansowej i barokowej sztuki sepulkralnej, Szlak architektury barokowej, Szlak fortyfikacji Międzyrzeckiego Rejonu Umocnionego, Szlak umocnień tzw. Pozycji Środkowej Odry, Szlak najcenniejszych zespołów urbanistycznych o średniowiecznym rozplanowaniu i zachowanym układzie przestrzennym, Szlak elektrowni wodnych, Szlak parków projektowanych przez Eduarda Petzolda, Szlak winiarski, Szlaki dziedzictwa kulturowego Żagania. Natomiast do szlaków ponadregionalnych należą: Szlak cysterski, Szlak Wałów Chrobrego (tzw. Wały Śląskie) i Droga św. Jakuba (nazywana po hiszpańsku *Camino de Santiago*).

Sport

Lubuscy sportowcy osiągają bardzo dobre wyniki na mistrzostwach krajowych i międzynarodowych, w szczególności w takich dyscyplinach sportowych jak: **żużel, koszykówka** czy **sporty wodne** (kajakarstwo, wioślarstwo). Według danych GUS w województwie lubuskim rozwija się wiele dyscyplin sportowych, które są popularne wśród dzieci i młodzieży, tj. sporty lotnicze (łącznie z modelarstwem lotniczym i kosmicznym), strzelectwo sportowe, tenis, taniec sportowy, szachy, pływanie, akrobatyka (łącznie ze skokami na trampolinie), kolarstwo torowe i szosowe, judo, kick-boxing, z gier zespołowych – koszykówka, piłka nożna (łącznie z halową), piłka ręczna, ale również piłka siatkowa (łącznie z plażową) i piłka wodna. W latach 2012-2017 utrzymany został proporcjonalnie wysoki poziom sportu dzieci i młodzieży oraz osób z niepełnosprawnością. Wzrosło zainteresowanie rekreacją, w szczególności nordic walking, a także ścieżkami rowerowymi. Największą popularnością wśród juniorów cieszyły się sporty związane z piłką, akrobatyką, pływaniem. Jednakże w dalszym ciągu zbyt mała populacja dzieci i młodzieży w sposób systematyczny uprawia sport w zorganizowanych formach.

W ostatnich kilku latach znacząco poprawiła się infrastruktura sportowa regionu (m.in. hale sportowo-rekreacyjne, boiska, baseny, place rekreacyjno-sportowe). W latach 2009-2017 prowadzono kompleksową modernizację **Wojewódzkiego Ośrodka Sportu i Rekreacji imienia Zbigniewa Majewskiego w Drzonkowie**. Ważną rolę dla sportu w województwie lubuskim odgrywa Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wlkp. oraz akademickie kluby sportowe.

Samorząd Województwa Lubuskiego realizował autorskie **programy sportowe** m.in.: program *Boiska do Plażowej Piłki Siatkowej – Lubusik – sportowe Lubuskie na lato* czy *Lubuskie siłownie pod chmurką*; programy ministerialne *Umiem pływać, Mały Mistrz, Multisport*; czy *Moje Boisko – Orlik 2012*. W 2017 r. przyjęto Program

Inwestycyjny pn. *Rekreacja nad lubuską wodą* skierowany do jednostek samorządu terytorialnego i organizacji pozarządowych. Przyznawane są również stypendia sportowe Marszałka Województwa Lubuskiego dla szczególnie uzdolnionych zawodników.

2.3. Polityka społeczna

Sytuacja gospodarstw domowych

Województwo lubuskie cechuje jeden z najwyższych wskaźników osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej (w 2017 r. wyniósł 449 na 10 tys. ludności wobec 373 średnio w kraju), przy czym wskaźnik ten stopniowo maleje, ponieważ w 2012 r. wynosił 604 na 10 tys. ludności. W 2017 r. świadczenia przyznano 45,7 tys. osób, tj. ponad 26% mniej niż w roku 2012. **Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto** w województwie lubuskim od lat kształtuje się poniżej średniej krajowej. W 2017 r. wyniosło 3754,54 zł wobec 4283,73 zł średnio w kraju. W kolejnych latach prezentowanego okresu utrzymywała się tendencja wzrostowa wynagrodzeń w województwie. W rezultacie w 2017 r. przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto było o ok. 24% wyższe niż w 2012 r. Poniżej średniej krajowej kształtowała się również przeciętna miesięczna emerytura i renta brutto z pozarolniczego systemu ubezpieczeń społecznych (ZUS), która w 2017 r. wyniosła 1 905,03 zł (wobec 2138,03 zł średnio w kraju) i była o blisko 19% wyższa od notowanej w 2012 r. Natomiast przeciętna miesięczna emerytura i renta brutto rolników indywidualnych (KRUS) we wszystkich latach prezentowanego okresu kształtowała się powyżej średniej krajowej. W 2017 r. wyniosła 1 339,93 zł, tj. wzrosła o ponad 12% w stosunku do 2012 r.

Natomiast **przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę** wyniósł w województwie lubuskim 1 591,21 zł w 2017 r., tj. nieznacznie poniżej średniej krajowej (1598,13 zł), sytuując region na 7. miejscu w Polsce wśród województw. Od 2012 r. zwiększył się on w Lubuskim o 360 zł. Wskaźnik ten pokazuje tę część dochodu gospodarstwa domowego, którą może ono przeznaczyć na wydatki lub przyrost oszczędności.

Pod względem przeciętnych miesięcznych wydatków na 1 osobę w gospodarstwach domowych w 2016 r. region lubuski z kwotą 1161,65 zł zajął 7. pozycję w kraju przy średniej krajowej wynoszącej 1131,64 zł. Najwięcej wydatków Lubuszanie miesięcznie przeznaczali na towary i usługi konsumpcyjne (1 116,40 zł) oraz użytkowanie mieszkania lub domu i nośniki energii (241,12 zł). Najmniej wydatków przeznaczono na edukację (11,86 zł), napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe (34,30 zł) oraz wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego (55,68 zł).

Pomimo dobrej sytuacji ekonomicznej części mieszkańców regionu zwiększył się **zasięg ubóstwa ekonomicznego wśród gospodarstw domowych** - poniżej relatywnej granicy ubóstwa żyło 12,8% osób (2017 r.), a to o prawie 4 p. proc. więcej niż w roku poprzednim. Jednakże należy zwrócić uwagę, iż w 2015 r. było to 13,5%, a w 2014 r. aż 17,4%. Można zatem zauważyć tendencję malejącą wartości tego wskaźnika w dłuższym okresie.

Pieniądze z programu *Rodzina 500 +* w województwie lubuskim trafiają średnio do 92 tys. dzieci. Z kolei rodzin wielodzietnych otrzymujących 500 zł na sześcioro i więcej dzieci było 142. Z blisko 95 tys. wypłaconych świadczeń, niespełna 100 stanowiły te w formie rzeczowej (0,1%), z czego 41 w formie opłacenia usług³.

W 2017 r. nastąpiła dalsza **poprawa sytuacji ekonomicznej części gospodarstw domowych** w regionie. Gospodarstwa domowe miały większe możliwości oszczędzania. Dochody rodzin wzrosły i zmniejszyła się liczba korzystających z pomocy społecznej. Pomocy środowiskowej najczęściej udzielano z powodu ubóstwa, bezrobocia, długotrwałej choroby i niepełnosprawności.

³ Informacja prasowa, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, 18 października 2018 r.

Systematycznie poprawia się subiektywna ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych na terenie województwa lubuskiego. W 2017 r., jako raczej dobrą albo bardzo dobrą sytuację materialną postrzegało 39,3% gospodarstw domowych, natomiast jako raczej złą albo złą – 12,1%, podczas gdy w 2013 r. odpowiednio: 21,4% i 26,3%.

Polityka senioralna

Polityka senioralna województwa lubuskiego zainicjowana została powołaniem **Lubuskiej Społecznej Rady Seniorów** w październiku 2016 r. Rada zaangażowana jest do wdrażania **Wojewódzkiego Programu na rzecz Osób Starszych** (przyjętego przez Zarząd Województwa Lubuskiego w grudniu 2017 r.). Dokument powstał w odpowiedzi na potrzebę działań aktywizujących osoby starsze i konieczność tworzenia dla nich przestrzeni służących poprawie jakości życia. Z jednej strony świadczy to o trosce samorządu województwa o los osób starszych, z drugiej strony stanowi dowód dużego zainteresowania środowisk senioralnych potrzebą mówienia o swoich problemach oraz współdecydowania o swojej przyszłości. Rok później obrady rozpoczął **I. Lubuski Sejmik Seniorów**.

Najbardziej widoczne zmiany w strukturze społecznej w województwie lubuskim dotyczą gwałtownie zwiększającej się grupy osób starszych, w wieku powyżej 65 lat. Współczynnik wsparcia międzypokoleniowego (wskaźnik wsparcia najstarszych – liczba osób w wieku 85 lat i więcej przypadająca na 100 osób w wieku 50-64 lat) w regionie lubuskim wynosił 8 (2017 r.), był nieco niższy od średniej krajowej. Lubuskie w 2017r. zamieszkiwało 165 tys. osób po 65 roku życia.

Populacja województwa lubuskiego starzeje się w szybkim tempie. Na terenie każdego powiatu obserwuje się wzrost odsetka osób w wieku poprodukcyjnym i spadek udziału osób w wieku produkcyjnym. Zwiększać się będzie popyt na usługi społeczne związane z potrzebami osób w podeszłym wieku. Z 23 domów pomocy społecznej (DPS) funkcjonujących w województwie lubuskim, prawie połowa oferuje usługi kierowane bezpośrednio do seniorów. Rozwinięta jest też sieć domów dziennego pobytu – w regionie działa ich 49. Dodatkowo lubuskie organizacje pozarządowe prowadzą kluby seniora i inne ośrodki wsparcia dla tej grupy wiekowej. Potrzeby w tym zakresie są w dalszym ciągu znaczne, ze względu na problem starzejącego się społeczeństwa.

Srebrna gospodarka (ang. silver economy), zwana gospodarką senioralną, wspierana jest w województwie lubuskim poprzez realizację m.in. przez Agencję Rozwoju Regionalnego S.A. w Zielonej Górze projektu „Silver SMEs” z programu Interreg Europe. Celem projektu jest wsparcie polityki regionalnej na obszarach wiejskich, wzmocnienie potencjału małych i średnich przedsiębiorstw do opracowywania nowych, innowacyjnych produktów i usług zapewniających korzyści i radość starszym osobom oraz rozwój i wzrost konkurencyjności regionów. Rezultatem projektu będzie rozwijanie inicjatyw i proaktywnych polityk publicznych wspierających MŚP, które oferują produkty i usługi wspierające aktywne starzenie się, dobry stan zdrowia, integrację społeczną i niezależność osób starszych.

Polityka młodzieżowa

W 2017 r. liczba lubuskich dzieci i młodzieży w wieku 0-24 lat wynosiła 263 150 osób, stanowiąc prawie 26% ludności w województwie lubuskim. Liczba dzieci i młodzieży zmniejszyła się o ponad 8% w stosunku do 2012 r. Najwięcej dzieci i młodzieży zamieszkiwało powiat grodzki zielonogórski i gorzowski oraz żarski, nowosolski i żagański. Natomiast najmniej było ich w powiecie sulęcińskim, wschowskim i ślubickim.

Samorząd Wojewódzki diagnozując problemy, ale przede wszystkim potrzeby współczesnej młodzieży, opracował politykę młodzieżową województwa lubuskiego opartą na trzech głównych kierunkach tj.: edukacja i rynek pracy, zdrowie i włączenie społeczne oraz atrakcyjność spędzania wolnego czasu. **Założenia polityki młodzieżowej województwa lubuskiego** to dokument przyjęty przez Zarząd Województwa Lubuskiego 1 sierpnia 2016 r., który ma funkcję koordynującą cele i kierunki działań wskazanych w innych dokumentach

strategicznych, gdzie grupą docelową jest młodzież. W ślad za tym dokumentem realizowany jest **Program dla Młodzieży Młodzi On-Life**, w ramach którego koordynowane są działania dla młodych w zakresie rynku pracy, przedsiębiorczości, wolontariatu, edukacji. Jego ważnym elementem jest Budżet Inicjatyw Obywatelskich, gdzie 1 mln zł z budżetu województwa od 2017 r. przeznaczony jest corocznie na udzielanie mikrodotacji (max. 5 tys. zł) organizacjom pozarządowym i grupom nieformalnym na realizację pomysłów ludzi młodych.

W ramach kształcenia postaw obywatelskich wśród dzieci i młodzieży od 2013 r. zwoływany jest **Lubuski Sejmik Dziecięcy**. Celem inicjatywy było przekazanie uczniom praktycznej wiedzy o funkcjonowaniu samorządu. W 2014 r. po raz pierwszy obradował **Lubuski Sejmik Młodzieżowy**, którego ideą jest przybliżenie uczniom szkół ponadpodstawowych istoty samorządności i postaw obywatelskich.

Osoby z niepełnosprawnością

Według danych zawartych w Banku Danych Lokalnych GUS w Badaniu Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL), liczba biernych zawodowo z tytułu choroby i niepełnosprawności wynosiła w 2012 r. – 72 tys. osób, zaś w 2017 r. – 57 tys. osób. W ramach włączania społecznego osób z niepełnosprawnością głównym zadaniem jest ich aktywizacja na rynku pracy. W województwie lubuskim odnotowuje się **najwyższy wskaźnik zatrudnienia osób z niepełnosprawnością** w wieku 16-64 lata wg BAEL, który wynosił 32,1% w 2017 r. i był wyższy od średniej krajowej o 8,8 pkt.%. W latach 2012-2017 odnotowano systematyczny wzrost tego wskaźnika. Oznacza to, że w analizowanym okresie wzrosła aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnością⁴.

Na koniec 2017 r. w województwie lubuskim odnotowano 2 239 osób bezrobotnych z niepełnosprawnością (9,1% ogółu). Większość z nich mieszkała w miastach – 1.465 osób (65,4% ogółu). W odniesieniu do ogółu bezrobotnych osób z niepełnosprawnością większość stanowiły kobiety – 1.158 (51,7% ogółu). Z prawem do zasiłku na koniec 2017 r. zarejestrowane były 504 osoby z niepełnosprawnością (22,5% ogółu). Najwięcej osób z niepełnosprawnością na koniec 2017 r. odnotowano w powiatach: gorzowskim grodzkim – 14,9%, gorzowskim ziemskim – 10,9% oraz zielonogórskim grodzkim – 10,8%. Zdecydowanie największą grupę stanowiły osoby z upośledzeniem narządu ruchu – 976 osób (32,6% ogółu zarejestrowanych osób z niepełnosprawnością)⁵.

W województwie lubuskim w 2017 r. działało **56 zakładów pracy chronionej**, najwięcej w powiecie zielonogórskim (20) i gorzowskim (18) grodzkim, cztery zakłady w powiecie żagańskim, po trzy w powiecie gorzowskim ziemskim i nowosolskim, dwa zakłady w powiecie świebodzińskim oraz po jednym zakładzie w powiecie zielonogórskim ziemskim i żarskim.

Pod koniec 2017 r. w regionie funkcjonowało **40 stacjonarnych zakładów pomocy społecznej**⁶, z których ponad połowę stanowiły domy pomocy społecznej (DPS), świadczące usługi opiekuńcze wymagającym całodobowej opieki z powodu wieku, choroby lub niepełnosprawności. W porównaniu z 2015 r. liczba miejsc i mieszkańców w domach pomocy społecznej nieznacznie spadła. Wskaźnik miejsc na 10 tys. ludności wyniósł 23,0 wobec 23,3 w 2015 r. Problem niepełnosprawności ma zróżnicowane natężenie w poszczególnych powiatach, np. na terenie powiatu słubickiego czy międzyrzeckiego, zjawisko to charakteryzuje się relatywnie niewielką skalą. Powiat międzyrzecki jest liderem pod względem liczby DPS. Na mapie województwa nie brakuje jednak białych plam, co sugeruje brak infrastruktury w tym zakresie. Dwa powiaty nie mają placówek tego typu (słubicki i żagański). W powiecie słubickim ów deficyt jest jednak rekompensowany działalnością czterech

⁴ *Lubuski Plan Działań na Rzecz Zatrudnienia na rok 2018*, Załącznik do Uchwały nr 232/3202/17 Zarządu Województwa Lubuskiego z dnia 18 grudnia 2017 r. w sprawie przyjęcia *Lubuskiego Planu Działań na Rzecz Zatrudnienia na rok 2018*, s. 5.

⁵ *Rynek pracy Województwa Lubuskiego w 2017 r.*, Wojewódzki Urząd Pracy w Zielonej Górze, Lubuskie Obserwatorium Rynku Pracy, Zielona Góra, kwiecień 2018 r., s. 57-58.

⁶ Wg definicji przyjętej przez GUS do stacjonarnych zakładów pomocy społecznej zaliczamy: domy pomocy społecznej; placówki zapewniające całodobową opiekę osobom niepełnosprawnym, przewlekle chorym lub osobom w podeszłym wieku w ramach działalności gospodarczej lub statutowej; rodzinny dom pomocy; środowiskowy dom samopomocy; dom dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży; noclegownię; schroniska dla bezdomnych.

środowiskowych domów samopomocy. Z kolei w powiecie żagańskim, w którym problem niepełnosprawności jest dość duży, braki w infrastrukturze świadczą o niedopasowaniu oferty usług do potrzeb społecznych i uwarunkowań. W wielu powiatach liczba oczekujących na miejsca w DPS przyjmuje wartość dwucyfrową. Potrzeba w zakresie stworzenia nowych placówek szacuje się na poziomie 8–10 placówek. Na terenie województwa lubuskiego rozwinęły się usługi świadczone w ramach środowiskowych domów samopomocy. Sieć tych placówek nie charakteryzuje się jednak ani wysokim stopniem rozwoju, ani równomiernym rozłożeniem na poziomie powiatowym. Największe braki w infrastrukturze występują w powiatach, gdzie problem niepełnosprawności cechuje się wysoką intensywnością (powiaty: żagański, żarski, wschowski).

Bezdomność⁷

Liczba osób bezdomnych w 2017 r. wyniosła 886 osób, w tym 745 mężczyzn, 111 kobiet i 30 dzieci. Największy wzrost liczby osób bezdomnych w stosunku do 2013 r. nastąpił wśród kobiet - aż o 29%, następnie wśród dzieci - o 15%, a najmniejszy wśród mężczyzn o 6,8%. Gwałtowny wzrost osób bezdomnych nastąpił w 2015 r., teraz obserwowana jest tendencja spadkowa.

Najwięcej osób bezdomnych przebywa w miastach: w Zielonej Górze 205 osób (23,13% ogółu bezdomnych) i w Gorzowie Wlkp. 181 osób (20,42% ogółu bezdomnych). Miasta te posiadają rozwiniętą infrastrukturę dla osób bezdomnych (ogrzewalnie, noclegownie, schroniska), co powoduje przebywanie na tym terenie większej liczby osób. Dodatkowo, w gminach w których znajdują się szpitale, hospicja, ZOL-e, zakłady karne i areszty śledcze, również liczba osób bezdomnych jest wyższa niż w gminach, które nie posiadają danych instytucji.

Bezdomni mężczyźni najczęściej są w wieku 41-60 lat (49,5%), natomiast najwięcej bezdomnych kobiet jest w wieku 18-40 lat (44,1%). Osoby bezdomne najczęściej mają wykształcenie zawodowe (48,89%), podstawowe (30,8%), zaledwie 1,5% ma wykształcenie wyższe. Najwięcej osób (37,9%) trwa w bezdomności do 2 lat, a zaledwie 3,7% powyżej 20 lat. Najczęstszą przyczyną bezdomności była eksmisja, wymeldowanie (54,4%), konflikt rodzinny (40,3%) oraz uzależnienie (28,6%). Najczęstszym źródłem dochodu osób bezdomnych jest zasiłek z pomocy społecznej (39,7%), praca na czarno (16,9%), emerytura (8,8%) oraz zbieractwo (8,0%). Duża liczba osób (17,6%) deklaruje, że nie posiada w ogóle dochodu. Osoby bezdomne najczęściej korzystają ze wsparcia w formie schronienia (54,4%), posiłku (52,1%) oraz ze wsparcia finansowego (38,7%).

Integracja społeczna

W 2018 r. w Lubuskiem aktywnie działało **50 jednostek reintegracji społeczno-zawodowej** (podregion gorzowski – 29, podregion zielonogórski – 21). Były to głównie placówki nakierowane na aktywizację osób z niepełnosprawnościami – **19 warsztatów terapii zajęciowej (WTZ)** – i **2 zakłady aktywności zawodowej (ZAZ)**, ale również świadczące usługi dla osób z innych grup zagrożonych wykluczeniem społecznym – **20 centrów integracji społecznej (CIS)** i **9 klubów integracji społecznej (KIS)**.

Lubuskie należy do grona województw posiadających najmniejszą liczbę Warsztatów Terapii Zajęciowej, które prowadzone były przede wszystkim przez organizacje non-profit.

Pierwszy ZAZ w województwie lubuskim powstał w grudniu 2016 r. – Szprotawski Zakład Aktywności Zawodowej. Drugi ZAZ powstał w grudniu 2017 r. w Kamieniu Wielkim k. Witnicy.

Odnosząc liczbę uczestników CIS do ogólnej liczby osób długotrwale bezrobotnych zarejestrowanych w powiatowych urzędach pracy, można zobrazować zaspokojenie potrzeb na świadczone przez CIS usługi reintegracji zawodowej na poziomie 7,3% (najwyższy wskaźnik wśród województw, przy średniej dla kraju na poziomie 1,4%).

---

⁷ Opracowano na podstawie *Ogólnopolskie badanie liczby osób bezdomnych 2017 r.*, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, https://www.lubuskie.uw.gov.pl/polityka_spoleczna/BEZDOMNOSC_2016_-_2017.html, (20.08.2018).

W 2012 r. w województwie było zarejestrowanych 7 Klubów Integracji Społecznej, a liczba ich wzrosła do 9 w 2018 r. Działalność KIS najczęściej obejmowała szkolenia i warsztaty podnoszące kwalifikacje, tworzenie grup wsparcia, jak również poradnictwo z zakresu informacji zawodowej, prawnej i psychologicznej. Większość KIS prowadzona była przez jednostki samorządu terytorialnego lub podległe im jednostki organizacyjne, jak np. ośrodki pomocy społecznej lub domy pomocy społecznej, pozostałe prowadzone były przez organizacje pozarządowe.

Na przestrzeni lat 2012-2018 nieznacznie wzrosła liczba jednostek reintegracji społeczno-zawodowej. Należy podkreślić, że część z tych ośrodków powstała dzięki wsparciu środków unijnych oraz była z nich utrzymywana poprzez realizację projektów. Potencjał podmiotów ekonomii społecznej rzadko był wykorzystywany przez jednostki samorządu terytorialnego⁸. Relatywnie mała liczba podopiecznych i nierównomierne rozmieszczenie placówek wsparcia oferujących różne usługi powoduje występowanie obszarów o ograniczonych możliwościach wsparcia osób wykluczonych⁹.

Ekonomia społeczna

System wsparcia ekonomii społecznej realizowany jest na terenie województwa lubuskiego przez **Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej (ROPS) w Zielonej Górze**, który podejmuje działania na rzecz wspierania rozwoju ekonomii społecznej w województwie lubuskim, monitoruje jej stan w regionie, a także wspiera innowacyjne rozwiązania usprawniające działanie sektora ekonomii społecznej.

W Lubuskiem funkcjonuje **Ośrodek Wsparcia Ekonomii Społecznej (OWES)**, który powstał w 2013 r. w Zielonej Górze (obejmuje: powiat zielonogórski grodzki i ziemski, wschowski, żarski, krośnieński, ślubicki i sulęciński) oraz **Lubuski Ośrodek Wsparcia Ekonomii Społecznej (LOWES)** w Gorzowie Wlkp. (obejmuje powiat: gorzowski grodzki i ziemski, strzelecko-drezdenecki, świebodziński, międzyrzecki, żagański, nowosolski oraz gminę: Wschowa, Rzepin i Łęknica). W styczniu 2016 r. zostały wyłonione dwa OWES-y, których zadaniem jest świadczenie usług animacyjnych, inkubacyjnych i biznesowych oraz tworzenie miejsc pracy w sektorze przedsiębiorczości społecznej poprzez udzielanie bezzwrotnych dotacji.

Według stanu na koniec 2018 r. na terenie województwa lubuskiego działalność prowadziło 81 przedsiębiorstw społecznych: 39 podmiotów na obszarze działania LOWES w Gorzowie Wlkp. oraz 42 podmioty w okręgu OWES w Zielonej Górze. Liczba miejsc pracy utworzonych w wyniku działalności dwóch OWES-ów dla osób wskazanych w definicji PS, wyniosła na koniec 2018r. 365 (OWES – 183 miejsca pracy, LOWES – 182 miejsca pracy).

Zasoby mieszkaniowe

Średnia liczba mieszkań na 1000 mieszkańców wynosiła w 2017 r. w województwie lubuskim 366,7. W stosunku do 2012 r. liczba ta wzrosła o 18,2. Najwięcej mieszkań było w powiecie grodzkim zielonogórskim i grodzkim gorzowskim oraz powiecie żagańskim, a najmniej w powiecie gorzowskim, wschowskim i zielonogórskim. W 2017 r. przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania oddanego do użytkowania wynosiła 89,6 m² (zmniejszyła się o 15 m² w stosunku do 2012 r.). Jednocześnie przeciętna liczba osób w 1 mieszkaniu w 2017 r. wynosiła 2,73, gdzie nastąpił nieznaczny spadek liczby osób w stosunku do 2012 r.

Zasoby mieszkań komunalnych w lubuskich gminach nieznacznie zwiększyły się i w 2017 r. liczba lokali socjalnych wynosiła 3 644. Lubuskie zajmowało 10. pozycję wśród województw pod względem zasobów mieszkań socjalnych.

---

⁸ Analiza sytuacji społeczno-ekonomicznej województwa lubuskiego w obszarach oddziaływania Europejskiego Funduszu Społecznego, Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego, Zielona Góra 2018, s. 67-73.

⁹ Realizacja zadań Lubuskiego Programu Rozwoju Ekonomii Społecznej 2017, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Zielonej Górze, Zielona Góra 2018.

Zasoby towarzystw budownictwa społecznego (TBS) w 2016 r. wynosiły 3 371 mieszkań. Tego rodzaju mieszkania wybudowano w powiecie grodzkim zielonogórskim i gorzowskim oraz w powiecie świebodzińskim, żagańskim, międzyrzeckim, zielonogórskim, krośnieńskim i żarskim.

W lubuskim w 2016 r. było 1 142 mieszkań niezamieszkałych w zasobie gmin tzw. pustostanów, najwięcej w powiecie grodzkim gorzowskim, zielonogórskim oraz żarskim, a najmniej w sulęcińskim, świebodzińskim i krośnieńskim.

W 2016 r. w lubuskich miastach 99,5% mieszkań wyposażonych było w instalacje wodociągowe, 95,6% posiadało łazienkę, 97,7% posiadało ustępy, a 86,1% centralne ogrzewanie. Na lubuskiej wsi prezentowane wskaźniki kształtowały się na nieznacznie niższym poziomie, 95,6% mieszkań posiadało przyłącze do wodociągu, 87,7% wyposażonych było w łazienki, 91,6% posiadało ustępy, a tylko 70,5% posiadało centralne ogrzewanie. Warunki mieszkaniowe uległy nieznacznej poprawie w stosunku do 2012 r. Wzrost stopnia wyposażenia mieszkań w instalacje techniczne był skutkiem modernizacji starych domów, ale przede wszystkim powstawania nowych budynków o podwyższonym standardzie. Jednakże pomiędzy miastem a wsią nadal utrzymywały się dysproporcje w wyposażeniu mieszkań w podstawowe instalacje.

Sytuacja w województwie lubuskim na rynku mieszkaniowym odzwierciedla ogólną sytuację w kraju. Występuje niedostateczna dostępność mieszkań zaspokajających potrzeby gospodarstw domowych o przeciętnych i niskich dochodach. W szczególności społeczne budownictwo mieszkaniowe nie zaspokaja potrzeb tzw. grup wrażliwych (np. osób bezdomnych, niepełnosprawnych, rodzin wielodzietnych, wychowanków domów dziecka czy osób starszych niesamodzielnych).

2.4. Kapitał społeczny

Sektor pozarządowy

Utrzymanie aktywnego, demokratycznego społeczeństwa obywatelskiego oraz zrównoważony rozwój kraju są uzależnione od budowy trzeciego sektora, który w odniesieniu do kapitału społecznego wymaga zaistnienia co najmniej wzajemnego zaufania ludzi i ich zaangażowania społecznego.

W województwie lubuskim pod koniec 2015 r. zarejestrowanych było **3412 fundacji i stowarzyszeń**, co stanowiło około 3% całego polskiego sektora. Biorąc pod uwagę liczbę mieszkańców w regionie oznaczało to 33 organizacje na 10 tys. mieszkańców. Organizacje z Lubuskiego są nieco starsze niż w całej Polsce: najwięcej jest organizacji o najdłuższym stażu (ponad 15 lat) – 29%, podczas gdy w całej Polsce jest ich 24%. W województwie lubuskim mniej więcej tyle samo organizacji co w całej Polsce (między 38% a 37%) działa w skali nie większej niż gmina lub powiat. W całym kraju więcej jest organizacji ogólnopolskich, zaś w regionie lubuskim nieco bardziej rozpowszechnione są stowarzyszenia i fundacje o zasięgu regionalnym, a także te aktywne poza granicami Polski (wpływ na to mieć może przygraniczne położenie województwa). Skala współpracy organizacji z wolontariuszami, którzy nie są członkami stowarzyszeń ani władz, jest niemal taka sama w województwie, jak w całym kraju. Widać dwie różnice między lubuskim a ogólnopolskim sektorem pod względem popularności najważniejszych pól działań. Po pierwsze, w województwie lubuskim bardziej niż w całej Polsce dominują organizacje, które jako najważniejszy obszar swoich działań wskazują „sport, turystykę, rekreację i hobby” (jest ich 40%, w ogólnopolskim sektorze 34%). Ponadto, wśród lubuskich organizacji więcej jest takich, które działają przede wszystkim w obszarze „kultury i sztuki” (14%) niż „edukacji i wychowania” (11%) – w całym sektorze to branża edukacyjna zajmuje drugie pod względem popularności miejsce¹⁰.

¹⁰ Badanie *Kondycja sektora organizacji pozarządowych w Polsce 2015*, przeprowadzonym mieszaną metodą CAPI oraz CAWI, między kwietniem a wrześniem 2015 r. na ogólnopolskiej, losowej próbie 4 tysięcy stowarzyszeń i fundacji na zlecenie Stowarzyszenia Klon/Jawor. <http://fakty.ngo.pl/wiadomosc/1989766.html>, (20.08.2018).

Przeciętna liczba osób pracujących społecznie (wolontariuszy) w organizacjach pozarządowych w 2016 r. w regionie lubuskim wynosiła 10 w jednej organizacji pozarządowej i była równa średniej krajowej. Liczba wolontariuszy pracujących społecznie zmniejszyła się od 2012 r. o 4 osoby.

Frekwencja wyborcza

Za podstawę sprawnego funkcjonowania demokracji, a także miernik zaawansowania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, uważane jest uczestnictwo w wyborach. Jeśli wziąć pod uwagę ogólnokrajowe wybory poczynając od 2005 r. (wybory prezydenckie, do Sejmu i Senatu RP), województwo lubuskie odznacza się niskim poziomem partycypacji społecznej. Frekwencja w województwie w wyborach w latach 2011-2015¹¹ kształtowała się zazwyczaj na poziomie 33% - w wyborach do Sejmu i Senatu RP w 2011 r. wynosiła 43,7%, a w 2015 r. znacząco spadła do 12,93%. Wysoka frekwencja była w wyborach samorządowych w 2014 r. (44,63%), natomiast w wyborach do Parlamentu Europejskiego była już znacząco niższa (19,30%). Najwyższa frekwencja była w wyborach prezydenckich w 2015 r. i wynosiła 46,39% (I oraz II tura). Bariere 50% udało się przekroczyć raz, podczas wyborów do Sejmu i Senatu RP w 2007 r. (50,35%). Podkreślić należy, że frekwencja w województwie lubuskim nie przekroczyła średniej dla kraju, w każdym przypadku będąc od niej niższa o kilka pkt. proc.

Tożsamość regionalna

Z uwagi na osiedlenie się na terenie dzisiejszego województwa lubuskiego po II wojnie światowej grup o zróżnicowanych korzeniach narodowościowych i etnograficznych, a także biorąc pod uwagę podziały administracyjne różnicujące te obszary (m.in. podział na 2 województwa: zielonogórskie i gorzowskie w 1975 r.), **lubuska tożsamość regionalna podlega ciąglemu kształtowaniu**. Jednak w badaniach socjologicznych przeprowadzonych wśród Lubuszan identyfikacja na poziomie województwa uzyskała bardzo wysoki odsetek wskazań (ponad 82%), co można traktować jako sygnał poczucia odrębności regionalnej¹².

Kształtowanie tożsamości regionalnej powiązane jest ściśle m.in. z popularyzacją historii Ziemi Lubuskiej w ramach działalności lubuskich uczelni, szczególnie Uniwersytetu Zielonogórskiego. Na szeroką skalę badania naukowe podejmują również muzea, które koncentrują się przede wszystkim na tematyce związanej z historią oraz sztuką regionu. Istotną rolę odgrywa opracowywanie zbiorów, w tym dziedzictwa poniemieckiego. Duży wpływ na kształtowanie tożsamości mieszkańców województwa ma również bliskość granicy z Niemcami. Działalność naukową w tym zakresie prowadzą wykładowcy z Uniwersytetu Zielonogórskiego, m.in. w cyklu konferencji i publikacji pt. *Transgraniczność w perspektywie socjologicznej*.

Od połowy lat 90-tych XX wieku przyznawana jest nagroda **Lubuski Wawrzyn Literacki** dla pisarzy związanych z województwem lubuskim. Nagroda jest wręczana autorowi najlepszej książki roku. Organizatorami są: Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze oraz Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Zbigniewa Herberta w Gorzowie Wielkopolskim, a partnerami tego wydarzenia są m.in. Związek Literatów Polskich Oddział w Zielonej Górze i Uniwersytet Zielonogórski.

Również samorząd województwa włącza się w działania na rzecz tworzenia tożsamości regionalnej. Sejmik Województwa Lubuskiego przyznaje **Odznaki Honorowe za Zasługi dla Województwa Lubuskiego** osobom fizycznym, instytucjom państwowym, jednostkom samorządu terytorialnego, organizacjom społecznym i zawodowym, osobom prawnym oraz jednostkom organizacyjnym nie posiadającym osobowości prawnej, które całokształtem działalności zawodowej i społecznej, względnie realizacją swoich zadań na rzecz województwa lubuskiego, wybitnie przyczyniły się do gospodarczego, kulturalnego i społecznego rozwoju województwa. W latach 2006-2018 przyznano łącznie 951 odznak dla osób zasłużonych, które wykazały się szczególnie

¹¹ Opracowano na podstawie danych statystycznych zawartych na stronach Państwowej Komisji Wyborczej, www.pkw.gov.pl, (20.08.2018).

¹² *Diagnoza jakości i poziomu życia mieszkańców województwa lubuskiego*, pod red. nauk. D. Szaban, Zielona Góra 2015, s. 218-243.

zaangażowaniem w działalności na rzecz regionu. Ponadto Sejmik Województwa Lubuskiego w latach 2009-2018 przyznał **tytuł Honorowego Obywatela Województwa Lubuskiego** 20 osobom. Wśród wybitnych osobistości, które swoimi czynami wzbogaciły dorobek województwa lubuskiego w różnych dziedzinach, znalazły się m.in. takie osoby jak prof. dr. hab. inż. Tadeusz Kuczyński prof. dr. hab. Zbigniew Izdebski, Joanna Brodzik, Jerzy Owsiak, Józef Zych czy Edward Dębicki.

Zaufanie publiczne

Według badań sondażowych przeprowadzonych na reprezentatywnej próbie mieszkańców regionu w 2015 r. poziom uogólnionego zaufania społecznego Lubuszan był ambiwalentny, ponieważ wynikało z nich, iż badani ani nie ufali, ani nie mieli braku zaufania do innych. Natomiast w przypadku zaufania do przedstawicieli lokalnych społeczności, Lubuszanie najwyższym poziomem zaufania darzyli lekarzy rodzinnych i nauczycieli w szkołach w swojej miejscowości/gminie. W przypadku zaufania do instytucji, najwyższy poziom zaufania Lubuszanie mieli do instytucji oświatowych i edukacyjnych, w następnej kolejności do służby zdrowia, Kościoła katolickiego i policji. Najniższe zaufanie występowało w stosunku do Sejmu i partii politycznych¹³. W 2018 r. GUS przeprowadził Badanie Spójności Społecznej, które przedstawia Lubuszanina jako posiadającego zaufanie do ludzi ogólnie rzecz biorąc (poziom zaufania jest wyższy od średniej krajowej), ale również do sąsiadów. Wobec nieznajomych mieszkańcy lubuskiego byli w gronie województw najmniej ufnych. Największym zaufaniem mieszkańcy regionu darzyli policję, w drugiej kolejności 60% osób miało zaufanie do Kościoła Rzymskokatolickiego, a tylko ok 57% Lubuszan ufało władzom lokalnym miast i gmin¹⁴. Budowanie zaufania społecznego jest ważnym elementem tworzenia silnego kapitału społecznego w regionie. Poziom zaufania do innych ludzi oraz instytucji publicznych przekłada się na potencjalne możliwości współdziałania w realizacji różnych celów.

2.5 Rewitalizacja

Zgodnie z ustawą z dnia 9 października 2015 r. rewitalizacja stanowi proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji, tj. mieszkańców, władze publiczne, w tym samorządowe, organizacje społeczne, przedsiębiorców. Celem rewitalizacji jest przede wszystkim niwelowanie negatywnych zjawisk społecznych wraz z pobudzeniem zaangażowania społeczności lokalnej.

W ramach perspektywy 2007-2013 zrealizowano z Lubuskiego Regionalnego Programu Operacyjnego 25 projektów rewitalizacyjnych na obszarze 52,13 ha, takich jak m.in.: Rewitalizacja śródmieścia Kożuchowa, Rewitalizacja Bulwaru Nadwarciańskiego Wschodniego w Gorzowie Wlkp. Projekty zrealizowano na łączną kwotę 221 mln zł, z czego dofinansowanie z UE wyniosło 112,7 mln zł¹⁵.

W perspektywie 2014-2020 współfinansowaniem UE mogą zostać objęte tylko te projekty rewitalizacyjne, które zostały przygotowywane i przyjęte przez gminy w ramach programów rewitalizacji. Programy te muszą zostać pozytywnie zweryfikowane i wpisane do *Wykazu programów rewitalizacji prowadzonego Instytucją Zarządzającą RPO L2020*.

W latach 2016-2018 województwo lubuskie realizowało zadanie mające na celu wsparcie samorządów w przygotowaniu procesów rewitalizacji. W ramach zadania realizowano projekt pn. **Konkurs dotacji dla gmin Województwa Lubuskiego na opracowanie lub aktualizację programów rewitalizacji współfinansowany ze**

¹³ *Diagnoza jakości i poziomu życia mieszkańców województwa lubuskiego*, pod red. nauk. D. Szaban, Zielona Góra 2015, s. 245-246.

¹⁴ *Regionalne zróżnicowanie jakości życia w 2018 r. Wyniki Badania spójności społecznej 2018*, GUS, Warszawa 31.01.2019.

¹⁵ Na podstawie *Mapy dotacji*, www.mapadotacji.gov.pl, (04.01.2019).

środków Funduszu Spójności w ramach Programu Operacyjnego Pomoc Techniczna 2014-2020. Wartość dotacji przekazanych 44 gminom to 2 mln zł.

Według raportu *Dane statystyczne z zakresu rewitalizacji na poziomie gmin* opracowanego przez Główny Urząd Statystyczny, w 2017 r. w Lubuskiem liczba gmin, które wyznaczyły obszar zdegradowany wyniosła 34 (7 jako Gminne Programy Rewitalizacji i 27 jako Lokalne Programy Rewitalizacji). Powierzchnia obszarów rewitalizacji w województwie lubuskim w programach rewitalizacji w 2017 r. stanowiła 22,9 tys. ha, a liczba osób zamieszkujących obszar rewitalizacji to 162,6 tys. osób. W programach obowiązujących w 2017 r. zaplanowane były 583 przedsięwzięcia.

Według danych z Instytucji Zarządzającej RPO L2020 na koniec 2018 r. wśród 82 gmin w województwie lubuskim procesy rewitalizacji na podstawie programu rewitalizacji (GPR lub PR) wdrażały w sumie 52 gminy, w tym: 28 gmin miejsko-wiejskich co stanowi 51,85% z wszystkich gmin wpisanych do Wykazu programów rewitalizacji, 18 gmin wiejskich tj. 33,33% i 8 gmin miejskich – 14,83%. W ramach RPO Lubuskie 2020 zaplanowano na rewitalizację kwotę szacunkową ok. 140 mln zł.

3. SFERA GOSPODARCZA

3.1. Gospodarka regionalna

Produkt Krajowy Brutto, Wartość Dodana Brutto¹⁶

W 2016¹⁷ r. **Produkt Krajowy Brutto** w województwie lubuskim wyniósł 41348 mln zł, co stanowiło 2,2% PKB w kraju. Mniejszą wartość wytworzonego w 2016 r. PKB zanotowano w województwach: podlaskim i opolskim. W latach 2012 i 2014 dynamika PKB w województwie lubuskim była wyższa od notowanej w kraju, natomiast w latach 2013, 2015 i 2016 była ona nieco niższa niż średnia krajowa. Tabela nr 1 przedstawia dynamikę wzrostu PKB ogółem (w cenach stałych) w województwie lubuskim w latach 2012-2016 w porównaniu do średniej krajowej.

Tabela 1: Dynamika produktu krajowego brutto (ceny stałe)

Dynamika produktu krajowego brutto ogółem (ceny stałe), rok poprzedni=100					
	2012	2013	2014	2015	2016
LUBUSKIE	102,3	100,4	103,8	102,9	102,6
POLSKA (średnia krajowa)	100,6	101,4	103,3	103,8	103,1
Pozycja Lubuskiego wśród województw pod względem dynamiki wzrostu PKB	3	13	3	11	8

Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W przekroju regionów¹⁸ poziom PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca jest znacznie zróżnicowany. W 2016 r. najwyższy poziom produktu krajowego brutto na 1 mieszkańca odnotowano w regionie warszawskim stołecznym, gdzie przekroczył on przeciętną w kraju ponad 2-krotnie. Wartość PKB na 1 mieszkańca przekraczającą średnią krajową odnotowano również w regionie dolnośląskim, wielkopolskim i śląskim. W większości regionów wartość PKB na 1 mieszkańca utrzymywała się jednak poniżej średniej w kraju. Województwo lubuskie, w którym **wartość PKB na 1 mieszkańca stanowiła 83,9%** średniej krajowej, zajęło 9. pozycję w rankingu regionów (z uwzględnieniem regionu warszawskiego stołecznego) przed województwami zachodniopomorskim, kujawsko-pomorskim, opolskim oraz regionami Polski wschodniej. Taki poziom PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca należy uznać za umiarkowanie zadowalający. Warto zauważyć, że na przestrzeni lat 2012-2016 region lubuski zbliżył się do średniej krajowej PKB per capita (z poziomu 83 % w roku 2012 do 83,9 % w roku 2016). Jest to stosunkowo nieznaczny wzrost tego wskaźnika, jednak należy pozytywnie ocenić odwrócenie negatywnego trendu z lat 2005-2011. W okresie tym, pomimo systematycznego wzrostu wartości PKB per capita w Lubuskiem, jego poziom – wyrażony w procentach w relacji do średniej krajowej – malał. Było to spowodowane przede wszystkim szybszym rozwojem kilku czołowych województw związanych z dużymi aglomeracjami miejskimi, które zawyżały średnią dla kraju.

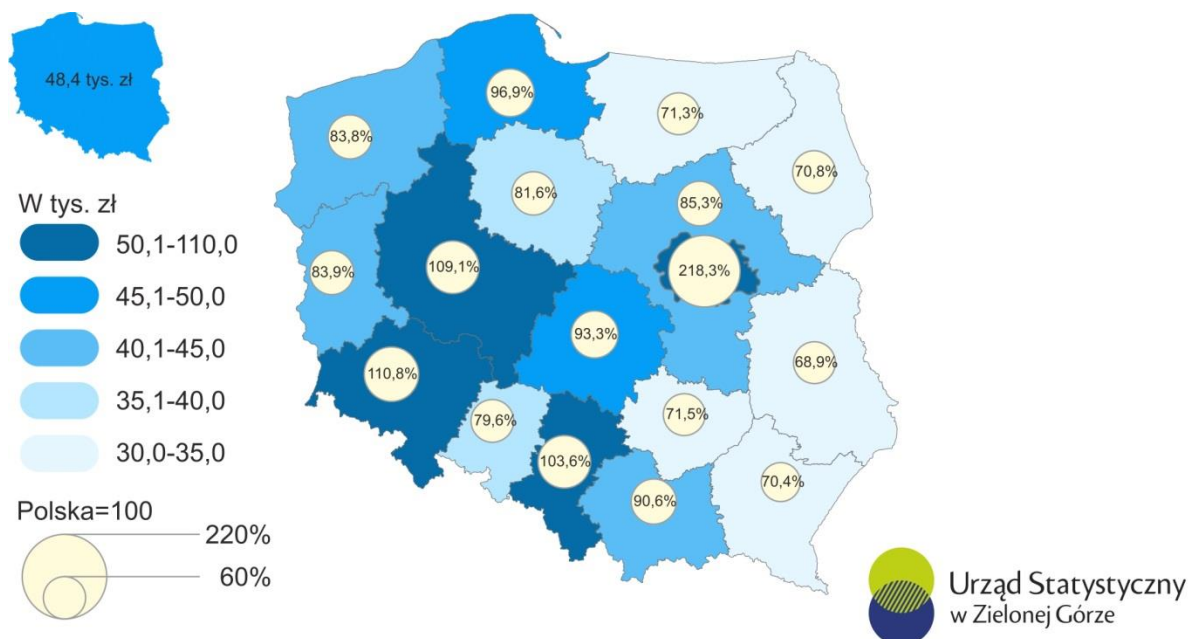
¹⁶ Opracowane na podstawie danych Banku Danych Lokalnych GUS oraz publikacji *Produkt krajowy brutto – Rachunki regionalne w latach 2014-2016* Urzędu Statystycznego w Katowicach, Ośrodek Rachunków Regionalnych.

¹⁷ Wartości wskaźnika PKB publikowane są w krajowej statystyce z dwuletnim opóźnieniem.

¹⁸ W układzie jednostek klasyfikacji NUTS 2016 obowiązującej od 1 stycznia 2018 r., to jest w podziale statystycznym Polski na jednostki NUTS, wprowadzonym rozporządzeniem Komisji (UE) 2016/2066 z dnia 21 listopada 2016 r., zgodnie z którym na obszarze województwa mazowieckiego wyodrębniono region warszawski stołeczny i mazowiecki regionalny.

Rysunek 3: Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca według regionów w 2016 r. (ceny bieżące)

W przedstawionych przez GUS wstępnych szacunkach Produktu Krajowego Brutto w przekroju regionów w 2017 r., wartość PKB (w cenach bieżących) w województwie lubuskim wyniosła 43505 mln zł, a dynamika wzrostu w stosunku do roku poprzedniego (rok poprzedni=100) osiągnęła wynik 105,2. Był to jednak rezultat niższy od średniej krajowej, która wyniosła aż 106,9.

Według danych EUROSTAT wartość PKB na 1 mieszkańca (wyrażona we wspólnej umownej walucie PPS) w 2017 r. w województwie lubuskim wyniosła **57% średniej unijnej**, co stanowiło 9. wynik wśród polskich województw. Dla Polski omawiany wskaźnik ukształtował się na poziomie 70% średniej UE i w ostatnich latach systematycznie rośnie. Średnią unijną PKB na 1 mieszkańca przekroczyło województwo mazowieckie¹⁹ z wynikiem 112%, a w grupie regionów, które przekroczyły próg 75% są województwa dolnośląskie i wielkopolskie.

Biorąc pod uwagę PKB per capita w podregionach, województwo lubuskie można uznać za obszar o niewielkim stopniu zróżnicowania. W 2016 r. wartość PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca była nieco wyższa w podregionie zielonogórskim, w którym stanowiła 84,2% średniej krajowej, natomiast w podregionie gorzowskim wskaźnik ten wyniósł 83,4%.

Wartość dodana brutto (w cenach bieżących) w Lubuskiem w 2016 r. wyniosła 36 522 mln zł. Niższą kwotę osiągnęły województwa opolskie i podlaskie. W porównaniu z 2012 r., WDB w województwie lubuskim wzrosła o 14,9%, co pod względem dynamiki wzrostu stanowi 5. wynik wśród polskich województw (średni wzrost WDB w kraju wyniósł w tym okresie 13,9%). Biorąc pod uwagę dynamikę WDB w stosunku do roku poprzedniego, Lubuskie w 2016 r. ze wzrostem na poziomie 3,4% zajęło również 5. pozycję wśród polskich regionów (średni wzrost WDB w kraju wyniósł 2,9%). Wartość dodana brutto w przeliczeniu na 1 mieszkańca w województwie lubuskim (Polska = 100), wg danych na rok 2016 wyniosła 83,9%, co daje 8. wynik wśród polskich regionów.

Zauważyć można, że podmioty prowadzące działalność w przemyśle wytworzyły w 2016 r. aż 35,5% wartości dodanej brutto w województwie lubuskim, co przesunęło region na **pierwsze miejsce wśród polskich**

¹⁹ W ramach województwa mazowieckiego wyodrębniony region warszawski stołeczny, obejmujący aglomerację warszawską osiągnął poziom 152 % średniej unijnej, natomiast w pozostałej części Mazowsza wynik ten wyniósł 59% średniej unijnej.

województw pod względem udziału przemysłu w WDB²⁰ w województwie. Sytuację tę można określić jako korzystną, ponieważ wartość dodana brutto w przeliczeniu na jednego pracującego w przemyśle jest stosunkowo wysoka – w województwie lubuskim w roku 2016 wyniosła 149 826 zł na pracującego. Dla porównania w sekcjach związanych z rolnictwem, leśnictwem, łowiectwem i rybactwem wyniosła 35 750 zł, a w szeroko pojętych usługach osiągnęła wartość 104 132 zł na jednego pracującego, a więc znacznie mniej niż w przemyśle.

3.2. Rynek pracy

Analizując rynek pracy należy z jednej strony przeanalizować sytuację osób zatrudnionych, m.in. stan i strukturę zatrudnienia, a z drugiej strony spojrzeć na niewykorzystane zasoby ludzkie, tj. osoby bezrobotne. Nowym, zauważalnym zjawiskiem na rynku pracy stali się imigranci zarobkowi.

Zatrudnienie²¹

W 2017 r. liczba pracujących w województwie lubuskim wyniosła **351,7 tys. osób** i była o 2,3% wyższa niż w 2016 r. oraz o 10,0% wyższa w stosunku do 2012 r. W 2017 r. z ogółu pracujących w województwie 57,6% koncentrowały podmioty gospodarcze prowadzące działalność usługową (sekcje G-T), w tym 26,1% podmioty z grupy sekcji G-J: handel; naprawa pojazdów samochodowych, transport i gospodarka magazynowa, zakwaterowanie i gastronomia oraz informacja i komunikacja. W przemyśle i budownictwie (sekcje B-F) pracowało łącznie 31,7% ogółu pracujących w województwie, a w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie (sekcja A) – 10,7%.

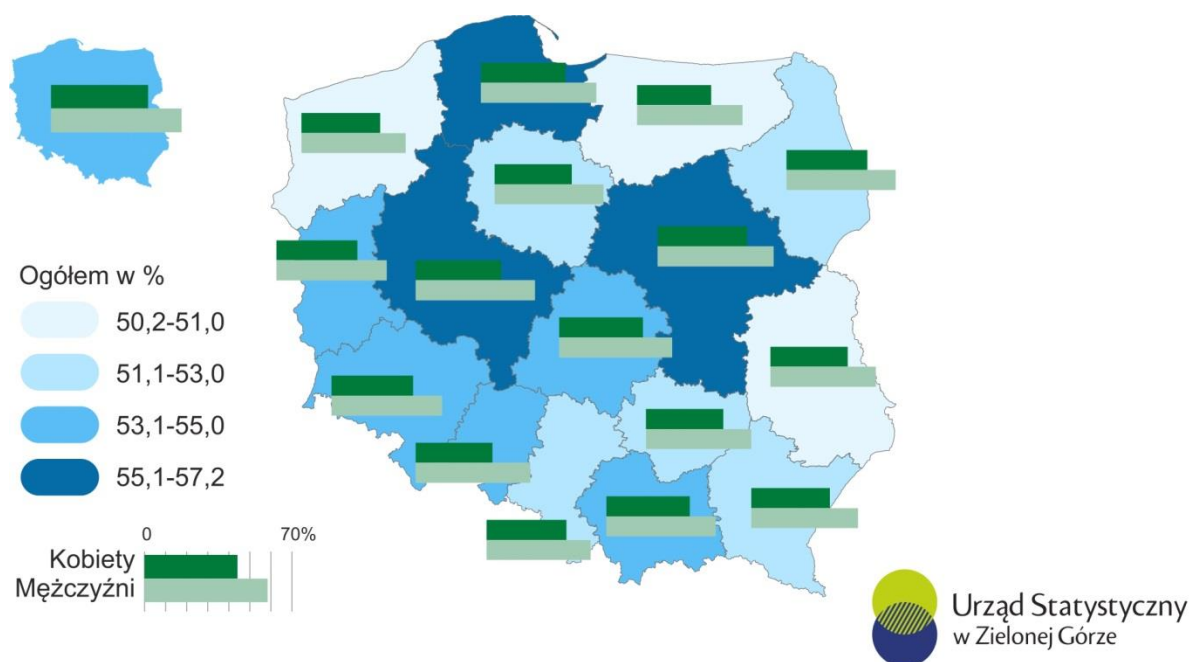
Według wyników BAEL nastąpił **wzrost wskaźnika zatrudnienia** ludności w wieku 15-64 lata z 57,1% w 2012 r. i 59,7% w 2014 r. do **65,2% w 2017 r.** Nadal jednak udział pracujących w wieku 15-64 lata był niższy niż średnio w kraju (w 2012 r. – 59,7%, w 2014 r. – 61,7%, a w 2017 r. – 66,1%). W populacji mężczyzn wskaźnik zatrudnienia w 2017 r. osiągnął wartość 71,9% (wobec 72,8% średnio w kraju). Odsetek pracujących kobiet w grupie kobiet w wieku 15-64 lata wyniósł 58,4% (wobec 59,5% w kraju).

---

²⁰ W układzie 17 regionów NUTS2, tylko w regionie mazowieckim regionalnym udział przemysłu w WDB był nieco wyższy niż w regionie lubuskim (wyniósł 35,7%).

²¹ Na podstawie *Lubuski Przegląd Regionalny 2018*, materiał opracowany przez Urząd Statystyczny w Zielonej Górze dla Departamentu Rozwoju Regionalnego UMWL w Zielonej Górze, listopad 2018 r.

Rysunek 4: Wskaźnik zatrudnienia według województw w 2017 r.

Na strukturę zatrudnienia w regionie wpływ ma jego struktura demograficzna. W przyszłości problemy demograficzne w województwie będą się zwiększać i czynnik ten będzie jeszcze bardziej wpływać na strukturę zatrudnienia. Starzejące się społeczeństwo i odpływ mieszkańców z regionu będą w znaczny sposób wpływać na liczbę pracujących oraz potrzeby pracodawców w zakresie zatrudnienia, a także na dostęp do miejsc pracy.

Barometr zawodów²²

W 2018 r. została przeprowadzona przez Wojewódzki Urząd Pracy w Zielonej Górze czwarta edycja badania dotyczącego barometru zawodów we wszystkich powiatach województwa lubuskiego. W efekcie dokonanej oceny na poziomie województwa **w grupie zawodów deficytowych znalazło się 60 zawodów**, natomiast w kategorii zrównoważonych – 95 zawodów. Żaden zawód nie został określony jako nadwyżkowy. Prognoza dla lokalnych rynków pracy jest zróżnicowana.

Wśród zawodów deficytowych wskazano na te znajdujące się w branżach: budowlanej (najliczniej reprezentowana grupa wśród zawodów deficytowych), transportowej, gastronomicznej, medycznej, techniczno-przemysłowej, usługowej, finansowej, informatycznej oraz pozostałych. W tej ostatniej grupie znalazły się zawody związane z edukacją (nauczyciele języków obcych i lektorzy, nauczyciele przedszkoli) oraz o charakterze pracy socjalnej/opiekuńczej (opiekunowie osoby starszej i niepełnosprawnej, pracownicy socjalni), a także pracownicy służb mundurowych.

Bezrobocie

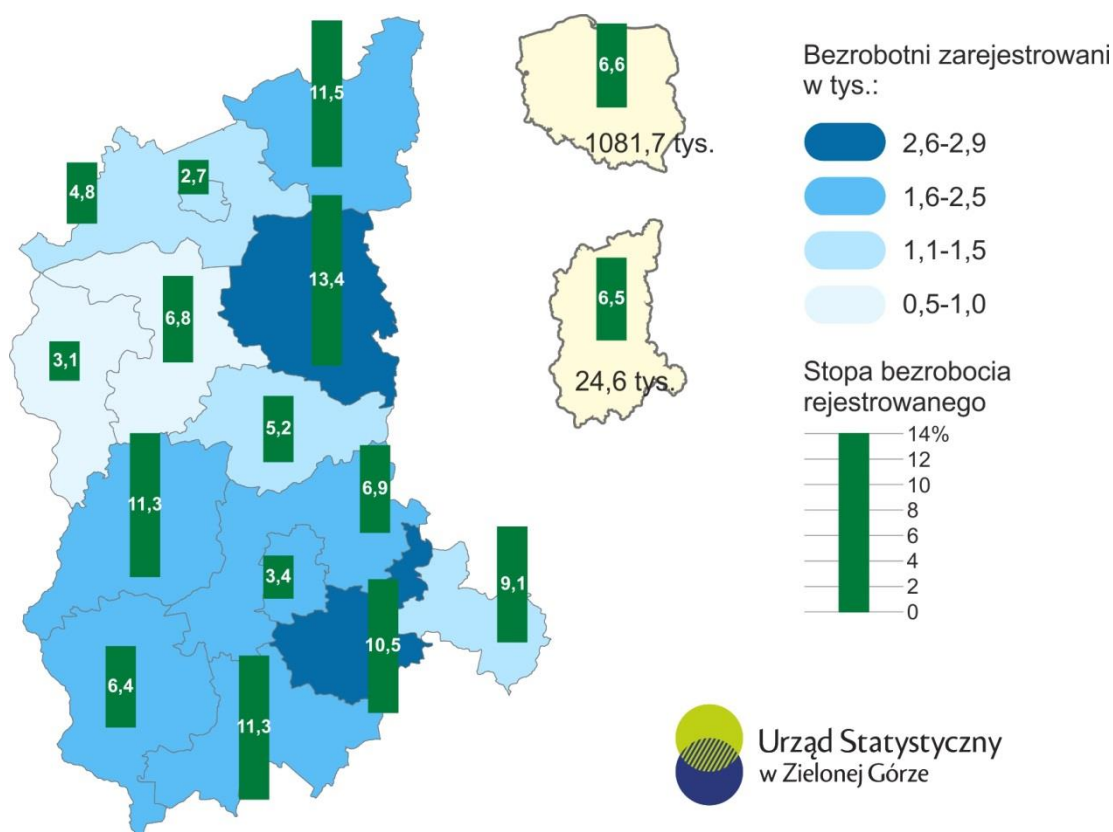
Ożywienie gospodarcze i utrzymanie wzrostu PKB na poziomie około 3% przyczyniło się w latach 2012-2017 do dynamicznego spadku bezrobocia w regionie, które osiągnęło nie notowany w historii województwa poziom **poniżej 30 tysięcy bezrobotnych²³**.

²² Na podstawie *Barometr zawodów 2019. Raport podsumowujący badanie w województwie lubuskim*, Wojewódzki Urząd Pracy w Zielonej Górze, Kraków 2018 r.

Spadek bezrobocia w województwie w ostatnich latach jest bezprecedensowy. Według danych GUS na koniec 2017 r., **stopa bezrobocia rejestrowanego wynosiła 6,5%** (średnia krajowa dla tego okresu to 6,6%) wobec 15,9% w końcu 2012 r. W końcu 2017 r. liczba zarejestrowanych bezrobotnych wyniosła 24,6 tys. osób i była o 59,4% mniejsza w porównaniu z 2012 r. W 2017 r. najmniejsza stopa bezrobocia rejestrowanego występowała w Gorzowie Wlkp. 2,7% oraz powiecie słubickim 3,1%. Korzystnie prezentuje się także miasto Zielona Góra, w którym na koniec 2017 r. stopa bezrobocia wyniosła 3,4%. Najgorsza sytuacja występowała w powiatach: krośnieńskim, żagańskim, strzelecko-drezdeneckim i międzyrzeckim, gdzie bezrobocie rejestrowane przekroczyło 11%.

W analizie porównawczej stopy bezrobocia liczonej na podstawie reprezentacyjnego **Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) w 2017 r.** województwo lubuskie wypadło jeszcze lepiej i z wynikiem **3,6%** znalazło się na 2. pozycji wśród województw w Polsce (wobec 4,9% średnio w kraju i 9,0% w 2012 r.). W populacji ludności w wieku produkcyjnym stopa bezrobocia wyniosła 3,7% (5,0% średnio w kraju).

Rysunek 5: Bezrobocie w województwie lubuskim w 2017 r.

Niekorzystnym zjawiskiem na rynku pracy jest wydłużający się okres pozostawania bez zatrudnienia. Według danych GUS liczba bezrobotnych zarejestrowanych pozostających **dłużej niż 1 rok bez pracy w 2017 r. to 7,8 tys.** wobec 17,2 tys. w 2012 r. Najwięcej bezrobotnych w tej grupie zanotowano w powiecie międzyrzeckim (1111) i nowosolskim (1057), najmniej w powiecie słubickim (110). Natomiast udział bezrobotnych zarejestrowanych pozostających dłużej niż 1 rok bez pracy w ogólnej liczbie bezrobotnych w województwie lubuskim wyniósł 31,7% w 2017 r. (34,3% w 2014 r. i 28,4% w 2012 r.). Należy jednak podkreślić, że w 2017 r.

²³ Lubuski Plan Działań na Rzecz Zatrudnienia na rok 2018, Załącznik do Uchwały nr 232/3202/17 Zarządu Województwa Lubuskiego z dnia 18 grudnia 2017 r. w sprawie przyjęcia Lubuskiego Planu Działań na Rzecz Zatrudnienia na rok 2018, s. 3.

był najniższy w kraju, przy średniej krajowej 40,5%. W rozbiciu na powiaty najgorsza sytuacja występowała w powiatach: międzyrzeckim (41,3%), wschowskim (39,9%) i nowosolskim (36,3%). Najlepszą wartością wskaźnika mogą pochwalić się miasta Gorzów Wlkp. (22,1%) i Zielona Góra (20,9%) oraz powiat słubicki (21,5%). W województwie ponad 65% bezrobotnych zarejestrowanych pozostających dłużej niż 1 rok bez pracy stanowiły kobiety – taka jest też tendencja krajowa (60,5% kobiet).

W trudnej sytuacji na rynku pracy są bezrobotni **powyżej 50 roku** życia. Na koniec grudnia 2017 r. w Lubuskiem zanotowano **7143 osoby** w tym wieku, czyli 29,0% ogółu bezrobotnych. Wśród bezrobotnych w tej grupie dominowali mężczyźni (62,5%) oraz osoby długotrwale bezrobotne (57,9%). Pod względem wykształcenia najwięcej było osób z ukończoną szkołą zasadniczą zawodową (37,9%).

Jedną z liczniejszych grup bezrobotnych są osoby **do 30 roku życia**. W tej kategorii wiekowej w 2017 r. zarejestrowanych było **6092 bezrobotnych**, tj. 24,8% ogółu. Najwięcej bezrobotnych w wieku do 30 roku życia posiadało staż pracy od 1 do 5 lat (36,4%) oraz wykształcenie gimnazjalne i poniżej (28,9%). Z ogółu bezrobotnych w wieku do 30 roku życia 38,2% stanowiły osoby posiadające co najmniej 1 dziecko do 6 roku życia²⁴. W województwie notuje się także wysoki odsetek młodych niepracujących, nieuczących się i niedokształcających.

W przeciągu kilku lat zmieniła się sytuacja na rynku pracy w obszarze bezrobocia. Rynek pracodawcy przekształcił się w rynek pracownika, a lubuska gospodarka, podobnie jak w całym kraju, odczuła brak rąk do pracy. Wyzwaniem pozostaje wciąż aktywizacja grup bezrobotnych znajdujących się w szczególnej sytuacji na rynku pracy, tj. długotrwale bezrobotnych, osób młodych i po 50 roku życia. Kategoria bezrobocia zmniejszyła swoją rolę w obszarze ekonomicznym, pozostaje jednak wyzwaniem w obszarze społecznym (aktywizacja osób znajdujących się w szczególnej sytuacji na rynku pracy).

Migracje zarobkowe

Od roku 2012 wyraźnie zmieniała się w województwie lubuskim, jak i całym kraju, sytuacja związana z imigrantami, którzy przybywają do Polski w celu podjęcia pracy.

Liczba wydanych zezwoleń na pobyt dla cudzoziemców w regionie wzrosła z 675 w 2012 r. do **3982 decyzji w 2017 r.** Najwięcej cudzoziemców w województwie lubuskim z pozwoleniem na pobyt pochodzi z Ukrainy (4753 osoby – 2017 r. wzrost o 91% w stosunku do 2012 r.), Niemiec (4255 osób – 2017 r. wzrost o 50% w stosunku do 2012 r.) i Bułgarii (410 osób – 2017 r. wzrost o ok 12% w stosunku do 2012 r.). Natomiast najmniej liczną grupę cudzoziemców osiadłych w Lubuskiem stanowią osoby pochodzące z Niderlandów, Włoch i Rosji²⁵.

W 2017 r. do Wojewody Lubuskiego wpłynęły **8903 wnioski o wydanie zezwolenia na pracę**, z czego wydano 7452 zezwolenia. Najczęściej zezwolenia na pracę były wydawane w sekcji transport i gospodarka magazynowa – 2312 (w tym 2199 dla obywateli Ukrainy) oraz w sekcji przetwórstwo przemysłowe 1396 (w tym 1089 obywateli Ukrainy). Najliczniej reprezentowanymi grupami zawodowymi, w których wydano zezwolenia byli operatorzy maszyn i urządzeń, robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy oraz pracownicy wykonujący prace proste. W tych grupach zawodowych dominowali obywatele Ukrainy. Wzrosła również liczba oświadczeń o zamiarze powierzenia pracy cudzoziemcowi (tzw. praca krótkoterminowa), zgłaszanych do powiatowych urzędów pracy. W 2017 roku było ich 79766 (w tym 75799 dotyczyło obywateli Ukrainy), podczas gdy w 2012 roku – odpowiednio 8506 i 7774²⁶.

Według raportu Zakładu Ubezpieczeń Społecznych w latach 2015-2018 we wszystkich województwach systematycznie rosła liczba zamieszkałych cudzoziemców, którzy zgłoszeni zostali do ubezpieczeń emerytalnego

²⁴ Rynek pracy Województwa Lubuskiego w 2017 r., Wojewódzki Urząd Pracy w Zielonej Górze, Lubuskie Obserwatorium Rynku Pracy, Zielona Góra, kwiecień 2018 r., s. 53-55.

²⁵ <https://migracje.gov.pl/> (10.08.2018).

²⁶ Rynek pracy Województwa Lubuskiego w 2017 r., op. cit., s. 12-17.

i rentowych. Największą dynamikę wzrostu liczby ubezpieczonych cudzoziemców (tj. około 4-krotny wzrost liczby zamieszkałych cudzoziemców) odnotowano w województwach: lubuskim, pomorskim, śląskim, wielkopolskim i zachodniopomorskim. Przy czym należy pamiętać, że w badanym okresie wzrósł odsetek ubezpieczonych cudzoziemców, dla których nie ustalono województwa miejsca zamieszkania ubezpieczonego (z 27,6% w 2015 roku do 33,2% w 2018 roku). **Liczba cudzoziemców zgłoszonych do ubezpieczeń emerytalnego i rentowego** według województwa miejsca zamieszkania ubezpieczonego (stan na koniec roku) w Lubuskiem wyniosła 3952 osób w 2015 r., a **w 2018 r. aż 13 878 osób**, co stanowiło 8 wynik w kraju wśród polskich województw. Najwięcej cudzoziemców w 2018 r. było zgłoszonych w województwie mazowieckim – ponad 93,5 tys., najmniej w świętokrzyskim blisko 4 tys.²⁷.

3.3. Przedsiębiorczość, przemysł, usługi

Przemysł

W ostatnich latach rośnie rola przemysłu w lubuskiej gospodarce. Województwo charakteryzuje się relatywnie wysokim (6. wśród województw) wskaźnikiem produkcji sprzedanej przemysłu w przeliczeniu na jednego mieszkańca. W 2017 r. było to 34,5 tys. zł, przy średniej krajowej 36,9 tys. zł.

Do wiodących branż lubuskiej gospodarki należy **sektor motoryzacyjny**, którego wartość produkcji sprzedanej w 2017 r. wyniosła aż 5,5 mld zł. Branżami rozwijającymi się w oparciu o dostępność surowców naturalnych są: **przemysł drzewny i meblowy** o produkcji sprzedanej w wysokości odpowiednio 3,6 mld zł i 1,5 mld zł, **spożywczy** – 2,8 mld zł i **papierniczy** – 2,6 mld zł. Znaczny udział w produkcji sprzedanej przemysłu ma także **produkcja wyrobów z metali** – 2,3 mld zł oraz **produkcja maszyn i urządzeń**, ze specyficzną produkcją pieców do obróbki cieplnej – 1,2 mld zł. Województwo lubuskie ze względu na udział w produkcji krajowej, od lat jest też potentatem w zakresie produkcji mięsa indyczego i wyrobów z tworzyw sztucznych.

Tabela 2: Produkcja sprzedana przemysłu w województwie lubuskim

Wyszczególnienie	2016		2017	
	ceny bieżące w mln zł	2015 = 100 (ceny stałe)	ceny bieżące w mln zł	2016 = 100 (ceny stałe)
Produkcja mebli	1 217,7	111,9	1 467,2	123,3
Produkcja pojazdów samochodowych, przyczep i naczep	5 089,8	102,4	5 477,6	115,5
Produkcja wyrobów z metali	2 283,4	105,6	2 338,1	103,4
Produkcja wyrobów z pozostałych mineralnych surowców niemetalicznych	1 710,6	118,0	1 843,5	109,1
Produkcja urządzeń elektrycznych	797,9	131,2	775,5	101,9
Produkcja wyrobów z gumy i tworzyw sztucznych	1 158,3	108,0	1 277,7	112,5
Produkcja papieru i wyrobów z papieru	2 592,9	105,3	2 606,7	103,6

²⁷ Raport *Cudzoziemcy w polskim systemie ubezpieczeń społecznych*, Zakład Ubezpieczeń Społecznych Departament Statystyki i Prognoz Aktuarialnych, Warszawa 2019.

Produkcja maszyn i urządzeń	1 150,4	108,5	1 192,4	101,0
Produkcja wyrobów z drewna, korka, słomy i wikliny	3 413,4	106,6	3 589,1	102,5

Źródło: Opracowanie własne wg danych GUS.

Po spadku produkcji sprzedanej przemysłu w 2012 r. (o 5,2% w stosunku do poprzedniego roku; w cenach stałych) w kolejnych latach notowano jej wzrost: w 2013 r. o 0,1%, w 2014 r. o 14,3% i w 2015 r. o 1,0%. Wzrostową tendencję produkcji sprzedanej potwierdzają kolejne dwa lata ze wzrostem o 8,6% w 2016 r. i 6,5% w 2017 r.

W 2017 r., spośród 28 działów przemysłu występujących w województwie lubuskim, wzrost produkcji sprzedanej odnotowano w 21 działach, które stanowiły aż 95,5% wartości produkcji sprzedanej przemysłu ogółem.

Bardzo ważną rolę przemysłu w lubuskiej gospodarce obrazuje wysoki i rosnący udział przemysłu w tworzeniu wartości dodanej brutto, który w 2016 r. usytuował region na 1. miejscu w kraju z wartością wskaźnika na poziomie 35,5% (wobec 30,4% w 2010 r. i 32,3% w 2012 r.). Dynamiczny rozwój przemysłu wpisuje się w projekt **reindustrializacji** ogłoszony w *Strategii na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SOR)*, który zakłada dążenie do inteligentnej transformacji polskiego przemysłu, opartej na nowoczesnych technologiach, co w połączeniu z niskimi kosztami produkcji ma pozwolić na zwiększenie jego konkurencyjności. Udział budownictwa w WDB zmniejszył się w tym okresie z 7,0% w 2012 r. do 6,1% w 2016 r. W skali całej Polski zanotowano również spadek – z 8,0% w 2012 r. do 7,2% w 2016 r.

W 2017 r. w przemyśle pracowały 91 393 osoby, a w budownictwie 20 047 osób, co łącznie stanowiło 31,7% ogółu pracujących w regionie. Województwo lubuskie w tym zakresie osiąga jeden z wyższych wyników w kraju – większy procentowy udział pracujących w przemyśle i budownictwie w 2017 r. miały tylko województwa opolskie i śląskie.

Głównymi ośrodkami gospodarczymi są cztery największe miasta regionu: Gorzów Wlkp., Zielona Góra, Żary oraz Nowa Sól.

Gorzów Wlkp. charakteryzuje się koncentracją dużych i nowoczesnych zakładów produkcyjnych, z których znaczącą część stanowią filie globalnych korporacji. Są to wiodący producenci w swoich branżach w zakresie m.in.: **motoryzacji, wyrobów chemicznych, farmacji weterynaryjnej oraz sprzętu elektronicznego**. Wizytówką miasta są także zakłady specjalizujące się w produkcji: **wyrobów z metali** na potrzeby branży budowlanej, motoryzacyjnej i kolei, konstrukcji i urządzeń dla przemysłu maszynowego, energetycznego, drzewnego oraz dla rolnictwa. Silnie reprezentowane są: branża budowlana, producenci artykułów spożywczych oraz sektor handlu i usług.

Zieloną Górę cechuje zróżnicowanie branżowe z wyraźną **dominacją sektora usługowo-handlowego**. W przetwórstwie przemysłowym istotną rolę odgrywa produkcja artykułów spożywczych i napojów alkoholowych, maszyn i urządzeń oraz przetwórstwo drewna. Występuje ponadto duże nasycenie firm z branży **elektrotechnicznej i informatycznej**. Dynamicznie rozwijają się – w tym o zasięgu globalnym – sektor fintech i usług e-commerce.

Przetwórstwo przemysłowe w **Żarach** cechuje nowoczesność i duża różnorodność. Przy użyciu najnowocześniejszych technologii produkowane są tam **plyty i wyroby drewnopochodne**. Na potrzeby branży **motoryzacyjnej**: tekstylia, elementy plastikowe, systemy dachowe oraz szkło hartowane do pojazdów, jak również do mebli i sprzętu AGD. Tworzywa sztuczne obejmują produkty dla branży spożywczej oraz elementy wykończenia dla branży budowlanej. Ważną pozycję zajmuje też przemysł maszynowy i metalowy.

Nowa Sól podniosła się z zapaści gospodarczej lat 90. XX w. i stała się ponownie silnym ośrodkiem przemysłowym. Działają tam **liczne firmy metalowo-odlewnicze** produkujące głównie dla odbiorców z branży

motoryzacyjnej. Innowacyjne rozwiązania oferują firmy projektujące i budujące maszyny, z kolei branża elektrotechniczna oferuje różnorodne typy oświetlenia. Na gospodarczej mapie Nowej Soli swoją obecność zaznaczyły firmy branży spożywczej z zaawansowanymi półproduktami oraz daniami gotowymi do spożycia. Pozostałością z lat 90-tych XX wieku są występujące w Nowej Soli firmy produkujące ozdobne figury ogrodowe.

W Lubuskiem występują branże przetwórstwa przemysłowego, które wykazują silną koncentrację w kilku innych lubuskich miejscowościach. W **Kostrzynie nad Odrą**, w specjalnej strefie ekonomicznej, zlokalizowane są firmy składające się zarówno z globalnych graczy, jak i krajowych producentów, które specjalizują się w produkcji papieru i wyrobów z papieru. W gminie **Świebodzin** skoncentrowana jest produkcja urządzeń do obróbki cieplnej i powierzchniowej metali oraz pieców topialnych. **Sława** znana jest z produkcji wędlin, świeżego i mrożonego mięsa wieprzowego, wołowego oraz drobiowego.

Usługi

Przedsiębiorstwa prowadzące działalność usługową generowały łącznie około **55% wartości dodanej brutto** w 2016 r., tj. o 3,5% mniej niż w 2010 r. i o prawie 8% mniej niż średnio w kraju. Pracujący w sektorze usług stanowią blisko 58% ogółu pracujących w województwie. Produktywność pracy w tym sektorze, mierzona wartością dodaną brutto w przeliczeniu na 1 pracującego, w 2016 r. wyniosła ponad 104 tys. zł, tj. o ok. 15% mniej niż średnio w kraju (ponad 122 tys. zł).

Biorąc pod uwagę poszczególne sekcje PKD zaliczane do sektora usług, na pierwszym miejscu jest sekcja G (**handel i naprawa pojazdów samochodowych**), której udział w ogóle podmiotów gospodarczych wpisanych do rejestru REGON w 2017 r. wyniósł 23,9%, ale w ostatnim okresie zmniejszył się (w 2012 r. wyniósł 25,6%). Pozytywną tendencją jest rozwój sekcji L, związanej z **obsługą rynku nieruchomości**, co przejawia się przyrostem liczby przedsiębiorstw w tej sekcji w porównaniu z 2012 r. o 10,0% oraz rosnącym udziałem w ogólnej liczbie podmiotów (w 2017 r. 9,9% wobec 9,4% w 2012 r.). Ważny pod względem liczby podmiotów gospodarczych jest sektor usług związanych z **transportem i gospodarką magazynową**, w którym liczba podmiotów wzrosła w porównaniu z 2012 r. o 6,0%. Udział podmiotów związanych z działalnością transportową w ogóle podmiotów gospodarczych w województwie wyniósł 6,8%.

Pomimo dużego potencjału przyrodniczego i kulturowego, wciąż dużo słabości wykazuje lubuska turystyka. Stopień wykorzystania miejsc noclegowych w obiektach turystycznych województwa jest najmniejszy w kraju i wyniósł w 2017 r. 28,8%, a baza noclegowa obiektów turystycznych jest słabo rozwinięta²⁸.

Stan i struktura przedsiębiorstw

W 2017 r. w województwie działało **112 910 podmiotów** zarejestrowanych w rejestrze REGON. W przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców było to 1110 podmiotów. Ze względu na wartość tego wskaźnika, województwo lubuskie mieści się na 7. miejscu w kraju.

Większą liczbę podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 10 tys. ludności odnotowuje się w podregionie gorzowskim (1168) niż w podregionie zielonogórskim (1075). W ujęciu powiatowym pierwszą lokatę zajmuje powiat zielonogórski grodzki (1 529 podmiotów na 10 tys. mieszkańców), a kolejne: powiat gorzowski grodzki (1 444) i powiat słubicki (1 211). Najniższe wskaźniki mają powiaty: sulęciński (822), nowosolski (864) i żagański (922).

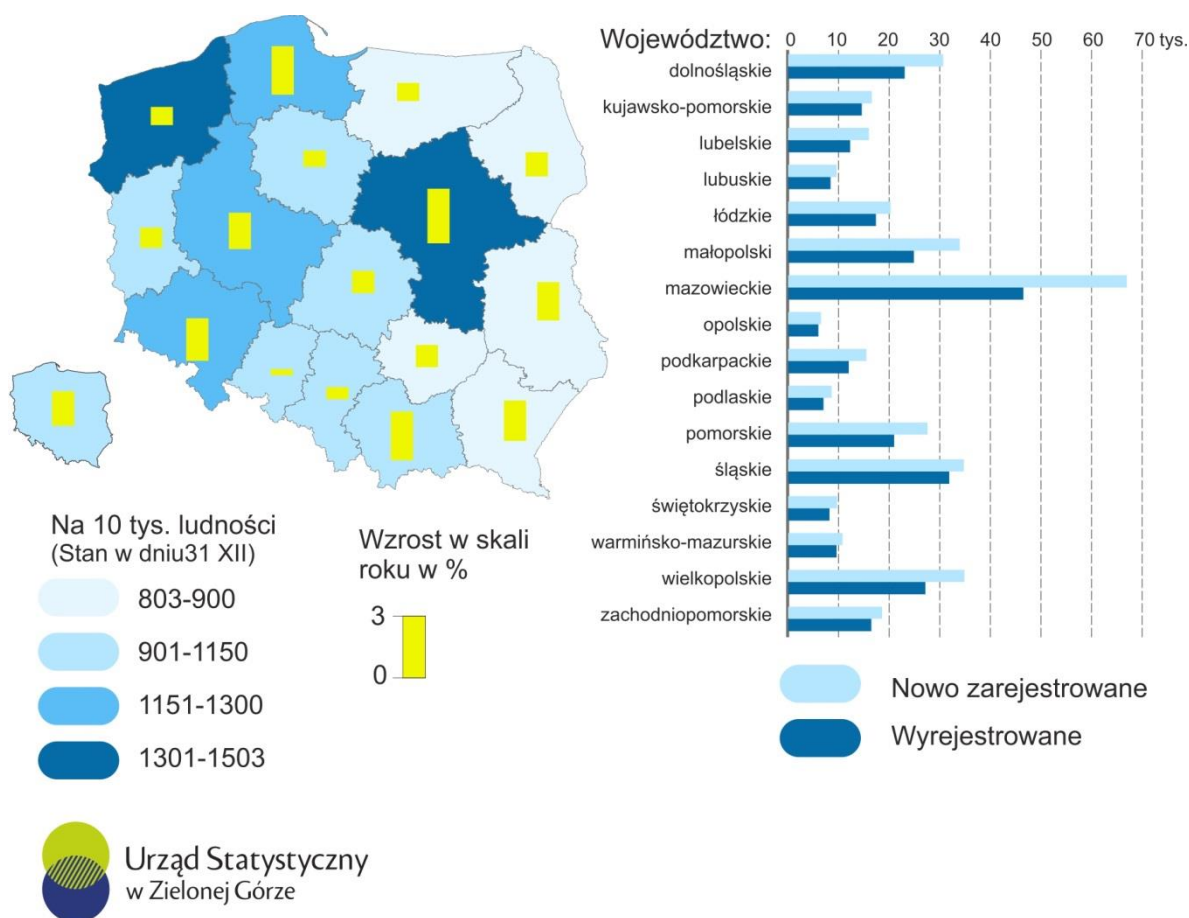
Biorąc pod uwagę liczbę nowo zarejestrowanych jednostek w rejestrze REGON w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców, najszybszym przyrostem firm w latach 2012-2017 charakteryzowały się obydwa miasta wojewódzkie, a także powiaty: słubicki, gorzowski i zielonogórski. Końcowe pozycje zajmują powiaty żagański, sulęciński i świebodziński.

---

²⁸ Potencjał turystyczny regionu opisany został szczegółowo w Rozdziale 3.6.

Rysunek 6: Podmioty gospodarki narodowej w rejestrze REGON w 2017 r.

W województwie lubuskim relatywnie wysoka jest liczba podmiotów gospodarczych z udziałem **kapitału zagranicznego**. W 2017 r. liczba spółek z kapitałem zagranicznym na 10 tys. ludności wyniosła 5,9, co lokuje region na czwartym miejscu w kraju wraz z województwem wielkopolskim, za województwami: dolnośląskim, zachodniopomorskim i mazowieckim.

Podmioty z udziałem kapitału zagranicznego to głównie mikro i małe przedsiębiorstwa. Blisko 50% podmiotów z kapitałem zagranicznym to przedsiębiorstwa o liczbie pracujących mniejszej niż 10, a ponad 23% - firmy o liczbie pracujących od 10 do 49 osób. Pozostałe 20% stanowiły przedsiębiorstwa o liczbie pracujących od 50 do 249 osób i blisko 7% to przedsiębiorstwa, w których liczba pracujących wyniosła ponad 250 osób²⁹. Taka struktura powoduje, że region dużo słabiej wypada w wielkości kapitału zagranicznego. Według stanu na koniec 2016 r., kapitał podstawowy podmiotów z udziałem kapitału zagranicznego wyniósł 1741,3 mln zł i w porównaniu z poprzednim rokiem zwiększył się o 15,3% (w Polsce odnotowano wzrost o 0,9%). W skali całego kraju kapitał podstawowy lubuskich podmiotów stanowił jednak tylko 0,8%. Wielkość ta lokowała województwo lubuskie na 14. miejscu, przed województwami: warmińsko-mazurskim i podlaskim.

Zdecydowana największa część – 79,5% kapitału zagranicznego – była zaangażowana w 2016 r. w podmiotach zajmujących się przetwórstwem przemysłowym, wobec 35,5% w skali kraju. Najwięcej kapitału ulokowali w Lubuskim inwestorzy z Niemiec. Z tego kraju pochodziło 452 udziałowców (49,4% ogółu), a wartość

²⁹ *Działalność gospodarcza podmiotów z kapitałem zagranicznym w 2017 roku*, GUS 2019, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/podmioty-gospodarcze-wyniki-finansowe/przedsiębiorstwa-niefinansowe/dzialalnosc-gospodarcza-podmiotow-z-kapitałem-zagranicznym-w-2017-roku,4,13.html>, (10.01.2019).

wniesionego przez nich kapitału (zaangażowanego w 335 lubuskich podmiotach) wyniosła 332,1 mln zł co stanowiło 19,8% całego kapitału zagranicznego ulokowanego w województwie. Wysoki udział kapitału pochodzi także z Włoch (11,8%) i Belgii (8,5%)³⁰.

Handel zagraniczny

Struktura wymiany handlowej województwa lubuskiego jest odzwierciedleniem produkcji przemysłowej. W eksporcie dominują produkty branży meblowej, akcesoria motoryzacyjne oraz maszyny i urządzenia. W dalszej kolejności są wyroby z przerobu drewna, z papieru, branży spożywczej, chemicznej i metalowej. Towarem eksportowym są również usługi w zakresie transportu i logistyki. Najważniejszym partnerem handlowym województwa lubuskiego są Niemcy. **Na niemiecki rynek trafia niemal 50% towarów i usług** eksportowanych przez lubuskie firmy. Kolejne miejsca zajmują Włochy, Holandia i Dania. W imporcie ponad 50-procentowy udział mają Niemcy, a wśród innych partnerów znacząca jest pozycja Włoch, Danii i Czech.

Wymiana handlowa Lubuskiego w 2016 r. wyniosła około 39,13 mld zł (9,42 mld euro), z czego eksport stanowił 66% tej wartości tj. ponad 25,90 mld zł i wzrósł w stosunku do roku poprzedniego o 12%. Województwo utrzymuje nadwyżkę eksportu nad importem w sposób nieprzerwany od 2010 r. Od 2000 r. wartość eksportu z województwa lubuskiego wzrosła ponad 5-krotnie. Lubuscy przedsiębiorcy eksportują towary do 140 krajów, a importują ze 114³¹.

Atrakcyjność inwestycyjna

Według raportu **Atrakcyjność Inwestycyjna Regionów 2017**³², województwo lubuskie uplasowało się na **11. miejscu**, w rankingu potencjalnej atrakcyjności inwestycyjnej województw dla gospodarki narodowej, wyprzedzając województwa: podkarpackie, warmińsko-mazurskie, podlaskie, lubelskie i świętokrzyskie. W ostatnich latach pozycja regionu nie zmieniła się, natomiast poprawiła się i wyróżnia relatywnie wysoka ocena rzeczywistej atrakcyjności inwestycyjnej dla przemysłu oraz ponadprzeciętna potencjalna atrakcyjność inwestycyjna dla zakwaterowania i gastronomii. Głównym atutem regionu pozostaje bliskość granicy zachodniej oraz dobrze rozwinięta sieć komunikacyjna drogowa i kolejowa. Dobre warunki dla rozwoju przemysłu ułatwia obecność szkół wyższych prowadzących kierunki politechniczne oraz atrakcyjne oferty specjalnych stref ekonomicznych.

Instytucje otoczenia biznesu

Do jednostek wspierających lubuską przedsiębiorczość zaliczają się m. in. agencje rozwoju, izby gospodarcze, organizacje pracodawców, parki przemysłowe i technologiczne, fundusze wsparcia i centra rozwoju.

Agencja Rozwoju Regionalnego S.A. w Zielonej Górze powstała w 1993 r. z większościowym udziałem Samorządu Województwa Lubuskiego. ARR realizuje swoje cele poprzez podejmowanie działań finansowych, doradczych, szkoleniowych oraz informacyjnych, ukierunkowanych na promowanie rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw, a także programów Unii Europejskiej skierowanych do przedsiębiorców. W jej strukturze działa Lubuski Fundusz Pożyczkowy.

Do najważniejszych organizacji pracodawców należą: **Zachodnia Izba Przemysłowo-Handlowa w Gorzowie Wlkp., Organizacja Pracodawców Ziemi Lubuskiej w Zielonej Górze, Lubuski Sejmik Gospodarczy** oraz **Lubuska Organizacja Pracodawców w Gorzowie Wlkp.** W strukturze Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego działalność w zakresie promocji przedsiębiorczości prowadzą regionalne **Centrum Obsługi**

³⁰ *Działalność gospodarcza podmiotów z kapitałem zagranicznym w województwie lubuskim w 2016 r.*, Urząd Statystyczny w Zielonej Górze, Zielona Góra 2018.

³¹ *Odkryj Lubuskie. Innowacje. Przemysł. Inwestycje. Edukacja*, Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego w Zielonej Górze, Zielona Góra 2018.

³² *Atrakcyjność Inwestycyjna Regionów 2017*, Raport przygotowany na zlecenie Polskiej Agencji Inwestycji i Handlu S.A. w Instytucie Przedsiębiorstwa Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Warszawa 2017.

Inwestora oraz **Centrum Obsługi Inwestorów i Eksporterów**, świadczące usługi o charakterze informacyjnym w zakresie pro-biz, skierowane do inwestorów zagranicznych oraz w zakresie pro-eksport, a także do przedsiębiorstw polskich, organizacji zrzeszających przedsiębiorców i osób fizycznych chcących rozpocząć działalność eksportową.

Dzięki znaczącemu wsparciu ze środków unijnej perspektywy finansowej 2007-2013, zbudowano parki przemysłowe i naukowo-technologiczne oraz ośrodki badawczo-rozwojowe. Na terenie województwa lubuskiego funkcjonują:

- **Park Naukowo-Technologiczny Uniwersytetu Zielonogórskiego Sp. z o.o. w Zielonej Górze** (Nowy Kisielin), w którego strukturze działają: Centrum Logistyczne Parku Naukowo-Technologicznego i Platformy na rzecz Nauki i Gospodarki, Centrum Zrównoważonego Budownictwa i Energii, Centrum Innowacji - Technologie dla Zdrowia Człowieka, Centrum Technologii Informatycznych. Dzięki stworzeniu odpowiedniej infrastruktury obejmującej zaplecze lokalowe, sprzętowe i intelektualne, Park Naukowo-Technologiczny UZ Sp. z o.o. prowadzi działania i kreuje lokalny system innowacji i transferu technologii, w szczególności do sektora MŚP. Na jego terenie działa Inkubator Przedsiębiorczości Miasta Zielona Góra, którego oferta skierowana jest do początkujących przedsiębiorców z sektora małych i średnich przedsiębiorstw. Park Naukowo-Technologiczny UZ wraz z **podstrefą Kostrzyńsko-Słubickiej SSE** tworzą **Lubuski Park Przemysłowo-Technologiczny**. Efektem działalności centrów i rezydentów Parku są liczne nowoczesne produkty i usługi, m.in. infrastruktura dla pojazdów elektrycznych, rozwiązania informatyczne dla branży kosmicznej i wojskowości, systemy kotwienia dla budownictwa, dla medycyny – metody wykrywania nowotworów, a ponadto sprzedaż grafenu do różnych zastosowań. Oferta dla branży ochrony środowiska obejmuje budowę nowoczesnych biogazowni rolniczych, przemysłowych i farm fotowoltaicznych oraz biologicznych oczyszczalni ścieków. W 2018 r. powstała idea budowy w Nowym Kisielinie Parku Technologii Kosmicznych. Inwestycja planowana jest na lata 2019 - 2021.

- **Regionalne Centrum Technologii i Wiedzy Interior Sp. z o. o. w Nowej Soli** prowadzi projekty badawcze, doradza, szkoli i inkubuje. Poprzez realizację projektu „Sieć Aniołów Biznesu Interior HUB” animuje współpracę gospodarczą, mającą na celu wsparcie doradcze i finansowe firm start-upów. Wynajmuje powierzchnie biurowe, laboratoryjne i produkcyjne. W parku funkcjonują laboratoria: metrologiczne, badań korozyjnych, metalowe, nauk teleinformatycznych, Hurtowni Danych, intuicyjnej archiwizacji elektronicznej danych. Wychodząc naprzeciw zapotrzebowaniu firm branży metalowej, w Parku Interior opracowano systemy i procesy zabezpieczeń antykorozyjnych (np. dla pieców do obróbki cieplno-chemicznej oraz w lakiernictwie przemysłowym). Z myślą o zdrowiu i jakości życia opracowano innowacyjne technologie napełniania wodą spożywczą opakowań wielokrotnego użytku. Pozostałe nowe produkty i innowacje opracowane w Interiorze wprowadziły firmy z branż: produkcji i druku 3D, poligraficznej, motoryzacyjnej, tele-medycyny i dietetyki, ponadto w zakresie systemów pomiarowych.

- **Gorzowski Ośrodek Technologiczny Park Naukowo-Przemysłowy Sp. z o.o.** - jego głównym obszarem specjalizacji są projekty związane z technologiami środowiskowymi, obejmujące m.in. niekonwencjonalne źródła energii, odzysk surowców oraz unieszkodliwianie odpadów. W ramach GOT PNP Sp. z o.o. funkcjonuje Centrum Transferu Technologii Środowiskowych, Klub Młodego Wynalazcy oraz laboratoria dla przedsiębiorców. Ponadto w Stanowicach w gminie Bogdaniec utworzono Centrum Badawczo-Wdrożeniowe „Eko-Innowacje”. Dzięki działalności Parku, wynalazcom oraz przedsiębiorcom zainteresowanym badaniami oraz wdrażaniem innowacyjnych rozwiązań technologicznych zapewniana jest pomoc w ramach działalności inkubatora technologicznego, którego oferta obejmuje m.in. możliwość wykorzystania pomieszczeń biurowych, socjalnych, produkcyjnych oraz laboratoriów, usługi finansowe i IT, pomoc prawną, analizę opłacalności technologii oraz wsparcie w jej opatentowaniu i wdrożeniu.

- **Lubuski Ośrodek Innowacji i Wdrożeń Agrotechnicznych Sp. z o.o.** znajdujący się w Kalsku (jednostka UZ), którego główna działalność skupia się wokół prac dla sektora rolno-spożywczego, a w szczególności dla przetwórstwa spożywczego, ogrodnictwa i szkółkarstwa. Dotychczasowa współpraca Ośrodka z firmami branży

spożywczej pozwoliła na wygenerowanie nowych produktów i receptur, (m.in.: pieczywo, makarony, sery, dżemy, karma dla zwierząt). Ośrodek prowadzi również działalność szkoleniową, z której rocznie korzysta około 800 osób.

- **Centrum Energetyki Odnawialnej Sp. z o.o. w Sulechowie** (jednostka UZ), powstało w celu opracowywania nowych technologii energetycznych oraz po to, aby wspierać przygotowanie kompetentnej kadry inżynierskiej dla przedsiębiorstw projektujących, wytwarzających i wdrażających urządzenia odnawialnych źródeł energii. Współpraca Centrum z firmami zaowocowała opatentowaniem różnych produktów w branży energetycznej (np. pompy ciepła, systemy akumulacji energii cieplnej, układy zabezpieczeń instalacji OZE).

Dodatkowo wspieraniem przedsiębiorczości jednostek rozpoczynających działalność gospodarczą zajmują się m.in. Inkubator Przedsiębiorczości przy fundacji „Przedsiębiorczość” w Żarach i Akademicki Inkubator Przedsiębiorczości działający przy Uniwersytecie Zielonogórskim.

W województwie lubuskim działa jedna z największych w Polsce specjalnych stref ekonomicznych. **Kostrzyńsko-Słubicka SSE** powstała w 1997 r. a jej funkcjonowanie przewidziane jest do końca 2026 r. Spółka zarządzająca strefą, poza przygotowywaniem w pełni przystosowanych terenów inwestycyjnych, prowadzi kompleksową obsługę nowych inwestycji, dzięki czemu stanowi pomost dla przedsiębiorstw zagranicznych, ułatwiający i zachęcający do lokalizowania biznesu w Polsce. Obecnie spółka koncentruje się na pozyskiwaniu inwestycji o wysokim wkładzie technologicznym. Poza Kostrzynem nad Odrą i Słubicami, podstrefy funkcjonują niemal we wszystkich miastach regionu. Według danych za 2016 r., lubuska KSSSE utworzyła i utrzymała 16 tys. nowych miejsc pracy. Ponadto w Szprotawie i Świebodzinie funkcjonuje podstrefa Wałbrzyskiej SSE, a w Iłowej - Legnicka SSE.

Klustry

Jedynym w regionie klastrem zweryfikowanym przez Polską Agencję Rozwoju Przedsiębiorczości jest Stowarzyszenie **Lubuski Klaster Metalowy** z siedzibą w Gorzowie Wlkp. Klaster wspiera rozwój sektora branży metalowej przez promowanie innowacyjności i przedsiębiorczości w regionie, aktywizację współpracy pomiędzy członkami klastra, sektorem badawczo-rozwojowym, instytucjami otoczenia biznesu oraz poprzez współpracę ze sferą nauki i sektorem publicznym. Produkcja wyrobów z metalu, maszyn i urządzeń oraz części zamiennych do pojazdów to ważny obszar branżowy województwa lubuskiego pod względem wartości sprzedaży oraz wielkości zatrudnienia. Z punktu widzenia gospodarki regionu jest to niezwykle cenny potencjał, który wpisuje się w regionalne inteligentne specjalizacje.

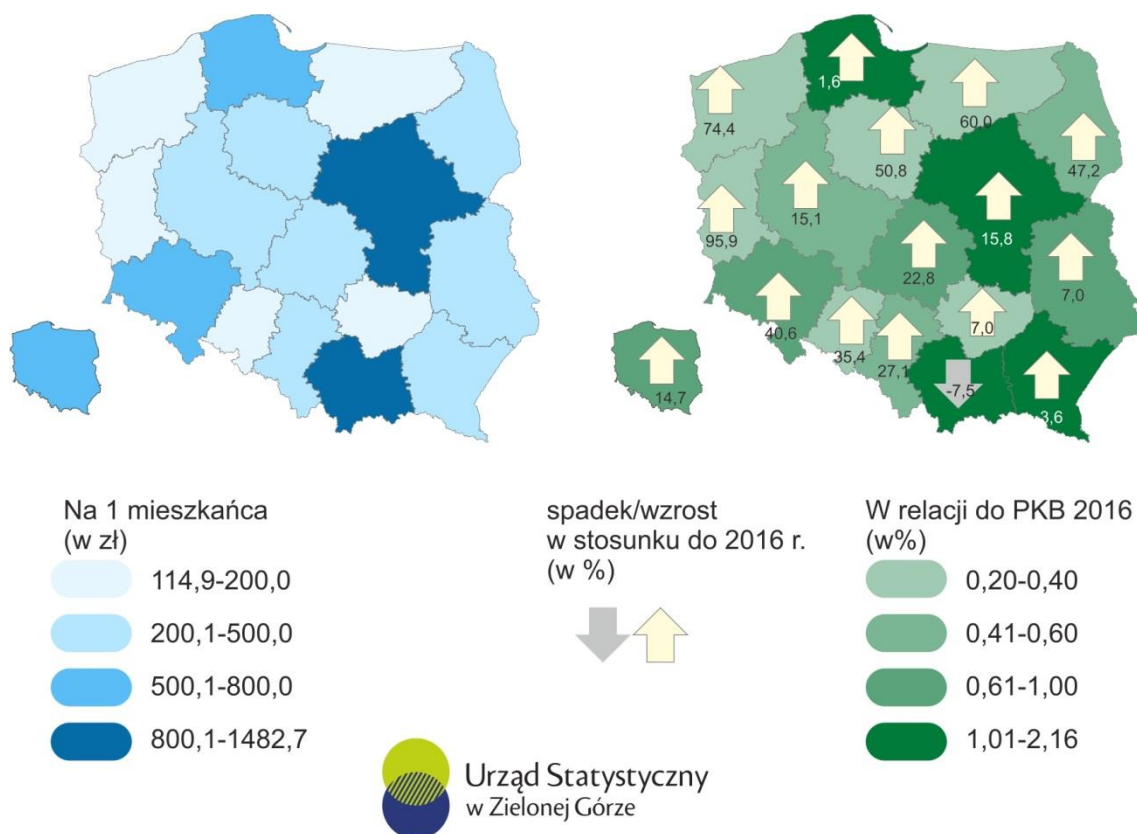
W województwie funkcjonowało dotychczas ponad 30 klastrów i inicjatyw klastrowych. Ich okres działalności wynosił od roku do 3 lat, po czym przechodziły one w okres uśpienia. W 2018 r. trzy podmioty z województwa lubuskiego, tj. Gorzowski Klaster Energii, energyREGION Rzepin i energyREGION Słońsk, otrzymały Certyfikaty Pilotażowego Klastra Energii, przyznane przez Ministerstwo Energii. Z kolei w ramach współpracy transgranicznej zawiązano inicjatywy pn.: Klaster Turystyki Historycznej oraz Klaster Zwalczania Roślin Inwazyjnych.

3.4. Innowacje

Działalność innowacyjna przedsiębiorstw

W latach 2012-2017 na **działalność badawczo-rozwojową** w województwie lubuskim przeznaczono łącznie ok. 570,2 mln zł, co stanowiło ok. 0,6% ogółu nakładów na B+R w kraju. W kolejnych latach tego okresu nakłady zrealizowane w regionie (zarówno wyrażone w wartościach bezwzględnych, jak i w przeliczeniu na 1 mieszkańca) utrzymywały się na poziomie znacznie niższym niż w większości pozostałych województw. Podstawowe dane i wskaźniki dotyczące działalności badawczo-rozwojowej uległy jednak poprawie w prezentowanym okresie. W 2017 r. liczba podmiotów gospodarczych prowadzących działalność B+R była ponad 2-krotnie wyższa niż w 2012 r. (odpowiednio 81 wobec 37). Wzrosły również nakłady na B+R z 70,0 mln zł w 2012 r. do 83,8 mln zł w 2016 r. i 164,2 mln w 2017 r. Ten ostatni wzrost – prawie dwukrotny – był najwyższy w kraju.

Rysunek 7: Nakłady na działalność badawczo-rozwojową w 2017 r.

W 2017 r. Lubuskie po raz pierwszy od lat opuściło ostatnie miejsce we wskaźniku **wydatków na B+R na 1 mieszkańca**. Wyniosły one 162 zł, czyli wciąż dużo mniej niż średnia w kraju (536 zł), którą zawiązują wielkie ośrodki Mazowska – 1 483 zł (Warszawa) i Małopolski – 874 zł (Kraków). Najniższą wartość prezentowanego wskaźnika zanotowano w województwie świętokrzyskim (115 zł).

W 2017 r. liczba Lubuszan pracujących w B+R wyniosła 2,1 tys., co stanowiło 1,1% ogółu pracujących w B+R w kraju. Grupa pracujących w B+R stanowi niewielki odsetek ogółu pracujących w województwie, na poziomie

0,5% (przy średnim odsetku w kraju na poziomie 1,1%). W 2016 r.³³ z ogółu osób pracujących w działalności B+R w regionie blisko 400 osób, tj. 32,3% stanowiły osoby pracujące w sektorze przedsiębiorstw (wobec 40,4% średnio w kraju). Pozostałe 67,7% ogółu pracujących w B+R było związanych z podmiotami w sektorze rządowym i szkolnictwa wyższego. Stosunkowo wysoki był odsetek osób pracujących w działalności B+R w przemyśle, na poziomie 24,1%, wobec 15,4% średnio w kraju.

Istotnym wskaźnikiem jest **udział przedsiębiorstw prowadzących działalność innowacyjną** w ogóle działających firm. W województwie lubuskim wskaźnik ten w 2017 r. osiągnął niską wartość – 13,0% (wobec 14,5% średnio w kraju) i był mniejszy niż na początku prezentowanego okresu – w 2012 r. wyniósł 14,3%. Największy odsetek przedsiębiorstw innowacyjnych notuje się wśród przedsiębiorstw dużych, o liczbie pracujących powyżej 249 osób, spośród których 61,7% stanowiły podmioty prowadzące działalność innowacyjną (wobec 59,3% średnio w kraju). Spośród podmiotów dużych 55,3% stanowiły przedsiębiorstwa, które wprowadziły nowy lub istotnie ulepszony proces, a 42,6% - nowy lub istotnie ulepszony produkt. Działalność innowacyjną prowadziło także 28,2% przedsiębiorstw przemysłowych o liczbie pracujących od 50 do 249 osób oraz zaledwie 8,5% przedsiębiorstw o liczbie pracujących od 10 do 49 osób.

Niski jest udział przychodów netto ze sprzedaży produktów nowych lub istotnie ulepszonych w przychodach netto ze sprzedaży ogółem. W 2017 r. wyniosły one zaledwie 4,4% wobec 7,1% średnio w kraju. Udział ten mniejszy niż w latach poprzednich: w 2016 r. 5,4%, a w 2012 r. – 4,7%.

Liczba **wynalazków** zgłaszanych w Urzędzie Patentowym Rzeczypospolitej Polskiej przez podmioty lubuskie od lat jest najmniejsza w kraju. W 2017 r. zgłoszono łącznie 3,9 tys. wynalazków, w tym 60 z województwa lubuskiego, czyli mniej niż w 2016 r., w którym liczba wynalazków w kraju wyniosła 4,2 tys., w tym z województwa lubuskiego 67. Udział wynalazków z województwa lubuskiego w ogóle wynalazków w kraju zmniejszył się w porównaniu z 2016 r. z 1,6% do 1,5%. Wśród województw o niewielkiej liczbie zgłoszonych wynalazków znajdują się także województwa: opolskie (74) i warmińsko-mazurskie (79).

W 2017 r. w województwie lubuskim liczba udzielonych przez Urząd Patentowy RP patentów wynosiła 21 i stanowi zaledwie 0,8% ogółu patentów udzielonych w kraju.

Inteligentne specjalizacje

W 2016 r. przyjęto **Program Rozwoju Innowacji Województwa Lubuskiego (PRI)**, który stanowi regionalną strategię badań i innowacji na rzecz inteligentnej specjalizacji w perspektywie 2014-2020. Od 2013 r. trwał proces wyłaniania lubuskich inteligentnych specjalizacji oraz obszarów uznanych za priorytetowe przy wdrażaniu projektów innowacyjnych, za które uznano: **Zieloną gospodarkę, Zdrowie i jakość życia, Innowacyjny przemysł**.

Lubuskie firmy nie wykazują wyraźnej specjalizacji gospodarczej. Z tego powodu przyjęte specjalizacje mają dość szeroki charakter, który będzie jednak stopniowo doprecyzowywany i uszczegóławiany na podstawie obserwacji przebiegu wdrażania *PRI* i kontynuacji procesu przedsiębiorczego odkrywania. Podstawą każdego obszaru specjalizacji są występujące w regionie branże o wyższej koncentracji gospodarczej, powiązane z nowymi, lecz szybko rozwijającymi się branżami i uzupełnione odpowiadającym im wyspecjalizowanym potencjałem naukowym i instytucji otoczenia biznesu.

Tabela 3: Obszary regionalnych inteligentnych specjalizacji

Zielona Gospodarka	<ul style="list-style-type: none"> • Technologie środowiskowe, w tym m.in. produkty, procesy technologiczne, usługi, koncepcje działania, które powodują mniejszą uciążliwość dla środowiska naturalnego. • Biogospodarka, obejmująca wszystkie sektory i związane z nimi usługi, które
---------------------------	---

³³ Dane o pracujących w B+R w sektorze przedsiębiorstw nie są publikowane ze względu na tajemnicę statystyczną.

	<p>produkuja, przetwarzaja lub wykorzystuja zasoby biologiczne w roznej formie.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Wysoko zaawansowane uslugi srodowiskowe, komplementarne w stosunku do obszaru technologicznego, obejmujace przede wszystkim uslugi laboratoryjne oraz projektowe. • Inne branze wspomagajace, takie jak: sektor ICT, przemysl metalowy swiadczacy uslugi dla obszaru technologii i uslug srodowiskowych, procesy logistyczne.
Zdrowie i jakosc zycia	<ul style="list-style-type: none"> • Rozwoj metod leczenia na bazie technologii medycznych oraz aparatury medycznej. • Wysoko zaawansowane uslugi medyczne obejmujace przede wszystkim profilaktyke i rehabilitacje. • Turystyka zdrowotna polaczona z innymi dzialaniami takimi, jak: sport, rekreacja i wypoczynek. • Zdrowa, bezpieczna zywnosc (rowniez produkty regionalne) od wytwarzania poprzez przetworstwo, az do sprzedazy na rynku regionalnym, krajowym i rynkach zagranicznych (eksport). • Branze powiazane takie, jak: sektor ICT, przemysl metalowy, medycyna kosmiczna, procesy logistyczne (np. dystrybucja i magazynowanie itp.).
Innowacyjny przemysl	<ul style="list-style-type: none"> • Przemysl ICT, obejmujacy inteligentne media i infotainment, Internet rzeczy, inteligentne technologie przemyslowe, zabezpieczenie wzraliwych danych. • Przemysl metalowy, obejmujacy przedsiebiorstwa produkujace maszyny, urzadzenia, zespolo i czesci metalowe oraz konstrukcje i wyroby spawane. • Przemysl motoryzacyjny, w tym m.in. produkcja podzespolow, efektywnosc energetyczna i napedy alternatywne, bezpieczenstwo ruchu drogowego, inteligentne systemy transportowe. • Przemysl wydobywczy i energetyczny, obejmujacy innowacyjne rozwiazania w zakresie procesu technologicznego, redukcje zuzycia energii i emisji gazow cieplarnianych, rozwoj nowych, nieznanych dotad zastosowan paliw kopalnych. • Przemysl drzewny, meblarski i papierniczy, w tym innowacje w zakresie technologii, funkcjonalnosci i estetyki, rozwoj technik i technologii surowco – materialo – i energooszczednych. • Przemysl kosmiczny w tym m.in.: elektronika satelitarna i systemy FPGA - programowalne układy logiczne, czysty montaz, integracja i testy systemow i podsystemow satelitarnych, przetwarzanie i interpretacja danych satelitarnych oraz Cywilnych Systemow Nawigacji Satelitarnej, systemy zrobotyzowane i sztuczna inteligencja, kryptografia i przeciwdzialanie cyberzagrozeniom, medycyna kosmiczna, inzynieria materialowa i badania wytrzymalosciowe.

Źródło: Program Rozwoju Innowacji Województwa Lubuskiego, Załącznik do Uchwały nr 279/3968/18 Zarządu Województwa Lubuskiego zmieniającej Uchwałę nr 91/1051/16 Zarządu Województwa Lubuskiego z dnia 23 lutego 2016 r. w sprawie przyjęcia Programu Rozwoju Innowacji Województwa Lubuskiego.

3.5. Rolnictwo, rybactwo, leśnictwo

Rolnictwo

Rolnictwo odgrywa istotną rolę w gospodarce regionu, mimo iż jego udział w PKB jest niewielki, podobnie jak w przypadku większości innych polskich województw i krajów UE.

Według danych GUS liczba pracujących w sekcji *Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo* w roku 2017 to ok. 38 tys. **Odsetek pracujących w rolnictwie w województwie wyniósł 10,7** i zmniejszył się o 0,6 p. proc. w porównaniu z rokiem 2010 (wynosił wówczas 11,3).

Lubuskie rolnictwo można ocenić jako konkurencyjne w odniesieniu do średniej krajowej. Udział jednostek prowadzących działalność w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie w generowaniu wartości dodanej brutto w regionie lubuskim w 2016 r. wyniósł 3,4%, a w kraju 2,6%. Produktywność rolnictwa mierzona wartością dodaną brutto w przeliczeniu na jednego pracującego w 2016 r. była wprawdzie najniższa wśród sekcji lubuskiej gospodarki i wyniosła 35 750 zł, niemniej pod tym względem województwo plasuje się w czołówce wśród wszystkich regionów. Lepszy wynik notowało jedynie województwo zachodniopomorskie (37 903 zł). Średnia dla Polski wyniosła zaledwie 19 749 zł.

Obserwowaną tendencją jest **zmniejszająca się liczba gospodarstw rolnych i jednoczesny wzrost średniej ich powierzchni**. W 2016 r. liczba gospodarstw rolnych według danych statystyki publicznej w województwie lubuskim (powyżej 1 ha) wyniosła 19,7 tys. Zgodnie ze sprawozdawczością Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, liczba podmiotów składających wnioski w systemie płatności bezpośrednich (gdzie warunkiem jest posiadanie min. 1 ha gruntów kwalifikujących się do dopłat) na koniec 2017 r. wyniosła dokładnie 19 745³⁴.

Blisko jedna trzecia (29%) lubuskich gospodarstw mieści się w przedziale od 2 do 5 ha, 19% to gospodarstwa od 5 do 10 ha, a 18% - od 1 do 2 ha. Dużych gospodarstw powyżej 50 ha jest w regionie 8%, co daje trzeci wynik w Polsce, po województwie zachodniopomorskim i warmińsko-mazurskim. Przeciętna powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwach (powyżej 1 ha) wyniosła 17,7 ha. Pod tym względem województwo lubuskie ustępuje jedynie województwom: zachodniopomorskiemu i warmińsko-mazurskiemu, a także (o blisko 8 ha) przekracza średnią krajową.

Produkcja roślinna z racji skali województwa nie wyróżnia się znaczącym udziałem w produkcji krajowej. Województwo lubuskie charakteryzuje się również niewielkim udziałem w krajowym pogłowie bydła, trzody chlewnej czy produkcji mleka. Natomiast wśród specjalizacji regionalnych związanych z rolnictwem należy wskazać **hodowlę drobiu, głównie indyka**, gdzie Lubuskie od kilku lat znajduje się wśród najpoważniejszych krajowych producentów. W 2017 r. liczba indyków wyniosła ponad 1,25 mln sztuk, sytuując województwo na czwartym miejscu w kraju. Ogólna liczba sztuk drobiu w 2017 r. wyniosła ok. 6 mln.

W jednym z najmniejszych obszarowo województw, jakim jest województwo lubuskie, na uwagę zwraca **duża liczba gospodarstw ekologicznych**. W 2017 r. ich liczba wyniosła 948 (7. miejsce w kraju), a zajmowały one 37,9 tys. ha powierzchni użytków rolnych (5. miejsce w kraju).

Na szczególną uwagę w regionie zasługują produkty regionalne. Na liście produktów tradycyjnych prowadzonej przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi do listopada 2018 r. wpisano **78 produktów** z województwa

³⁴Sprawozdanie z Działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2017 rok, opracowano w Departamencie Analiz i Sprawozdawczości ARiMR, Warszawa 2018, s. 160.

lubuskiego, w tym m.in.: miody, sery, przetwory, mięsa. We wrześniu 2018 roku samorząd województwa utworzył Lubuskie Centrum Produktu Regionalnego – instytucję, która zajmuje się identyfikacją i promocją produktów regionalnych i lokalnych.

Odtwarzane są sięgające średniowiecza tradycje winiarskie regionu. W tzw. roku gospodarczym 2013/2014³⁵, w województwie funkcjonowało jedynie 5 wytwórców wina wpisanych do ewidencji, którzy posiadali około 22 ha upraw winorośli. W roku gospodarczym 2017/2018 było ich już 28 (co dało regionowi trzecie miejsce w kraju, po małopolskim – 30 i podkarpackim – po 30 wytwórców). Użytkowali oni największą wśród województw kraju powierzchnię upraw, tj. ponad 67 hektarów³⁶.

Rolnictwo wspierane jest przez środki z **Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020**, których częścią zarządzają urzędy marszałkowskie. Alokacja w województwie lubuskim ze środków programu na lata 2014-2020 wyniesie ok. 250 mln zł. Środki te będą mogły być wykorzystane przez jednostki samorządu terytorialnego (m.in. gminy, powiaty) i lokalne grupy działania. Jednym z działań w ramach PROW 2014-2020 jest LEADER, czyli rozwój lokalny kierowany przez społeczność. Jego celem jest wspieranie rozwoju społeczno-gospodarczego na obszarach wiejskich, w tym realizacja projektów na rzecz włączenia społecznego i ograniczenia ubóstwa. Działania wdrażane są przez utworzone Lokalne Grupy Działania, obejmujące obszar minimum dwóch gmin i realizujące wypracowane Lokalne Strategie Rozwoju. W Lubuskiem w perspektywie 2014-2020 wybrano 10 Lokalnych Grup Działania³⁷.

Ponadto od 2018 r. Samorząd Województwa Lubuskiego w ramach budżetu województwa wspiera oddolne inicjatywy społeczne na obszarach wiejskich poprzez takie działania jak, np. *Lubuska Odnowa Wsi*, które mają służyć m.in. podniesieniu jakości życia i rozwijaniu aktywności społeczności lokalnej.

Z programów współfinansowanych z funduszy unijnych w latach 2002–2017, do województwa lubuskiego trafiło 7,41 mld zł (wg stanu na 31.12.2017 r.), środki dystrybuowane były przez Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa³⁸.

Rybacktwo

W województwie realizowany jest także **Program Operacyjny „Rybacktwo i Morze” na lata 2014-2020**, który obejmuje wsparciem rybołówstwo morskie, rybacktwo śródlądowe, akwakulturę oraz rozwój lokalny kierowany przez społeczność (Rybackie Lokalne Grupy Działania). Samorządy Województw realizują zadania w zakresie priorytetu IV „Zwiększenie zatrudnienia i spójności terytorialnej”, którego celem ogólnym jest rozwój obszarów rybackich i obszarów akwakultury poprzez tworzenie miejsc pracy i rozwijanie alternatywnych źródeł dochodów dla rybaków oraz innych gałęzi gospodarki związanych z rybacktwo. W Województwie Lubuskim funkcjonuje Rybacka Lokalna Grupa Działania „Pojezierze Dobiegniewskie”, która swoim zasięgiem obejmuje 7 gmin: Dobiegniew, Drezdenko, Kłodawę, Skwierzynę, Stare Kurowo, Strzelce Krajeńskie, Zwierzyn. Na realizację Programu otrzymała ona ok. 12 mln zł.

Leśnictwo

Lubuskie, w którym lasy zajmują ponad połowę powierzchni województwa (najbardziej zalesiony region w kraju), znajduje się w czołówce zestawienia regionów Polski w obszarze gospodarki leśnej. Ogólna powierzchnia lasów w 2017 r. wynosiła tu blisko 701 tys. ha (5. pozycja pod tym względem w Polsce). W 2017 r. pozyskano z obszaru województwa ponad 3,7 mln m³ drewna (tzw. grubizny), co sytuowało region na 5. miejscu w kraju. Ponad 5 tys. ha gruntów przeznaczonych pod produkcję leśną w 2017 roku poddano odnowieniu lub zalesieniu (3. miejsce wśród wszystkich województw w Polsce).

³⁵ Rok gospodarczy obejmuje w tym przypadku okres od 1 sierpnia danego roku do 31 lipca następnego.

³⁶ Dane pozyskane z Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa, wrzesień 2018 r.

³⁷ Wykaz lubuskich LGD znajduje się na stronie: <http://lubuskie.ksow.pl/leader/lgd-województwa-lubuskiego.html>, (19.03.2019).

³⁸ *Sprawozdanie z Działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2017 rok, op. cit., s. 5.*

Lubuskimi lasami zarządza **Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Zielonej Górze (RDLP)**. Na terenie RDLP realizowane są także działania edukacyjne, znajduje się tutaj 40 leśnych ścieżek edukacyjnych.

3.6. Potencjał turystyczny

Walory turystyczne regionu koncentrują się zarówno na cennych zasobach przyrodniczych, jak i unikatowych zabytkach dziedzictwa kulturowego.

Rozległe obszary leśne, w tym Obszary Natura 2000, parki narodowe, krajobrazowe, rezerwy przyrody oraz liczne, atrakcyjne jeziora i rzeki stwarzają bardzo dobre możliwości rozwoju turystyki i uprawiania sportów wodnych (kajakarstwo, żeglarstwo, windsurfing), rekreacji i wędkarstwa. Najpopularniejsze wśród turystów jeziora to: Łagowskie, Lubiąż, Niestysz, Ciecz (Trześniowskie), Głębokie, Sławskie, Lipie i Osiek. Malownicze szlaki wodne, prowadzące przez najpiękniejsze odcinki lubuskich rzek, znane są kajakarzom nie tylko z regionu, ale i całej Polski. Do najatrakcyjniejszych należą: szlak lubuski (ze Sławy Obrą przez Międzyrzecz, dalej Wartą do Santoka i Gorzowa Wlkp.), szlak rzeki Pliszki (z Łagowa) oraz szlak na Drawie.

Warunkiem dalszego rozwoju turystyki wodnej jest rozbudowa infrastruktury – przystani, portów, wypożyczalni sprzętu i zaplecza biwakowo-noclegowego. Część gmin, przy pomocy programów z UE, podjęła już inwestycje w tym zakresie. Przykładem jest projekt „**Odra dla turystów 2014**” zrealizowany w ramach programu współpracy transgranicznej województwa lubuskiego z Brandenburgią. Dzięki niemu zmodernizowano cztery porty: w Bytomiu Odrzańskim, Nowej Soli, Cigacicach oraz Frankfurcie nad Odrą, wybudowano 2 statki turystyczne (Zefir, Laguna) oraz wydano materiały informacyjne (przewodniki, mapy, tablice i in.). Owocem współpracy lubuskich gmin nadodrzańskich jest także powstanie 10 przystani rzecznych w miejscowościach: Kostrzyn nad Odrą, Górzycza, Urad (gm. Cybinka), Gostchorze (gm. Krosno Odrzańskie), Pomorsko (gm. Sulechów), Nietków (gm. Czerwieńsk), Zielona Góra Krępa, Bobrowniki (gm. Otyń), Stara Wieś (gm. wiejska Nowa Sól) oraz Siedlisko. Inwestycja ta, łącznie z zakupem statków „Laguna” i „Zefir”, ma na celu ożywienie żeglugi na Odrze. Z rejsów statkami korzysta co roku ok. 20 tys. turystów.

Katalog atrakcji uzupełniają zabytki. W regionie zachowały się **zabytki epoki romańskiej i gotyckiej** – kościoły i zamki. Szczególne miejsce w krajobrazie kulturowym województwa zajmuje drewniana architektura sakralna powstała między XV a XIX wiekiem. Szczególnie cenne są 3 kościoły: w Chlastawie, Kłępsku i Kosieczynie, wchodzące w skład Szlaku Kościołów Drewnianych Regionu Kozła. Rezultatem dziewiętnastowiecznego budownictwa są eklektyczne i secesyjne kamienice mieszczańskie, które stanowią dopełnienie ładu przestrzennego starszych założeń urbanistycznych. Wśród atrakcji turystycznych wyróżnia się **Międzyrzecki Rejon Umocniony**, czyli zespół podziemnych fortyfikacji zbudowanych przez Niemców w okresie międzywojnia i podczas II wojny światowej.

Do popularnych wśród turystów miejsc należą również: Geopark Łuk Mużakowa, Park Mużakowski, wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, Park Narodowy „Ujście Warty”, pocysterski zespół klasztorny w Gościkowie-Paradyżu, Kostrzyńskie Pompeje – Muzeum Twierdzy Kostrzyn, Park Miłości im. Michaliny Wisłockiej w Lubniewicach oraz Lubuski Szlak Wina i Miodu, na trasie którego znajduje się kilkadziesiąt winnic. Jedną z nich jest utworzona w 2015 r. winnica samorządowa – **Lubuskie Centrum Winiarstwa (LCW)** w Zaborze. Pełni ono rolę turystyczną, muzealną, ale także dydaktyczną, stanowiąc bazę naukowo-dydaktyczną umożliwiającą kształcenie studentów na kierunku winiarskim oraz ośrodek doradztwa dla winiarzy. W 2010 r. do miejsc w Lubuskiem, które przyciągają rzesze turystów, dołączyła wzniesiona w Świebodzinie figura Jezusa Chrystusa Króla Wszechświata, o wysokości 36 m (łącznie z kopcem, na którym stoi – 52,5 m), będąca jedną z najwyższych rzeźb przedstawiających Jezusa Chrystusa na świecie.

Tendencje w światowej turystyce wskazują, że współcześni **turyści w coraz większym stopniu kierują się dostępnością produktów** (zagospodarowaniem turystycznym przestrzeni), w mniejszym zaś istnieniem

zasobów przyrodniczych i kulturowych³⁹. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom swoich gości województwo lubuskie oferuje coraz więcej atrakcji, również skierowanych do najmłodszych – przykładem może być utworzony w 2018 r. park rozrywki Majaland w Kownatach, otwarte w 2015 r. w Zielonej Górze Centrum Nauki Keplera (planetarium oraz centrum przyrodnicze), czy sukcesywnie rozbudowywany od 2009 r. Park Krasnala w Nowej Soli (w 2018 r. odwiedziło go ok 250 tys. osób). Lubuskie atrakcje zyskały także uznanie głoszących podczas organizowanego dorocznie plebiscytu National Geographic Traveler 7 nowych cudów Polski – jak dotąd pięć z nich zostało uhonorowanych tytułem cudu Polski: Rzeczpospolita Ptasia (Park Narodowy Ujście Warty) w 2015 r., Szlak Kościołów Drewnianych Regionu Kozła i Geopark Łuk Mużakowa w 2016 r. oraz w roku 2017 – Bulwar Nadwarciański w Gorzowie i Zespół poaugustiański w Żaganiu.

W celu zdynamizowania rozwoju branży turystycznej w zakresie rozwoju sieci szlaków turystyki rowerowej samorząd województwa realizuje m.in. projekt pn. „ODRA VELO – ODER VELO. Budowa systemu informacji turystycznej dla rozwoju infrastruktury rowerowej na pograniczu polsko-niemieckim”. Projekt obejmuje stworzenie w województwie lubuskim sieci szlaków turystyki rowerowej ze wskazaniem ścieżek regionalnych przebiegających w powiatach i gminach oraz powiązanych z projektowanymi i istniejącymi trasami rowerowymi w Niemczech i województwach ościennych wraz z aplikacją mobilną (łączyącą geolokalizację z możliwością planowania rowerowych tras turystycznych). Przedsięwzięcie wpisuje się w szerszy projekt kluczowy Polski Zachodniej – budowę Odrzańskiej Trasy Rowerowej (Blue Velo).

W 2017 r. turyści przebywający na terenie województwa lubuskiego mieli możliwość skorzystania z 290 turystycznych obiektów noclegowych (w tym 63 hoteli, 13 moteli i 14 pensjonatów), które oferowały ponad 18 tysięcy miejsc noclegowych. W przeliczeniu na tysiąc mieszkańców dawało to 17,86 miejsc noclegowych, co plasuje województwo lubuskie na 4. miejscu w kraju. W tym samym roku dostępną **bazę noclegową regionu wykorzystano tylko w 28,8%**, co jest wartością najniższą w Polsce, przy czym stopień wykorzystania miejsc noclegowych był nieco wyższy w podregionie gorzowskim i wyniósł 29,1%, natomiast w podregionie zielonogórskim – 28,4%.

W latach 2012-2015 nastąpił nieznaczny spadek liczby turystów z zagranicy, korzystających z noclegów w lubuskich obiektach noclegowych (z niemal 180 tys. do niecałych 154 tys.), ale ich liczba od 2015 r. wzrasta i w 2017 r. wyniosła niemal 172 tys. Obywatele Niemiec, kraju graniczącego z województwem lubuskim, stanowili w 2017 r. ponad 30% tej liczby (ponad 52 tys.). Faktycznie liczba niemieckich turystów odwiedzających województwo jest znacznie wyższa, o ile doliczy się do nich osoby nie korzystające z noclegów. Ponad 66 tys. stanowili łącznie przybysze z Rosji, Litwy, Łotwy i Ukrainy.

Analiza liczby korzystających w 2017 r. z noclegów w rozbiciu na powiaty ukazała, że najwięcej osób zatrzymywało się w powiatach: ślubickim (125,7 tys.), świebodzińskim (99,2 tys.), sulęcińskim (60,6 tys.), międzyrzeckim (43,7 tys.) oraz w mieście Gorzów Wlkp. (67,4 tys.) i Zielona Góra (65,5 tys.). Są to głównie jednostki, przez teren których przebiega autostrada A2, stanowiąca jeden z głównych korytarzy transportowych ze wschodu na zachód Europy. Można zatem przypuszczać, że większość wśród korzystających z noclegów stanowią uczestnicy ruchu tranzytowego, dla których pobyt w województwie lubuskim stanowi jedynie przerwę w podróży. Tezę tę zdaje się potwierdzać odsetek osób z zagranicy w liczbie korzystających z noclegów, który jest najwyższy w wymienionych wcześniej powiatach.

Brak odpowiedniej jakości infrastruktury turystycznej z pewnością jest wciąż jedną z barier rozwoju tej branży, ale należy zwrócić uwagę, że wykorzystanie istniejących zasobów jest na bardzo niskim poziomie. Konieczne jest stworzenie kolejnych, dodatkowych atrakcji zachęcających turystów do odwiedzenia regionu. Tego typu inwestycje są jednak kosztowne. Nowy impuls branży turystycznej mogą nadać również innowacyjne usługi i produkty oraz wykorzystanie możliwości nowoczesnych technologii, co ułatwi komunikację, zwłaszcza

---

³⁹ Por. M. Kozak, *Turystyka i dziedzictwo kulturowe Polski Zachodniej*, ekspertyza sporządzona na potrzeby opracowania założeń Strategii Rozwoju Polski Zachodniej, Warszawa 2011.

z młodymi odbiorcami. Przykładem mogą być mapy i serwisy interaktywne, integrujące potencjalnych turystów z tymi, którzy dane miejsce już odwiedzili, ale także z lokalną społecznością, oferującą usługi turystyczne, czy aplikacje łączące geolokalizację z audioprzewodnikami. Jednym z ostatnich tego typu działań, zrealizowanych przez samorząd województwa, jest przygotowanie wraz z zespołem Footsteps pięciu lubuskich szlaków turystycznych (Szlak Produktów Tradycyjnych, Przygoda na Wodzie, Szlak Militariów i Fortyfikacji, Lubuski Szlak Pałaców i Dworów oraz Lubuska Kraina Wina), które można obejrzeć w telefonie poprzez spersonalizowaną aplikację mobilną lub na komputerze. Na każdym szlaku znajduje się 14 lub 15 obiektów, dokładnie opisanych i zilustrowanych zdjęciem.

mieszkańców. Zdecydowaną większość spośród lubuskich miast stanowią niewielkie miejscowości zamieszkałe przez kilka lub kilkanaście tysięcy osób. Pełnią one funkcję ośrodków administracyjnych, społecznych i gospodarczych w skali subregionalnej bądź lokalnej. W województwie funkcjonuje 40 gmin wiejskich i 33 miejsko-wiejskie. Według bazy TERYT (na dzień 1 stycznia 2019) 1294 miejscowości jest sklasyfikowanych jako wiejskie, co sytuuje region na 14. miejscu w Polsce (mniej miejscowości wiejskich występuje w Śląskiem – 1293 i Opolskiem – 1156).

Powiązania funkcjonalne

W uwarunkowaniach przestrzennych dostrzegalne są powiązania funkcjonalne Gorzowa Wlkp. z Kostrzynem nad Odrą, Witnicą, Strzelcami Krajeńskimi, Drezenkiem i Skwierzyną oraz Zielonej Góry z Sulechowem i Nową Solą - tzw. Lubuskie Trójmiasto. Ponadto dużym potencjałem demograficznym charakteryzuje się położony w południowej części województwa zespół miast Żary - Żagań - Szprotawa.

Położenie przygraniczne i uwarunkowania historyczne sprawiły, że powiązania sieci osadniczej województwa lubuskiego wykazują również charakter transgraniczny. Bazują one na wspólnych terenach zurbanizowanych podzielonych granicą na rzece Odrze oraz Nysie Łużyckiej. Są to tzw. **dwumiasta**: Kostrzyn nad Odrą - Küstrin-Kietz, Słubice - Frankfurt nad Odrą, Gubin - Guben, Łęknica - Bad Muskau.

Zgodnie z terytorialnym podejściem do polityki rozwoju, *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego wraz z planami zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego Zielona Góra i Gorzów Wlkp. (PZPWL)*⁴¹ redefiniuje struktury przestrzenne wskazując miejskie obszary funkcjonalne ośrodków wojewódzkich (Gorzowa Wlkp. i Zielonej Góry) oraz miejskie obszary funkcjonalne ośrodków subregionalnych (Nowej Soli, Żar - Żagania, Świebodzina, Słubice).

Miejskie obszary funkcjonalne ośrodków wojewódzkich

Miejskie obszary funkcjonalne miast wojewódzkich wyznaczono na podstawie delimitacji wg kryteriów przyjętych przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego w 2013 r. z uwzględnieniem lokalnej specyfiki. **MOF Gorzowa Wlkp.** obejmuje gminy: Lubiszyn, Kłodawa, Bogdaniec, Deszczno, Santok oraz rdzeń - miasto Gorzów Wlkp., i liczy ponad 164 tys.⁴² mieszkańców na 975 km² powierzchni (169 os./km²). **MOF Zielonej Góry** obejmuje gminy: Czerwieńsk, Świdnica, Zabór, Sulechów oraz rdzeń - miasto Zielona Góra⁴³ i liczy ponad 187 tys.⁴⁴ mieszkańców na 962 km² powierzchni (194,5 os./km²). W okresie programowania 2014-2020 na obszarze MOF Zielonej Góry oraz MOF Gorzowa Wlkp. (bez gminy Lubiszyn) realizowane są *Zintegrowane Inwestycje Terytorialne*.

Miejskie obszary funkcjonalne ośrodków subregionalnych

Obszary funkcjonalne ośrodków subregionalnych wyznaczane są wokół miast pełniących ważną rolę jako ośrodki koncentrujące funkcje gospodarcze i społeczne w uzupełnieniu oferty miast wojewódzkich, w tym usług publicznych, istotnych z perspektywy mieszkańców miast, jak i mieszkańców otaczających je obszarów wiejskich.

MOF Nowa Sól, położony w południowo-wschodniej części województwa, skupia trzy jednostki administracyjne, tj. miasto Nowa Sól (jako rdzeń obszaru), gminę wiejską Nowa Sól oraz gminę miejsko-wiejską Otyń. Powierzchnia obszaru wynosi 290 km², liczba mieszkańców to blisko 53 tys. osób – daje to średnią gęstość zaludnienia na poziomie 183 os./km².

---

⁴¹ *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego wraz z planami zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego Zielona Góra i Gorzów Wlkp.*, Uchwała nr XLIV/667/18 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 23 kwietnia 2018 r. w sprawie uchwalenia Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego wraz z planami zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego Zielona Góra i Gorzów Wlkp., Dz. Urz. Woj. Lubus. 2018.1163.

⁴² Dane za rok 2017 r., Bank Danych Lokalnych, data dostępu 20.03.2019 r.

⁴³ W PZPWL delimitacja MOF Zielonej Góry uwzględniła podział administracyjny sprzed 2015 r. – miasto Zielona Góra w ówczesnych granicach (rdzeń MOF) i Gminę Zielona Góra (wiejską).

⁴⁴ Dane za rok 2017 r., Bank Danych Lokalnych, data dostępu 20.03.2019 r.

MOF Żary-Żagań, położony w południowej części województwa, składa się z dwóch rdzeni - są to gmina miejska Żary oraz gmina miejska Żagań. Ponadto w skład obszaru wchodzi dwie gminy wiejskie, tj. Żary i Żagań oraz gmina miejsko-wiejska Iłowa. Cały obszar liczy 801 km² powierzchni, którą zamieszkuje niemal 91 tys. osób. Gęstość zaludnienia wynosi 113 os./km². Miasta sklasyfikowane jako rdzenie oddalone są od siebie zaledwie o 15 km i uzupełniają się wzajemnie pełnionymi funkcjami, co stwarza wyjątkową sytuację na tle województwa.

MOF Świebodzin położony jest w centralnej części województwa lubuskiego, pomiędzy Gorzowem Wlkp. i Zieloną Górą. Obszar stanowi gmina miejsko-wiejska Świebodzin, przy czym rdzeń stanowi część miejska gminy. Obszar ma powierzchnię 226 km² i zamieszkuje go 30 tys. osób. Gęstość zaludnienia wynosi blisko 134 os./km².

MOF Słubice usytuowany jest w zachodniej części województwa. Obszar funkcjonalny zajmuje 186 km² i zamieszkuje go nieco ponad 20 tys. osób. Gęstość zaludnienia wynosi 108 os./km². Po niemieckiej stronie Odry znajduje się Frankfurt nad Odrą, który liczy 58 tys. mieszkańców, z którym Słubice tworzą tzw. dwumiasto (miasta bliźniacze).

Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SOR), diagnozując wyzwania rozwojowe miast, posługuje się kategorią **miast średnich**, do której w województwie lubuskim – obok wymienionych ośrodków – zalicza się także Międzyrzecz. Przy czym grupa czterech miast (Żary, Żagań, Nowa Sól i Międzyrzecz) uznana została za miasta tracące funkcje społeczno-gospodarcze. Te cztery jednostki oraz Świebodzin i Słubice mogą korzystać z projektu Ministerstwa Inwestycji i Rozwoju „Pakiet dla średnich miast”, który oferuje im m.in. dedykowane wsparcie w ramach Funduszy UE. *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030*⁴⁵ określa zakres interwencji rządowej, na jaką mogą liczyć miasta tracące funkcje społeczno-gospodarcze.

Ośrodki lokalne

Ośrodki lokalne to pozostałe miasta powiatowe oraz kilka innych miast. Pełnią one rolę uzupełniającą w stosunku do ośrodków subregionalnych. Stanowią centra administracyjne i usługowe dla otaczających je terenów wiejskich pełniąc funkcje usługowe m.in. w zakresie edukacji, kultury, transportu publicznego, usług teleinformatycznych. W PZPWL uznano, że ich obszary funkcjonalne to pojedyncze gminy miejskie lub miejsko-wiejskie. Do tej kategorii ośrodków zaliczają się: Międzyrzecz, Wschowa, Krosno Odrzańskie, Sulęcín, Strzelce Krajeńskie, Kostrzyn nad Odrą, Gubin, Lubsko, Szprotawa, Drezdenko, Skwierzyna, Nowogród Bobrzański.

Obszary wiejskie

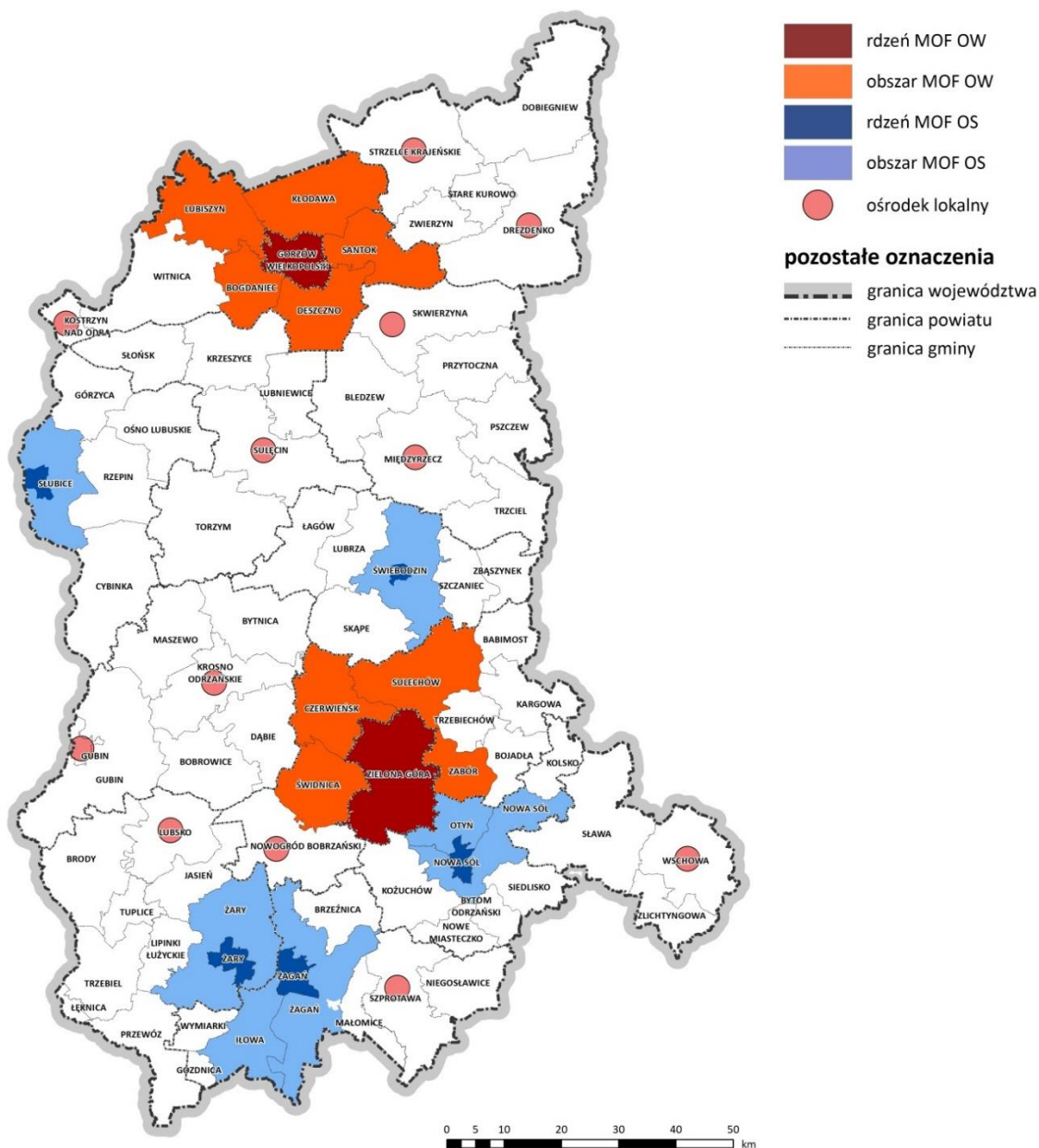
Obszary wiejskie w województwie lubuskim mają zróżnicowany charakter. Zgodnie z PZPWL gminy wiejskie lub miejsko-wiejskie położone w bliskim sąsiedztwie większych miast (w ich obszarach funkcjonalnych) uczestniczą w procesach rozwojowych. Mieszkańcy z tych terenów, przy dobrej dostępności komunikacyjnej, biorą udział w rynku pracy ośrodków miejskich oraz dostępie do usług publicznych. Na tego typu obszarach zauważa się zjawisko suburbanizacji, a funkcje wiejskie maleją lub zanikają. Niekontrolowana rozbudowa na obszarach wiejskich wymaga budowy nowej infrastruktury, a codzienne dojazdy do miasta obciążają infrastrukturę drogową.

Wśród obszarów wiejskich należy wyróżnić również tereny wymagające wsparcia w procesach rozwojowych, charakteryzujące się wyraźnie niższym poziomem dostępu do usług publicznych, niską gęstością infrastruktury ochrony środowiska oraz infrastruktury drogowej, często o dużej lesistości i dużym rozproszeniu sieci osadniczej. Położone są z dala od obszarów funkcjonalnych ośrodków wojewódzkich i najczęściej także od ośrodków subregionalnych oraz głównych ciągów komunikacyjnych. Towarzyszy temu zjawisko depopulacji i odpływu osób w wieku produkcyjnym (w tym przede wszystkim kobiet). Wpływa to negatywnie na podejmowanie inwestycji gospodarczych na tych obszarach. Nawet posiadając atrakcyjne walory dla rozwoju turystyki, bardzo często ich wykorzystanie jest niskie ze względu na brak infrastruktury. Jedynie na niewielu obszarach województwa gleby są dobrej jakości i można wskazywać na rozbudowane funkcje rolnicze w tych gminach.

---

⁴⁵ Projekt z dnia 17.12.2019 r.

Rysunek 9: Miejskie obszary funkcjonalne ośrodków wojewódzkich, ośrodków subregionalnych i ośrodków lokalnych

Źródło: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego wraz z planami zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego Zielona Góra i Gorzów Wlkp., Dz. Urz. Woj. Lubus. 2018.1163.

W Strategii Odpowiedzialnego Rozwoju zwrócono uwagę na skupiska gmin wiejskich i powiązanych z nimi funkcjonalnie małych miast zagrożonych trwałą marginalizacją, w których występuje kumulacja problemów społecznych i ekonomicznych. W województwie lubuskim z poziomu krajowego zaliczono do tych obszarów gminy: Dobiegniew, Małomice, Niegosławice i Gozdnicza, gdzie występuje kumulacja problemów społecznych oraz Gubin (wiejska) i Brody z kumulacją problemów ekonomicznych.

Pozostałe obszary funkcjonalne

Poza obszarami funkcjonalnymi ośrodków miejskich różnego rzędu oraz obszarów wiejskich, w PZPWL zdelimitowano również szereg innych obszarów pełniących specyficzne funkcje⁴⁶:

- Obszary funkcjonalne szczególnego zjawiska w skali makroregionalnej:
  - Obszary ochrony gleb dla celów produkcji rolnej,
  - Tereny zamknięte,
  - Obszary narażone na niebezpieczeństwo powodzi w skali dorzeczy,
- Obszary kształtowania potencjału rozwojowego wymagające programowania działań ochronnych:
  - Obszary cenne przyrodniczo,
  - Obszary ochrony krajobrazów kulturowych,
  - Obszary ochrony i kształtowania zasobów wodnych,
  - Obszary ochrony strategicznych złóż kopalin,
- Obszary funkcjonalne wymagające restrukturyzacji i rozwoju nowych funkcji przy wsparciu instrumentów właściwych polityce regionalnej:
  - Obszary o najniższym stopniu rozwoju i pogarszających się perspektywach rozwojowych,
  - Miasta i inne obszary tracące dotychczasowe funkcje społeczno – gospodarcze,
  - Obszary o najniższym poziomie dostępu do dóbr i usług warunkujących możliwości rozwojowe,
  - Obszary przygraniczne,
  - Obszary o najniższej dostępności transportowej do ośrodków wojewódzkich.

Ponadto, w związku z wnioskami samorządów lokalnych na etapie sporządzania PZPWL, określono trzy dodatkowe obszary funkcjonalne. Dwa z nich odnoszą się do szeroko pojętej współpracy pomiędzy gminami. Trzeci powołany obszar funkcjonalny odnosi się do walorów turystycznych:

- Obszar funkcjonalny SUBREGION G8 (Witnica, Kostrzyn nad Odrą, Słońsk, Górzycza, Osno Lubuskie, Słubice, Rzepin, Cybinka).
- Nowosolski obszar funkcjonalny (Bytom Odrzański, Kolsko, Kożuchów, Nowa Sól (gmina miejska), Nowa Sól (gmina wiejska), Nowe Miasteczko, Otyń, Siedlisko).
- Obszar Krainy Warty i Noteci KOTURED (Bogdaniec, Deszczno, Dobiegniew, Drezdenko, Gorzów Wlkp., Górzycza, Kłodawa, Kostrzyn nad Odrą, Krzeszyce, Lubiszyn, Santok, Skwierzyna, Słońsk, Stare Kurowo, Strzelce Krajeńskie, Witnica oraz Zwierzyn).

Należy zaznaczyć, że przyjęte kryteria delimitacji niektórych obszarów funkcjonalnych w PZPWL są oparte na wybranych wskaźnikach, które szczególnie w przypadku danych społeczno-gospodarczych nie zawsze są dostępne i aktualne. W związku z tym Urząd Marszałkowski Województwa Lubuskiego zlecił pogłębioną analizę sytuacji społeczno-gospodarczej i demograficznej lubuskich gmin, biorąc pod uwagę metodologię wyznaczania obszarów strategicznej interwencji, opracowaną w ramach aktualizacji Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego (por. rozdział 6: *Analiza różnicowań i potrzeb rozwojowych gmin*).

---

⁴⁶ Delimitacja wykonana w *Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego wraz z planami zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego Zielona Góra i Gorzów Wlkp.*, Uchwała nr XLIV/667/18 Sejmiku Województwa Lubuskiego z dnia 23 kwietnia 2018 r. w sprawie uchwalenia Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego wraz z planami zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego Zielona Góra i Gorzów Wlkp., Dz. Urz. Woj. Lubus. 2018.1163.

4.2. Środowisko przyrodnicze i bogactwa naturalne

Lasy

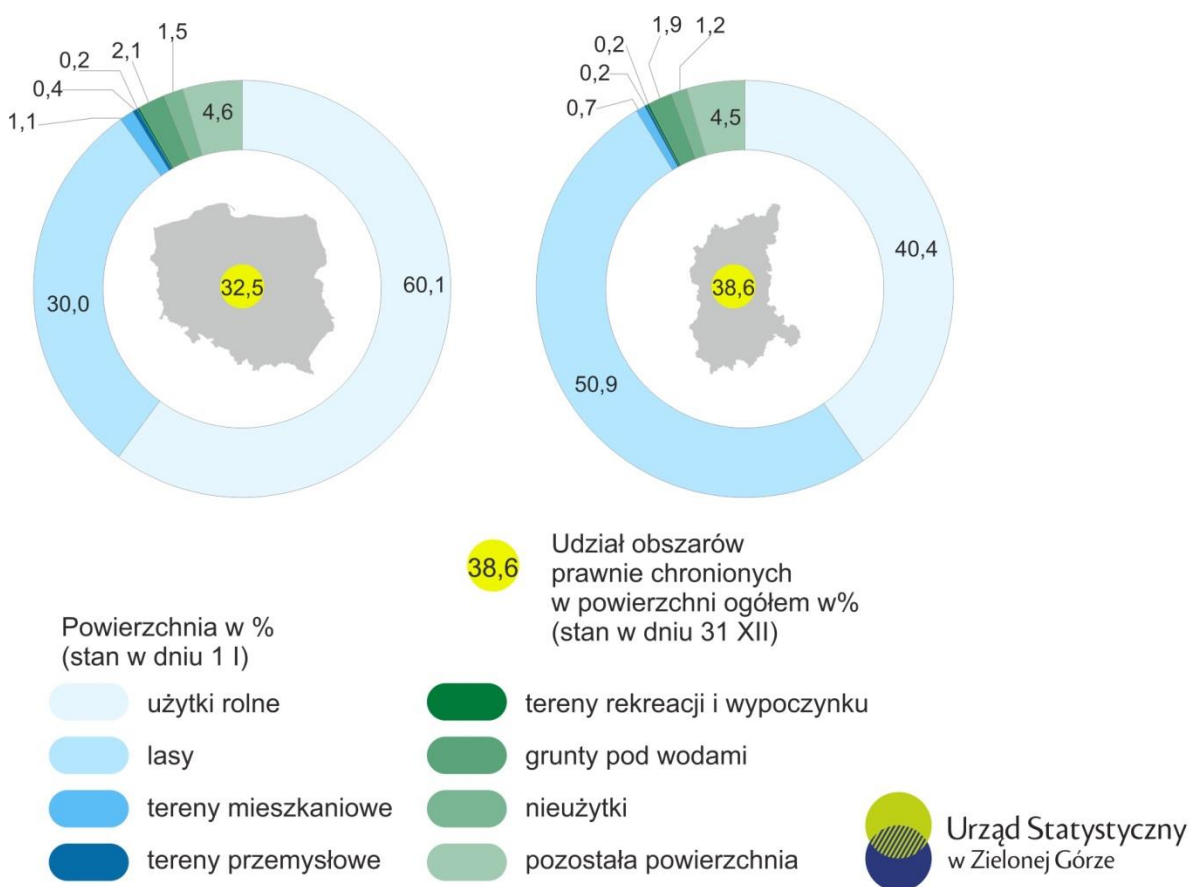
Województwo lubuskie zajmuje **pierwsze miejsce w kraju pod względem lesistości**. Grunty leśne 2017 r. zajmowały powierzchnię 710 tys. ha, w tym lasy 689,4 tys. ha, co daje lesistość średnią na poziomie 49,3% (średnia krajowa to 29,6%). Największą lesistością charakteryzują się powiaty: krośnieński, sulęciński, żarski, miasto na prawach powiatu Zielona Góra oraz powiaty międzyrzecki i strzelecko-drezdenecki. Są to głównie lasy publiczne, stanowiące własność Skarbu Państwa i będące w zarządzie Lasów Państwowych – przede wszystkim RDLP w Zielonej Górze i RDLP w Szczecinie. Lasy prywatne w województwie lubuskim stanowią znikomą część powierzchni ogólnej lasów (ok. 1,9%).

Lasy pełnią różne funkcje: gospodarcze (pozyskiwanie drewna, grzybów, owoców leśnych, łowiectwo), wypoczynkowo-turystyczne, ekologiczne (retencja wody, produkcja tlenu), krajobrazowe. Bogactwem regionu Lubuskiego są też lasy bogate w grzyby i jagody (borówki czarne i brusznice) oraz zioła, a obfitość zwierzyny sprawia, że znaczącym źródłem dochodów jest łowiectwo.

Obszary chronione, parki

Powierzchnia obszarów prawnie chronionych w województwie w 2017 r. wynosiła 540 tys. ha. *Obszary Natura 2000* obejmowały 294 tys. ha specjalnej ochrony ptaków (OSO) i 209 tys. ha specjalnej ochrony siedlisk (SOO).

Rysunek 10: Struktura powierzchni według kierunków wykorzystania oraz obszary prawnie chronione

Na terenie województwa znajdują się dwa **parki narodowe: Ujście Warty i część Drawieńskiego Parku Narodowego** oraz osiem parków krajobrazowych - PK (Łagowsko-Sulęciński PK, Pszczewski PK, Barlinecko-Gorzowski PK, Gryżyński PK, Przemęcki PK, PK Ujście Warty, Krzesiński PK, PK Łuk Mużakowa). Kluczowym obiektem, który ze względu na swoje niezwykle walory geośrodowiskowe, przyrodnicze i kulturowe uzyskał w 2015r. status światowego Geoparku UNESCO, jest **Geopark „Łuk Mużakowa”**. Jest on pierwszym na świecie obszarem obejmującym teren zaburzony glaciektonicznie w czasie zlodowaceń plejstocenijskich i przekształcony przez dawne górnictwo podziemne i odkrywkowe, związane z wyciśniętymi pokładami węgla brunatnego. Geopark ten rozciąga się poza granice Polski - na Brandenburgię i Saksonię po stronie niemieckiej. Liczba rezerwatów w województwie lubuskim wynosiła w 2017 r. 67 o łącznej powierzchni 3980,25 ha. Wśród rezerwatów przyrody dominują leśne i torfowiskowe. Na uwagę zasługuje rezerwat *Flisowe Źródlika* obejmujący leśny kompleks źródliskowy. Ponadto powołano kilka rezerwatów florystycznych dla ochrony stanowisk roślinności ciepłolubnej (np. *Gorzowskie Murawy, Pamięcin*). Rezerваты faunistyczne tworzą głównie pod kątem ochrony ptaków (zwłaszcza wodno-błotnych), a jeden z nich - *Nietoperek* - powołano ze względu na ochronę miejsca zimowania i rozrodu największej wielogatunkowej kolonii nietoperzy. Istnieje także kilka rezerwatów wodnych chroniących zarastające jeziora (np. Jezioro Święte, Mesze). Na terenie województwa znajduje się jeden rezerwat krajobrazowy - *Lubiatowskie Uroczyska*.

Jezióra, rzeki

Cennym zasobem, nie tylko w kontekście wykorzystania turystycznego, są jeziora w liczbie przekraczającej pół tysiąca (z czego 26 ma powierzchnię większą niż 100 ha) oraz rzeka Odra wraz z dorzeczem, które tworzą przede wszystkim Warta, Noteć, Bóbr, Nysa Łużycka, Obra.

Dokonana za lata 2016-2017 ocena stanu ekologicznego i chemicznego dostarcza niezadowolającego obrazu stanu czystości lubuskich rzek, w większości sklasyfikowanego jako zły stan wód. Wśród przyczyn można wskazać na gospodarkę wodno-ściekową, która na niektórych obszarach województwa, w szczególności wiejskich, jest wciąż na niezadowolającym poziomie oraz jakości wód napływających z terenów ościennych. Ocena potencjału ekologicznego dużej większości jezior jest na dobrym i bardzo dobrym poziomie, przy czym znacząca jest również ilość w umiarkowanym stanie. Jeziorami województwa lubuskiego, które charakteryzują się wodami bardzo dobrej jakości są: Głębokie k. Międzyrzecza, Lubikowskie, Radęcino, Ostrowica, Malcz Północny oraz Wilkowskie (Wilkowo). Jeziora posiadające wody złej jakości to: Wielkie (Wielicko), Wielgie (Dobiegiewskie), Wojnowskie Wschodnie, Lubinieckie (Poznańskie), Wielkie Obrzańskie, Kursko, Rudno oraz Bukowieckie (Borowy Młyn)⁴⁷.

Bogactwa naturalne

Największe złoża surowców w regionie lubuskim odnotowuje się w zakresie tzw. kopalin energetycznych, które mogą być wykorzystane do pozyskiwania energii elektrycznej i ciepłej. Należą do nich **gaz ziemny i ropa naftowa**. Występują one przede wszystkim we wschodniej i północno-wschodniej części województwa. Do największych złóż zaliczają się te położone w rejonie Barnówka (tzw. BMB – północno-zachodnia część województwa), Lubiatowa (okolice Drezdenka), Babimostu i Kargowej, Grochowic. Szacuje się, że w 34 udokumentowanych złożach gazu ziemnego mieści się blisko 15% całości zasobów Polski, natomiast 20 znanych złóż ropy naftowej stanowi niecałe 65% krajowych zasobów⁴⁸.

Województwo lubuskie to jeden z najbardziej zasobnych w **węgiel brunatny** obszarów w Polsce. Jego pokłady położone są głównie w zachodniej części województwa, w rejonie Gubina, Brodów, Cybinki i Rzepina, co stwarza

⁴⁷ Stan środowiska w województwie lubuskim w latach 2016-2017, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Zielona Góra 2018.

⁴⁸ Analiza obecnego i potencjalnego wydobycia złóż kopalin o znaczeniu regionalnym, ponadregionalnym i krajowym na terenie województwa lubuskiego, Załącznik nr 1 do Uchwały nr 63/758/15 Zarządu Województwa Lubuskiego z dnia 20 października 2015 r. w sprawie przyjęcia dokumentu pt.: Analiza obecnego i potencjalnego wydobycia złóż kopalin o znaczeniu regionalnym, ponadregionalnym i krajowym na terenie województwa lubuskiego.

szansę na odkrywczą eksploatację złóż i wytwarzanie energii elektrycznej. Kolejnych kilkanaście złóż tego surowca występuje w środkowej i południowej części województwa. Należy tu wymienić odkrywczą Kopalnię Sieniawa, obejmującą gminy Łagów i Sulęcín z miejscowościami Zarzyń i Wielowieś. Według bilansu zasobów na obszarze województwa lubuskiego znajduje się 20 udokumentowanych złóż węgla brunatnego o łącznych zasobach bilansowych 5 873 220 tys. ton, które stanowią około 25% wszystkich zasobów bilansowych węgla brunatnego udokumentowanych w kraju.⁴⁹

Z gospodarczego punktu widzenia istotne mogą się również okazać występujące na obszarze województwa lubuskiego złoża **rudy miedzi** i towarzyszącego jej srebra. Z uwagi na zlokalizowanie złóż na głębokości poniżej 1500, zasoby te uznane zostały za prognostyczne i hipotetyczne. Jednak rosnący ogólnoswiatowy popyt na miedź i jednocześnie wyczerpywanie się zasobów zalegających w najkorzystniejszych warunkach geologiczno-górnicznych oraz postęp w metodach eksploatacji rud na większych głębokościach mogą spowodować, że w przyszłości eksploatowane będą również złoża zalegające na głębokościach poniżej 1500 m.⁵⁰

Obecnie trwają prace poszukiwawczo-rozpoznawcze w dwóch lokalizacjach, tj. „Mozów” i „Nowa Sól”. Celem prowadzonych prac jest udokumentowanie występowania złóż. Głębokość złóż „Mozów” określa się na 2300-2600 m, „Nowa Sól” 1700-2100 m. Jak dotąd lokalizacja „Nowa Sól” została uznana za najbardziej perspektywiczne złożo predysponowane do wydobycia w pierwszej kolejności.⁵¹

Południowa część województwa to także obszar zasobny w surowce o przeznaczeniu budowlanym - piaski, żwiry i gliny. Rejonem szczególnie zasobnym w tego typu kopaliny jest dolina rzeki Bóbr.

Występowanie soli kamiennych i potasowych na obszarze województwa lubuskiego jest ściśle związane z cechsztyńską formacją salinarną, co zostało potwierdzone licznymi głębokimi wierceniami przy okazji poszukiwań złóż miedzi w rejonie Bytomia Odrzańskiego. Według Bilansu Zasobów Złóż Kopalin w Polsce (stan na dzień 31.12.2017 r.) na terenie województwa nie ma udokumentowanych złóż soli kamiennych i potasowych; ze względu na brak szczegółowych badań, złożom nie nadano kategorii oddziaływania.

4.3. Infrastruktura transportowa

Transport drogowy

Sieć drogową na terenie województwa lubuskiego jest stosunkowo równomiernie rozmieszczona. Wprawdzie na 100 km² przypada w regionie tylko 63,3 km, co jest w skali naszego kraju niską wartością, ale już przeliczając długość sieci na 10 tys. mieszkańców, region notuje dobre 6 miejsce (ok. 87 km). W latach 2012 – 2018 zakończono najważniejsze inwestycje drogowe: południowe odcinki **drogi ekspresowej S3 i autostradę A2** Nowy Tomyśl – Świecko. Pod względem długości autostrad i dróg ekspresowych na 100 km² w 2017 r. z wynikiem 1,69 km / 100 km² województwo lubuskie zajęło wysokie 3 miejsce w kraju (za województwami łódzkim i śląskim), a w przypadku wskaźnika na 10 tys. ludności - pierwsze miejsce z wynikiem 2,32 km (średnia dla kraju to 0,89 km). W kontekście utrzymania spójności komunikacyjnej ważne jest lepsze skomunikowanie tych tras z drogami niższych kategorii oraz z lotniskiem w Babimoście. Jako najpilniejszą wśród odkładanych od lat inwestycji dotyczących dróg krajowych i autostrad należy wskazać przebudowę południowej jezdni drogi A18 Olszyna – Golnice. Biorąc pod uwagę osiągalność komunikacyjną, wyrażaną średnim czasem dojazdu do miast wojewódzkich, należy podkreślić, że dla zdecydowanej większości mieszkańców średni czas dojazdu do Gorzowa Wlkp. lub Zielonej Góry wynosi maksymalnie 60 minut. Poza infrastrukturą drogową, na korzystny wynik

⁴⁹ Analiza obecnego i potencjalnego wydobycia złóż kopalni o znaczeniu regionalnym, ponadregionalnym i krajowym na terenie województwa lubuskiego, op. cit.

⁵⁰ Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego wraz z planami zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego Zielona Góra i Gorzów Wlkp., op. cit.

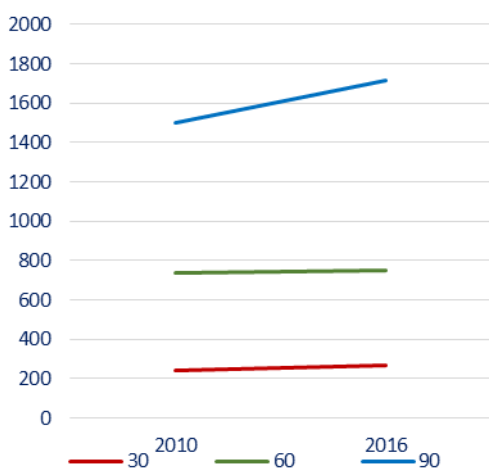
⁵¹ Informacje przedstawione na posiedzeniu Wojewódzkiej Rady Dialogu Społecznego w województwie lubuskim dnia 29 czerwca 2016 r.

notowany przez województwo lubuskie w dużej mierze ma wpływ istnienie dwóch równorzędnych ośrodków administracyjnych.

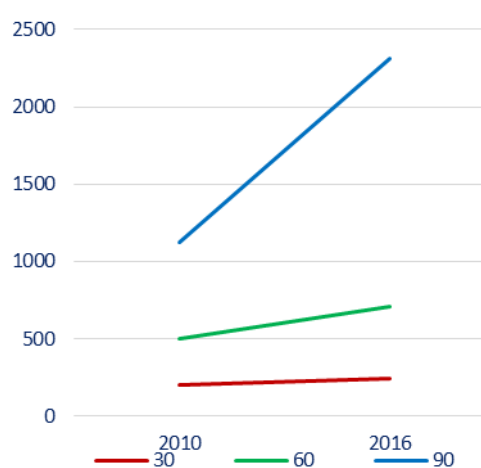
Bazując na danych o liczbie ludności z 2016 r. i danych z listopada 2017 r., dotyczących czasu dojazdu do miejscowości (uwzględniając gminy innych województw oraz gminy niemieckie), zostały wykonane szacunkowe wyliczenia dostępności drogowej Zielonej Góry i Gorzowa Wlkp. Uzyskano obraz poprawy sytuacji na przestrzeni lat 2010-2016 w zakresie 90-minutowej dostępności drogowej Zielonej Góry oraz zdecydowanej poprawy 60- i 90- minutowej dostępności w przypadku Gorzowa Wlkp.⁵² Po oddaniu do użytku w 2018 roku południowych odcinków drogi S3, dostępność Zielonej Góry niewątpliwie wzrosła.

Rysunek 11: Liczba mieszkańców w strefie dostępności drogowej (30, 60, 90 minut) dla miast Zielona Góra i Gorzów Wlkp.

Liczba mieszkańców w strefie dostępności drogowej Zielonej Góry (30, 60, 90 minut)

Liczba mieszkańców w strefie dostępności drogowej Gorzów Wlkp. (30, 60, 90 minut)

Źródło: *Ewaluacja on-going Strategii Rozwoju Województwa Lubuskiego 2020, 2017 r.*

W rozkładzie ruchu dla województwa lubuskiego, zauważalny jest wzrost wewnętrznego średniodobowego ruchu pojazdów (SDR), zwłaszcza w obszarze oddziaływania ośrodków wojewódzkich. Zielona Góra i Gorzów Wlkp. mają promienisty układ komunikacyjny, w skład którego wchodzi drogi krajowe i wojewódzkie, tworzące główne trasy wylotowe z miasta. Trasami tymi odbywają się migracje wahadłowe, związane z codziennymi dojazdami do pracy.

Wskazać należy również na **rosnące w ostatnich latach natężenie ruchu i istnienie wciąż wąskich gardeł** na ważnych drogach krajowych i wojewódzkich. Lubuska sieć drogowa wymaga uzupełnienia o brakujące elementy infrastruktury drogowej, w szczególności obwodnice i mosty. Zwłaszcza istotny jest brak obejść drogowych w miejscowościach o intensywnym ciężkim i tranzytowym ruchu – np. w Kostrzynie nad Odrą, Krośnie Odrzańskim (wraz z przeprawami mostowymi), Strzelcach Krajeńskich, Żaganiu, Nowym Kramsku. Istotnym problemem są również obiekty inżynierskie w ciągach tych dróg, które nie spełniają wymagań technicznych – np. most na Odrze w miejscowości Krosno Odrzańskie⁵³. Po wielu latach starań rozpoczęła się budowa mostu

⁵² *Ewaluacja on-going Strategii Rozwoju Województwa Lubuskiego 2020, Zielona Góra 2017.*

⁵³ *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego wraz z planami zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego Zielona Góra i Gorzów Wlkp., op. cit.*

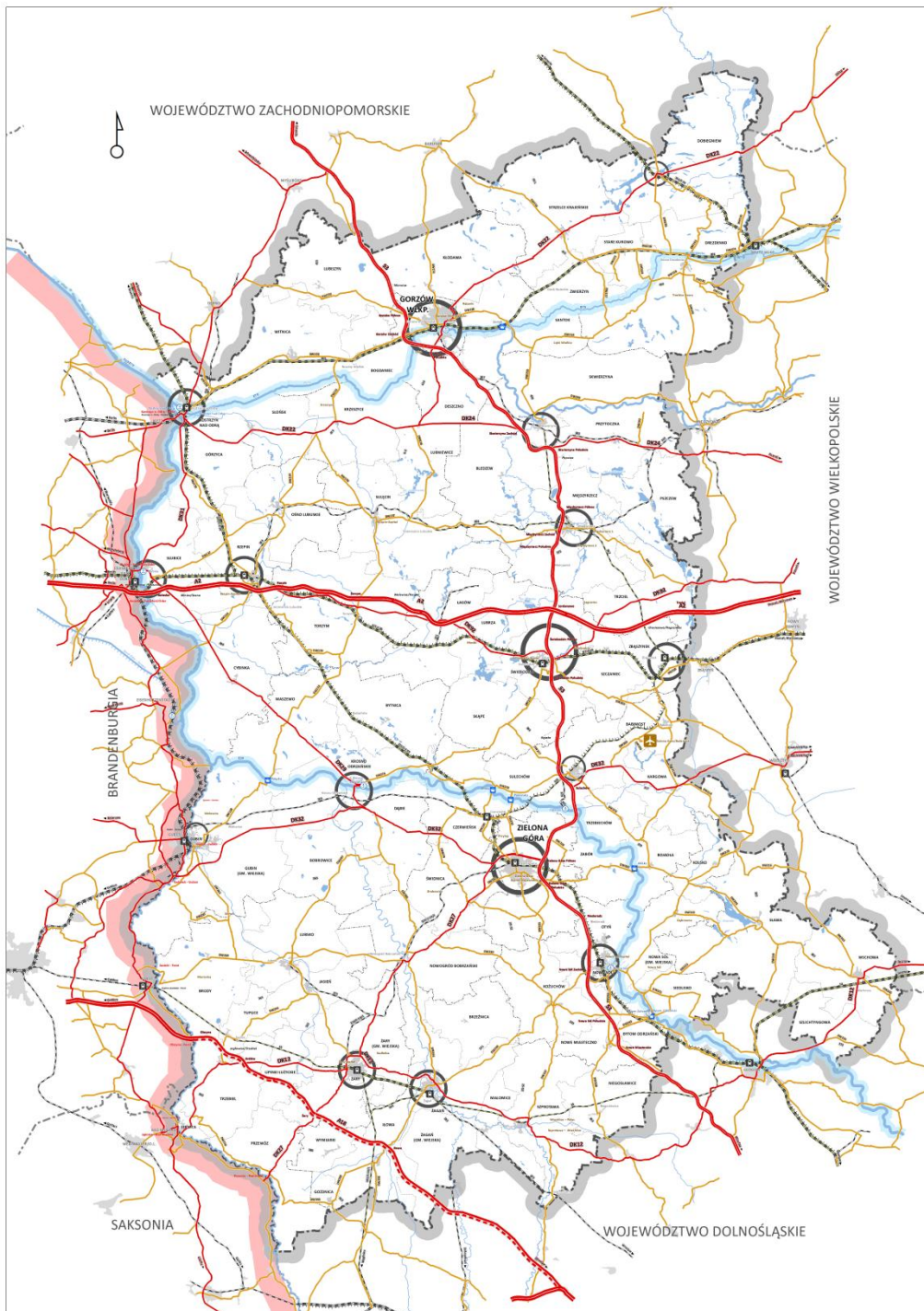
w Miłsku łączącego Zieloną Górę ze Wschową, której zakończenie planowane jest w roku 2021 oraz pojawiła się szansa na budowę mostu w Pomorsku (przeprawa pomiędzy gminami Sulechów i Czerwieńsk jest jedną z 21 priorytetowych inwestycji rządowego programu „Mosty dla Regionów”⁵⁴).

Występującym problemem na sieci dróg wojewódzkich są przeprawy promowe, które należy w perspektywie długofalowej doprowadzić do likwidacji poprzez budowę mostów i/lub dokonać ich modernizacji (przebudowy, remontów) ze względu na występujące tam ograniczenia nośności.

---

⁵⁴ W wykazie 21 priorytetowych inwestycji rządowego programu „Mosty dla Regionów” umieszczona jest również przeprawa na Warcie na wysokości gminy Przytoczna.

Rysunek 12: Główne sieci i węzły komunikacyjne województwa lubuskiego

Sukcesywnie poprawia się stan dróg krajowych i wojewódzkich przebiegających przez region. W 2015 r. przeprowadzono 5-letni przegląd dróg wojewódzkich (następny zaplanowany jest w 2020 r.), obejmujący swym zakresem ocenę stanu technicznego nawierzchni. W porównaniu z przeglądem wykonanym w 2010 r. wykazał on poprawę stanu nawierzchni administrowanych dróg wojewódzkich na obszarze województwa lubuskiego. W szczególności odnotowano zmniejszenie się udziału nawierzchni w bardzo złym (z 21,97% w 2010 r. do 4% w 2015 r.) i złym (z 26,26% w 2010 r. do 18% w 2015 r.) stanie technicznym.

Transport kolejowy

Pod względem wskaźnika długości linii kolejowych w przeliczeniu na 100 km² Lubuskie notowało w 2017 r. wynik 6,3 km, nieznacznie wyższy niż średnia krajowa, natomiast w przeliczeniu na 10 tys. ludności region zajmował pierwsze miejsce wśród województw z wynikiem 8,7 km. Mimo tych korzystnych wskaźników należy stwierdzić, że **sieć kolejowa jest wykorzystywana poniżej potencjału**. Przejawia się to głównie w stosunkowo małej liczbie połączeń regionalnych, a także dalekobieżnych (szczególnie w odniesieniu do miast wojewódzkich). Problem dotyczy w dużej mierze wykluczenia komunikacyjnego i braku dostępu do oferty kolejowej dla miast powiatowych i mniejszych miejscowości.

Malejące od początku lat 90. znaczenie transportu kolejowego wynikało z jego niekonkurencyjności względem dynamicznie rozwijającego się transportu samochodowego. Atrakcyjność kolei spadła w efekcie wieloletniego niedoinwestowania, co objawiało się drastycznym pogorszeniem stanu infrastruktury i taboru. Sukcesywne wdrażanie dedykowanych kolei programów unijnych pomogło jednak zatrzymać i odwrócić ten trend. Obecnie większość newralgicznych odcinków linii kolejowych na terenie województwa lubuskiego jest objęta planami modernizacji w ramach Krajowego Programu Kolejowego do roku 2023 (KPK).

Spośród linii kolejowych przebiegających przez teren województwa lubuskiego najlepsze parametry eksploatacyjne posiadają obecnie linie magistralne tworzące krajowe i międzynarodowe ciągi komunikacyjne tj.:

- Ciąg komunikacyjny Kunowice – Terespol (E-20), będący elementem korytarza Morze Północne – Morze Bałtyckie sieci bazowej TEN-T. Stanowi ważne połączenie zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym (Berlin – Moskwa). Na tej linii dopuszczono prędkość 160 km/h i nadal są prowadzone prace modernizacyjne, które skupiono obecnie na odcinku Poznań – Warszawa.
- Ciąg komunikacyjny Wrocław - Szczecin przebiegający po linii kolejowej nr 273 (C-E 59). Po wielu latach niedoinwestowania podjęto się **modernizacji tej tzw. Nadodrzaneki** i już obecnie odcinek przebiegający przez teren województwa lubuskiego umożliwia rozwijanie prędkości maksymalnej 120km/h, dzięki czemu czas przejazdu pociągu na trasie Zielona Góra – Wrocław wynosi poniżej 2h, a po pełnej modernizacji całej linii będzie jeszcze krótszy. Inwestycje na tym odcinku będą kluczowe dla uruchamiania przyszłych połączeń dalekobieżnych w tym Wrocław – Berlin przez Zieloną Górę.
- Ciąg komunikacyjny Poznań - Szczecin przebiegający po linii kolejowej nr 351 (E 59), będącej elementem Korytarza Transportowego Bałtyk-Adriatyk. Na terenie województwa lubuskiego linia ta przebiega tylko przez jedno miasto Dobiegniew, tym niemniej poprawia ona dostępność transportową dla północnego obszaru województwa.

Charakterystycznym dla województwa lubuskiego jest stosunkowo niski udział (29%) odcinków linii zelektryfikowanych, co wymusza stosowanie dużej ilości taboru trakcji spalinowej. Gorzów Wlkp. jest jedynym miastem wojewódzkim bez dostępu do zelektryfikowanej sieci linii kolejowych, co utrudnia sprawną organizację połączeń międzywojewódzkich, głównie ze stolicą kraju. Ewentualna elektryfikacja odcinka linii nr 203 Krzyż – Gorzów Wlkp. – Kostrzyn realizowana będzie w kolejnej perspektywie finansowej. Ponadto, ogłoszony pod koniec 2018 roku rządowy program Uzupełniania Lokalnej i Regionalnej Infrastruktury Kolejowej zakłada również elektryfikację odcinka linii nr 358 Czerwieńsk – Guben, na której przewiduje się wznowienie przewozów pasażerskich.

Spośród istotnych dla regionu inwestycji, realizowanych i planowanych do realizacji w najbliższym czasie należy wymienić: Modernizację estakady kolejowej i stacji w Gorzowie Wielkopolskim, rewitalizację mostu kolejowego na Odrze na linii kolejowej nr 358, przebudowę mostów kolejowych na Bobrze i Kwisie na linii nr 275, a także budowę nowego mostu kolejowego na Odrze pomiędzy stacjami Kostrzyn i Kústrin – Kietz, za co odpowiada strona niemiecka.

Województwo Lubuskie w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego aktywnie wspiera inwestycje na liniach kolejowych realizowane przez PKP Polskie Linie Kolejowe SA. W latach 2007 – 2014 dofinansowano w ten

sposób modernizację 160 km linii kolejowych na terenie województwa lubuskiego oraz budowę tzw. łącznicy Czerwieńsk Południe – Czerwieńsk Wschód. Wartość zrealizowanych projektów to blisko 130 mln zł. Do roku 2023 zaplanowano kontynuację inwestycji, rozpoczętych w poprzednim okresie, w tym: drugi etap modernizacji linii kolejowej nr 358 na odcinku **Zbąszynek – Czerwieńsk** oraz rewitalizację linii kolejowej nr 203 na odcinku **Krzyż – Gorzów Wielkopolski**. Podejmowane są również działania, mające na celu poprawę funkcjonowania przewozów o charakterze użyteczności publicznej na terenie regionu poprzez zakup taboru i udostępnienie go podmiotowi świadczącemu usługi przewozów regionalnych. W latach 2003 – 2015 zakupiono 19 pojazdów do ruchu regionalnego, w tym 16 spalinowych i 3 elektryczne o łącznej wartości ponad 184 mln zł. Na zakupy pozyskano dotacje z różnych programów UE w kwocie około 100 mln.

Transport lotniczy

Lotnisko w Babimoście (Port Lotniczy Zielona Góra) posiada dobrą infrastrukturę i relatywnie dobre położenie - 35 kilometrów od centrum Zielonej Góry, 4 km od dworca kolejowego w Babimocie i 10 km od dużego węzła kolejowego w Zbąszynku. Dodatkowo lotnisko jest dobrze skomunikowane drogowo z węzłami na drodze ekspresowej S3 w Sulechowie (ok. 15 km) i w Świebodzinie (ok. 25 km), a w odległości 36 km znajduje się węzeł (zjazd) na autostradę A2 w Jordanowie. Wciąż konieczna jest poprawa rozwiązań i stanu dróg dojazdowych do portu lotniczego, a w szczególności dróg wojewódzkich DW nr 304 i 303 wraz z obwodnicami miejscowości. Liczba osób korzystających z portu lotniczego na przestrzeni ostatnich lat przedstawiała się następująco: w 2012 roku - 12,3 tys., w 2013 r. - 12,2 tys., w 2014 r. - 10,7 tys., w 2015 r. - 15,6 tys., w 2016 r. - 8,7 tys., w 2017 r. - 17,1 tys., z kolei w 2018 r. lotnisko zanotowało największy wzrost liczby pasażerów i obsłużyło 22 tys. pasażerów. Znaczny wzrost pasażerów w latach 2017-2018 związany jest m.in. ze zmianą przewoźnika obsługującego połączenia Zielona Góra – Warszawa na Polskie Linie Lotnicze LOT i możliwością korzystania z siatki połączeń tego przewoźnika przez pasażerów korzystających z Portu Lotniczego Zielona Góra. W 2019 r. planuje się uruchomienie dodatkowych rejsów na trasie do Warszawy oraz połączeń międzynarodowych.

Transport wodny

Przez teren województwa lubuskiego będą dwie międzynarodowe drogi wodne:

- **MDW E30** (łąiąca Dunaj z Morzem Bałtyckim) – odcinek Odry, łączący na terenie Polski województwo śląskie, opolskie, dolnośląskie, m.in. miasto Wrocław, poprzez województwo lubuskie z portami i przystaniami m.in. w Bytomiu Odrzańskim, Nowej Soli, Cigacicach, Krośnie Odrzańskim, Słubicach i Kostrzynie nad Odrą z województwem zachodniopomorskim z portami w Szczecinie i Świnoujściu;
- **MDW E70** (łąiąca Atlantyk z morzem Bałtyckim) – droga wodna łącząca Europę Zachodnią, od Antwerpii i Rotterdamu, przez berliński węzeł śródlądowych dróg wodnych i północną Polskę do Bałtyku. Polski odcinek będzie od kanału Haweli przez Odrę do Kostrzyna, gdzie łączy się z drogą wodną Odra – Wisła, która w województwie lubuskim obejmuje Wartę i Noteć. Na lubuskim odcinku MDW E-70 zlokalizowany jest port w Gorzowie Wielkopolskim na rzece Warcie oraz przystanie wodne w miejscowościach Drezdenko, Santok, Kostrzyn nad Odrą.

Transport wodny jest tanią i proekologiczną alternatywą dla pozostałych gałęzi transportu. Odra jest jedyną rzeką w Polsce na całej jej długości stanowiącą drogę wodną do przewozów ładunków. W poprzednich latach nastąpiło dramatyczne pogorszenie jej żeglowności, a co za tym idzie, wykorzystanie do transportu wodnego. Od kilku lat podejmowane są intensywne działania zmierzające do zmiany tego stanu rzeczy. Projekt **modernizacji Odrzańskiej Drogi Wodnej** do co najmniej III klasy żeglowności (a w perspektywie do klasy IV i Va) został kluczowym projektem w ramach Strategii Rozwoju Polski Zachodniej. Ministerstwo Gospodarki Morskiej i Żeglugi Śródlądowej jest w trakcie opracowania ambitnego Programu Rozwoju Odrzańskiej Drogi Wodnej. Gorzej wyglądają perspektywy rozwoju MDW E-70 poprzez zapewnienie na Warcie i Noteci II klasy wodnej. Poprawa żeglowności, w tym pogłębienie koryt lubuskich rzek, jest też warunkiem rozwoju turystyki wodnej. W ostatnich latach Polska przyjęła europejskie porozumienie w sprawie głównych śródlądowych dróg wodnych o znaczeniu

międzynarodowym (AGN), do których należy, poza MDW E-30 i E-70, również MDW E-40 (Gdańsk-Brześć-Morze Czarne).

Międzynarodowe korytarze transportowe i sieć TEN-T

Przez obszar województwa lubuskiego przebiegają dwa korytarze transportowe transeuropejskiej sieci bazowej TEN-T: **Bałtyk – Adriatyk i Morze Północne – Bałtyk**. W skład korytarza Bałtyk – Adriatyk wchodzi droga ekspresowa S3 ze Szczecina przez Gorzów Wlkp. i Zieloną Górę na południe do granicy z Czechami i lubuski fragment linii kolejowej E-59 relacji Szczecin – Dobiegniew – Poznań. Korytarz Morze Północne Bałtyk obejmuje autostradę A2 z Berlina przez Świecko na wschód w kierunku Poznania i przebiegającą w tej samej osi zachód – wschód linię kolejową E-20. Sieć bazową uzupełnia sieć kompleksowa TEN-T.

Dla Lubuskiego ważna jest inicjatywa Środkowoeuropejskiego Korytarza Transportowego (CETC-ROUTE65), obecnie funkcjonująca jako Środkowoeuropejski Korytarz Transportowy Europejskie Ugrupowanie Współpracy Terytorialnej z ograniczoną odpowiedzialnością (ŚKT-EUWT z o.o.), którego członkami jest 8 regionów z 4 krajów: Szwecji, Polski (województwo zachodniopomorskie, lubuskie, dolnośląskie⁵⁵), Węgier i Chorwacji. Oś korytarza oparta jest o międzynarodową drogę E65, prowadzącą ze szwedzkiego Malmö do Chania na Krecie. Na terenie Polski ta oś to droga ekspresowa S3, linie kolejowe CE-59 i E-59 oraz droga wodna rzeki Odry. Niestety CETC nie znalazł się w transeuropejskiej sieci korytarzy bazowych a jedynie jego niektóre odcinki są częścią korytarza Bałtyk-Adriatyk.

4.4. Energetyka

Infrastruktura energetyczna

Zapotrzebowanie województwa lubuskiego na **moc ciepłą** oszacowano w 2016 r. na poziomie około 4 070 MW, przy rocznym jej zużyciu na poziomie 25 700 TJ. Nastąpił niewielki spadek w stosunku do roku 2011 z poziomu 4 160 MW zapotrzebowania mocy i 26 550 TJ zużycia energii. Największe elektrociepłownie regionu zlokalizowane są w Gorzowie Wlkp. i Zielonej Górze. W zakładach tych, a także w elektrociepłowni w Kostrzynie nad Odrą, funkcjonują **nowoczesne bloki gazowo-parowe**, zasilane paliwem pozyskiwanym z lokalnych złóż. Obserwacja zmian jakie miały miejsce w zakresie zapotrzebowania na nośniki energii (ciepło, gaz sieciowy, energia elektryczna), tj. poziomu mocy zamówionej i wielkości rocznego zużycia jej nośników, w zestawieniu z charakterystyką rozwoju zabudowy wskazują na następujące wnioski:

- pojawienie się nowych odbiorców, szczególnie w strefie zabudowy mieszkaniowej, nieznacznie wpływa na poziom zapotrzebowania na nośniki energii w systemach ciepłowniczych i gazowniczych. Jest to związane z licznymi działaniami termomodernizacyjnymi i proefektywnościowymi, które mają wpływ na zmniejszenie zużycia energii cieplnej i równoważą zapotrzebowanie nowych odbiorców. W większości źródeł systemowych istnieją rezerwy mocy zainstalowanej pozwalające na bezproblemowe przyłączanie nowych odbiorców do rozwijającego się systemu ciepłowniczego.

- wahania poziomów zużycia energii cieplnej i gazu ziemnego w skali roku mieszczą się średnio w granicach $\pm 5\%$ i są ściśle związane ze zmiennością warunków meteorologicznych⁵⁶.

Ciągle jeszcze istotnym i niekorzystnym elementem w analizie całości zagadnień dotyczących zaopatrzenia w energię ciepłą jest utrzymujący się wysoki udział węgla spalanego w niskosprawnych urządzeniach

⁵⁵ Członkiem stowarzyszonym ze statusem obserwatora jest województwo opolskie.

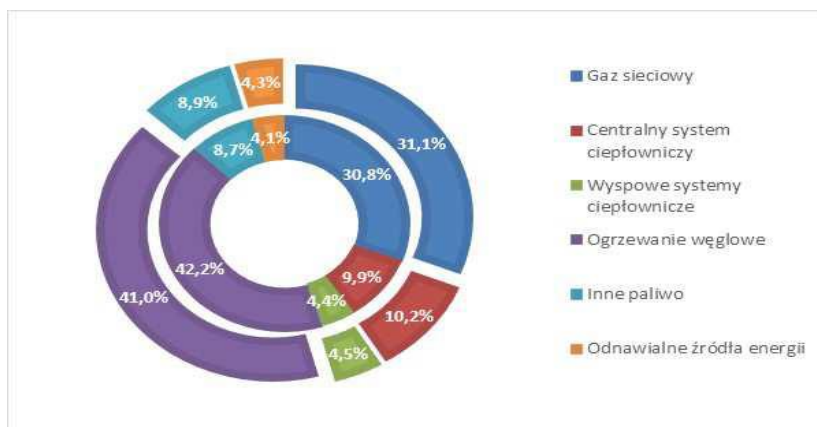
⁵⁶ Analiza stanu realizacji Strategii Energetyki Województwa Lubuskiego wraz z prognozą rozwoju sektora energetycznego na terenie województwa lubuskiego do 2030 roku, Załącznik do Uchwały Sejmiku Województwa Lubuskiego nr XLVI/726/18 z dnia 18 czerwca 2018 roku w sprawie przyjęcia Analizy stanu realizacji Strategii Energetyki Województwa Lubuskiego wraz z prognozą rozwoju sektora energetycznego na terenie województwa lubuskiego do 2030 roku.

w kotłowniach lokalnych i indywidualnych – wymagana jest intensyfikacja działań w kierunku ich likwidacji przy równoczesnym zadbaniu o ograniczenia zjawiska ubóstwa energetycznego⁵⁷.

Udział grup odbiorców w zużyciu energii na pokrycie potrzeb ciepłych z terenu województwa lubuskiego kształtuje się następująco: 61% zabudowa mieszkaniowa, 32% przemysł, usługi komercyjne, 7% obiekty użyteczności publicznej.

Poniższy wykres przedstawia sposób pokrycia zapotrzebowania mocy cieplnej dla odbiorców z terenu regionu lubuskiego. Pierścieniowy układ wykresów daje zestawienie porównawcze sposobu pokrycia według stanu na rok 2011 (pierścień wewnętrzny) i 2016 (pierścień zewnętrzny).

Rysunek 13: Sposób pokrycia zapotrzebowania mocy cieplnej dla odbiorców z terenu województwa lubuskiego

Źródło: Analiza stanu realizacji Strategii Energetyki Województwa Lubuskiego wraz z prognozą rozwoju sektora energetycznego na terenie województwa lubuskiego do 2030 roku, Załącznik do Uchwały Sejmiku Województwa Lubuskiego nr XLVI/726/18 z dnia 18 czerwca 2018.

Szczytowe zapotrzebowanie mocy odbiorców energii elektrycznej zlokalizowanych na obszarze województwa lubuskiego szacuje się na około 700÷750 MW. Przedsiębiorstwa wytwarzające energię elektryczną na terenie regionu zdolne są oddać do sieci moc na poziomie około 800 MW (wg stanu na 2016 r.), czyli powyżej aktualnego zapotrzebowania.

Zaopatrzenie województwa lubuskiego w energię elektryczną z Krajowych Sieci Energetycznych oparte jest na pracy 2 stacji GSZ 220/110 kV zlokalizowanych w Gorzowie Wlkp. i Leśniowie k. Zielonej Góry. Najbliższymi elektrowniami systemowymi, odgrywającymi zasadniczą rolę w zasilaniu województwa są Elektrownia Dolna Odra i BOT Elektrownia Turów. Sieć dystrybucyjna w Lubuskiem składa się z linii i stacji elektroenergetycznych o napięciach znamionowych 110 kV, 20 kV, 15 kV oraz 0,4 kV.

Ograniczony dostęp do Krajowej Sieci Elektroenergetycznej (ciągle jeszcze tylko 1 ciąg linii 220 kV) oraz brak wsparcia dla infrastruktury WN ze strony NN, stanowi o ograniczeniu bezpieczeństwa i możliwości zapewnienia pełnego zaopatrzenia w energię elektryczną całego obszaru województwa. Konieczne jest przyspieszenie terminów realizacji inwestycji związanych z rozbudową systemu zasilania południowej części województwa, dla której już teraz lokalnie występują niedobory w dostępności energii elektrycznej, szczególnie w sytuacji pojawienia się potencjalnego, nowego znaczącego odbiorcy. Prowadzone są również prace przygotowawcze

⁵⁷ Tamże.

związane z rozwojem połączeń transgranicznych. W horyzoncie po 2030 r. rozważana jest budowa nowego dwutorowego połączenia 400 kV w relacji Eisenhüttenstadt-Gubin-Zielona Góra-Plewiska

Występujące w ostatnim okresie z coraz większą częstotliwością i o coraz większym zasięgu oddziaływania, katastrofalne zjawiska meteorologiczne (np. huraganowe wiatry) wymuszają przeprowadzenie działań związanych z modernizacją/rozbudową systemu elektroenergetycznego, umożliwiającą ograniczenie ich wpływu na jego pracę.

Sieci gazowe

Przedsiębiorstwami dystrybucyjnymi gazu na terenie województwa lubuskiego są spółki: PSG, EWE Energia, DUON, które poprzez system sieci i urządzeń gazowniczych dostarczają gaz ziemny do celów komunalno-bytowych oraz dla celów grzewczych budownictwa mieszkaniowego, usług, przemysłu. Według stanu z 2017 r., nieco ponad połowa mieszkańców województwa (52,8 %) korzysta z sieci gazowej. Na terenie województwa lubuskiego 15 gmin nie posiada dostępu do systemu gazowniczego. Całkowita ilość odbiorców gazu z systemów dystrybucyjnych w 2017 r. osiągnęła wielkość 204,6 tys., w tym blisko 95,7% to gospodarstwa domowe. W porównaniu ze stanem na rok 2011 zaobserwowano wzrost liczby odbiorców gazu na terenie województwa (o ok. 2,7%). Warto zaznaczyć, że pomimo ograniczonej opłacalności rozbudowy sieci gazowej, z uwagi na znaczne odległości pomiędzy gminami i utrudnienia wynikające z dużej lesistości terenu, sieć gazowa jest nieustannie rozbudowywana – jej długość na koniec 2018 r. wyniosła 4 297,3 km, choć jeszcze w 2009 r. było to zaledwie 3 541 km. Istotną cechą systemu gazowniczego działającego na terenie województwa lubuskiego jest dostępność lubuskich zasobów gazu ziemnego zaazotowanego, a także z województw sąsiadujących – zachodniopomorskiego i wielkopolskiego.

Energia odnawialna

Województwo lubuskie ma dobre warunki do produkcji energii ze źródeł odnawialnych, w szczególności przy wykorzystaniu energii wiatrowej, instalacji opartych o spalanie biomasy, technologii produkcji biogazu oraz dalszego rozwoju energetyki wodnej. W przypadku tej ostatniej znaczny udział stanowi energia pozyskiwana z Elektrowni Wodnej Dychów i sieci blisko pięćdziesięciu tzw. Małych Elektrowni Wodnych, rozlokowanych na terenie regionu.

Potencjał hydroenergetyczny województwa lubuskiego szacowany jest na 1 544 GWh/rok. Na omawianym obszarze, wg stanu na grudzień 2016 r., pracuje 56 koncesjonowanych instalacji o łącznej zainstalowanej mocy wynoszącej ok. 119 MW. Stan wykorzystania hydroenergii na terenie Lubuskiego nie uległ znaczącej zmianie od 2012 r. W perspektywie roku 2030 planowany jest rozwój śródlądowych dróg wodnych w Polsce, a na terenie województwa lubuskiego wyznaczono lokalizację stopni wodnych na Odrze (na terenie 6 gmin), obejmujących między innymi elektrownie wodne.

Duża część regionu leży w korzystnym obszarze dla działania **siłowni wiatrowych**. Farmy wiatrowe coraz częściej stają się elementem lubuskiego krajobrazu. Na terenie województwa funkcjonuje 14 koncesjonowanych instalacji wiatrowych o łącznej mocy ok. 192 MW – stan na 2016 rok.

Wśród możliwości wykorzystania źródeł odnawialnych do produkcji energii znajduje się także pozyskiwanie jej z **biomasy, biogazu oraz słońca**. W województwie lubuskim wykorzystuje się biomasę do celów energetycznych przez zakłady przemysłowe (ok. 90 MW), a także w budownictwie indywidualnym do celów grzewczych. Dodatkowo w 2016 r. zinventaryzowano 13 biogazowni o łącznej mocy zainstalowanej wynoszącej ponad 8 MW, a także 17 koncesjonowanych instalacji fotowoltaicznych o mocy zainstalowanej 3,3 MW.

Udział energii odnawialnej w produkcji energii elektrycznej ogółem w roku 2017 w województwie lubuskim wyniósł 21% co stanowi 8. wynik w kraju. Jest to wynik powyżej średniej krajowej, która wynosi 14,1%, jednak wyraźnie niższy od liderów w produkcji energii z OZE, czyli województw warmińsko-mazurskiego (87,2%), podlaskiego (54,7%), pomorskiego (53,1%) czy kujawsko-pomorskiego (51,4%).

Wykorzystanie surowców energetycznych

Realnie największy potencjał wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego dla rozwoju społeczno-ekonomicznego regionu niesie ze sobą wykorzystanie bogatych zasobów węgla brunatnego poprzez budowę zespołów kopalni i elektrowni. Jak pokazują doświadczenia ostatnich lat – energetyka jest branżą bardzo stabilną i zyskową. Zapotrzebowanie na energię elektryczną w Polsce stale rośnie. Niestety, inwestycje węglowe wiążą się ze znaczą ingerencją w środowisko naturalne. W wyniku działalności górniczej zmianom ulega krajobraz, charakter użytkowania powierzchni, system komunikacyjny oraz systemy urbanistyczne, wobec czego niezbędne jest racjonalne zaplanowanie działalności rekultywacyjnej terenów pogórnich węgla brunatnego, rozpoczynanej już od fazy projektowania inwestycji.

Prace przygotowawcze do realizacji inwestycji związanej z budową **kompleksu energetycznego Gubin-Brody** zostały wstrzymane. Złożyły się na to uwarunkowania zewnętrzne, w tym przede wszystkim polityka unijna dążąca do ograniczenia emisji gazów cieplarnianych wraz z tzw. „pakietem zimowym”, gdzie wprowadzany dopuszczalny wskaźnik emisji CO₂ na poziomie 550 g CO₂/kWh jest nieosiągalny dla elektrowni węglowych.

Potencjał rozwojowy wiąże się także z planowanym przez PGNiG zwiększaniem wydobycia gazu ziemnego i ropy naftowej w województwie lubuskim poprzez wykonanie nowych odwiertów oraz rozbudowę istniejących kopalni (w tym Kopalni Ropy Naftowej i Gazu Ziemnego Lubiatów). Inwestycje wynikają głównie ze zwiększonego zapotrzebowania na gaz Elektrociepłowni Gorzów i Elektrociepłowni Zielona Góra, a także innych dużych przedsiębiorstw w regionie. Realizacja inwestycji wiązałaby się z zasileniem budżetów gmin podatkami od nieruchomości i opłatami z tytułu wydobycia węglowodorów⁵⁸.

Województwo lubuskie znajduje się również w obszarze występowania jednego z największych wartości strumienia ciepłego w Polsce, wobec czego istnieje możliwość wykorzystania wód termalnych w celach gospodarczych bądź turystycznych. Wody geotermalne na terenie województwa są zróżnicowane pod względem głębokości i poziomu temperatur. Bardzo dobre warunki dla rozwoju energetyki geotermalnej występują w północnej części województwa lubuskiego⁵⁹.

Prognozy do 2030 r. zakładają wzrost zapotrzebowania na energię ciepłą o ponad 450 MW, energię elektryczną o 120 MW, a także przyrost zapotrzebowania na gaz ziemny wynoszący ok. 135 000 m³/h.

4.5. Infrastruktura ochrony środowiska

Gospodarka wodno-kanalizacyjna

W 2017 r. w województwie funkcjonowało **128 oczyszczalni ścieków**, w tym 105 komunalnych. W większości były to oczyszczalnie biologiczne, w tym 23 z podwyższonym usuwaniem biogenów. Według dostępnych danych z 2017 r., z oczyszczalni korzystało 76,7% mieszkańców województwa, co w odniesieniu do średniej krajowej (73,6%) jest wynikiem dobrym. Niemniej jednak, wciąż występuje duża różnica pomiędzy miastami a obszarami wiejskimi. O ile do oczyszczalni ścieków posiada dostęp 94,9% mieszkańców lubuskich miast, o tyle analogiczny wskaźnik dla obszarów wiejskich jest wciąż dużo niższy, mimo znacznego wzrostu w ciągu ostatnich 7 lat z 25,3% do 43,1%. Podobną co do rozmiarów dysproporcję zaobserwować można także w większości pozostałych województw. Porównując oba lubuskie podregiony, odsetek ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków jest nieco wyższy w podregionie gorzowskim (77,8%) niż w podregionie zielonogórskim (76,1%).

⁵⁸ <http://pgnig.pl/aktualnosci/-/news-list/id/grupa-pgnig-zwieksza-wydobycie-i-rozbudowuje-siec-gazowa-w-lubuskim-i-w-wielkopolsce/newsGroupId/10184?changeYear=2018&currentPage=2>, (04.01.2019).

⁵⁹ *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego wraz z planami zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego Zielona Góra i Gorzów Wlkp., op. cit.*

Długość sieci kanalizacyjnej na obszarze województwa w 2017 r. wynosiła **4 412,3 km**, czyli od roku 2012 zwiększyła się o ponad 1 200 km. Korzystało z niej w 2017 r. 73,8% mieszkańców regionu. Braki w rozwoju sieci kanalizacyjnej uwidaczniają zwłaszcza statystyki w rozbiciu na miasto i wieś. W przypadku tych pierwszych wartość osiągnięta w województwie lubuskim wynosi 91,2% i może być uznana za zadowalającą, natomiast jedynie 41,6% ludności obszarów wiejskich regionu posiada dostęp do kanalizacji. Bardzo podobnie przedstawia się sytuacja na obszarze całej Polski, dla której średnia w roku 2017 wyniosła odpowiednio 90,2% i 40,8%. Nadmienić trzeba jednak, że wiele gmin dofinansowuje zadania polegające na budowie przydomowych oczyszczalni ścieków, szczególnie tam, gdzie niemożliwe lub nieopłacalne jest podłączenie do zbiorczej kanalizacji. Według danych Banku Danych Lokalnych w 2017 r. w województwie lubuskim funkcjonowało 5 708 takich oczyszczalni, najwięcej w gminie wiejskiej Żary (311).

W rozbiciu powiatowym pod względem rozwoju sieci kanalizacyjnej najlepiej prezentują się **powiaty grodzkie Gorzów Wlkp. i Zielona Góra**, gdzie sieć jest dobrze rozwinięta - odpowiednio 99,9% i 84,4% mieszkańców korzysta z kanalizacji. W większości powiatów dostęp do sieci posiada od 55 do 84% mieszkańców. Na tym tle pozytywnie wyróżniają się powiaty: świebodziński (84,4%) i nowosolski (74,2%). Jednostkami, w których dostęp do kanalizacji jest najslabszy, są powiaty: strzelecko-drezdenecki (55,4%) oraz żarski (58,2%).

Duża dysproporcja między miastem a wsią w zakresie rozwoju sieci kanalizacyjnej, w połączeniu z rozdźwiękiem pomiędzy dostępem do wodociągów (korzysta z nich **94,6%** mieszkańców regionu, w tym na wsiach - 89,7%), wskazuje na niedobór kompleksowych rozwiązań w zakresie gospodarki wodno-ściekowej na obszarach wiejskich. Pomimo to podkreślić należy znaczną poprawę stanu infrastruktury ochrony środowiska w województwie lubuskim, mającą swoje odzwierciedlenie m.in. w statystykach w odniesieniu do lat wcześniejszych.

Zagrożenie powodziowe

Przez województwo lubuskie przepływa druga co do wielkości rzeka w Polsce – Odra, generująca największe zagrożenie powodziowe. Narażone na niebezpieczeństwo powodzi są również tereny leżące wzdłuż rzeki Warty, Noteci, Bobru, Nysy Łużyckiej, a także Obrzycy. W PZPWL 62 gminy spośród 82 gmin województwa zakwalifikowano do obszarów narażonych na niebezpieczeństwo powodzi w skali dorzeczy. W związku z tym należy podkreślić istotność inwestycji w obiekty infrastruktury ochrony przeciwpowodziowej (zbiorniki retencyjne, wały i kanały przeciwpowodziowe, poldery stałe i przepływowe, urządzenia melioracyjne) oraz pozostałe prace związane z regulacją rzek. Aby zminimalizować zagrożenia, podejmowane są liczne przedsięwzięcia inwestycyjne, do których należy m.in.: **budowa wałów przeciwpowodziowych** w rejonie Słubic, Nowej Soli i Krosna Odrzańskiego. Inwestycja w Słubicach, o wartości 113 mln zł, pozyskała współfinansowanie z Banku Światowego.

Oprócz Słubic, podobne inwestycje zostaną przeprowadzone w rejonie Nowej Soli oraz na odcinku Wężyska-Chlebowo w powiecie Krosno Odrzańskie. Ochronie przeciwpowodziowej służyła także budowa przepompowni i przebudowa Kanału Siedlickiego, co zwiększyło bezpieczeństwo mieszkańców Gorzowa Wlkp.

Od 1 stycznia 2018 r. realizację zadań wynikających z ustawy Prawo wodne, dotychczas realizowanych przez Lubuski Zarząd Melioracji i Urządzeń Wodnych w Zielonej Górze oraz Melioracje Lubuskie w Gorzowie Wielkopolskim przejęło na terenie województwa lubuskiego Państwowe Gospodarstwo Wodne Wody Polskie, posiadające na terenie kraju 11 Regionalnych Zarządów Gospodarki Wodnej (RZGW), w tym we Wrocławiu, Poznaniu, Bydgoszczy i Szczecinie.

Infrastruktura odpadowa

W latach 2012-2017 notowany jest wzrost masy odpadów zebranych w ciągu roku, ale jednocześnie ponad dwukrotnie **wzrósł odsetek odpadów zebranych selektywnie** w relacji do ogółu odpadów i w 2017 roku wyniósł 22,4%. W 2017 roku funkcjonowało jedynie 70 punktów selektywnego zbierania odpadów komunalnych (mniej

takich punktów działało jedynie w województwie opolskim). Selektywna zbiórka odpadów prowadzona była we wszystkich 82 gminach lubuskich.

W 2017 roku na terenie województwa lubuskiego funkcjonowało **11 czynnych składowisk odpadów**, na których unieszkodliwiane są odpady komunalne, tj. o 6 mniej, niż w roku 2012. Jednocześnie znajdowało się tu 20 dzikich wysypisk, o łącznej powierzchni 85 365 m², co stawia region na 5 miejscu w kraju (również w przeliczeniu na 100km² powierzchni). Masa wytworzonych odpadów komunalnych przez jednego mieszkańca na terenie województwa rośnie od 2015 r. i w 2017 r. wyniosła 360 kg, co stawia region na 3. miejscu w kraju (więcej odpadów na mieszkańca przypada jedynie w województwach dolnośląskim i zachodniopomorskim).

Szczegółowe zasady funkcjonowania gospodarki odpadami w województwie określone są w *Planie gospodarki odpadami dla województwa lubuskiego na lata 2012-2017 z perspektywą do 2020 roku*. Dokument, na podstawie analizy aktualnego stanu gospodarki odpadami w regionie, definiuje problemy związane z gospodarowaniem odpadami w poszczególnych ich grupach.

Zanieczyszczenie powietrza

Województwo lubuskie charakteryzuje się średnim stopniem zanieczyszczenia powietrza. Poziom stężeń zanieczyszczeń w powietrzu zależy od ilości zanieczyszczeń odprowadzanych do atmosfery. Ich ilość w powietrzu uwarunkowana jest również od topografii terenu oraz warunków meteorologicznych występujących na danym obszarze. Niska emisja zanieczyszczeń pyłowych i gazowych z gospodarstw domowych, zakładów oraz szybki przyrost liczby samochodów osobowych i ciężarowych wpływa niekorzystnie na stan czystości powietrza.

Według danych Wojewódzkiego Inspektoratu Ochrony Środowiska w Zielonej Górze⁶⁰, głównym źródłem emisji zanieczyszczeń do powietrza w województwie lubuskim jest **emisja antropogeniczna**, czyli wynikająca z działalności ludzi. Obejmuje ona emisję z zakładów przemysłowych i energetycznych, tzw. emisję niską z gospodarki komunalnej (kotłownie, indywidualne paleniska domowe i prywatne zakłady) oraz emisję komunikacyjną. Rozkład przestrzenny emisji zanieczyszczeń do powietrza na terenie województwa jest nierównomierny. Największe ilości zanieczyszczeń emitowane są na obszarach powiatów gęsto zaludnionych i uprzemysłowionych (powiaty: żarski, zielonogórski, międzyrzecki oraz świebodziński – ze względu na zanieczyszczenia pyłowe, m. Zielona Góra, m. Gorzów Wlkp., powiat żarski oraz powiaty ziemskie: gorzowski i zielonogórski – ze względu na zanieczyszczenia gazowe ogółem).

Pomiary emisji dokonane w roku 2017 wykazały, podobnie jak w latach ubiegłych, że głównym problemem w zakresie zanieczyszczenia powietrza są obserwowane **wysokie stężenia pyłu zawieszonego PM10** oraz zawartego w nim benzo(a)pirenu przekraczające poziomy dopuszczalne i docelowe określone w przepisach. W wyniku wykonanej oceny, wszystkie strefy województwa lubuskiego zaliczono do klasy C, co oznacza, że poziom stężeń zanieczyszczenia przekracza poziom dopuszczalny/docelowy. W strefach zakwalifikowanych do tej klasy wymagane jest prowadzenie określonych działań, mających na celu osiągnięcie odpowiednich poziomów dopuszczalnych lub docelowych substancji w powietrzu w wyznaczonym terminie, co oznacza konieczność opracowania programu ochrony powietrza.

W województwie lubuskim wprowadza się **działania naprawcze**, których celem jest ograniczenie zanieczyszczenia powietrza. Jednym z nich jest zaplanowanie wsparcia w ramach *RPO Lubuskie 2020* dla inwestycji polegających na wymianie starych pieców w gospodarstwach indywidualnych. Sejmik Województwa Lubuskiego podjął również uchwały w sprawie wprowadzenia ograniczeń w zakresie eksploatacji instalacji, w których następuje spalanie paliw.

---

⁶⁰ *Roczna ocena jakości powietrza w województwie lubuskim na podstawie badań emisji wykonanych w 2017 r.*, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Zielonej Górze, Zielona Góra 2018.

Zagrożenie hałasem

Do problemów związanych ze stanem środowiska zalicza się także zagrożenie hałasem. W przypadku podmiotów gospodarczych prowadzących działalność na terenie Lubuskiego, zagrożenie to sprowadza się jedynie do najbliższego otoczenia, nie stanowiąc problemu wykraczającego poza skalę lokalną. Znacznie większy problem, zwłaszcza na terenach zabudowy mieszkaniowej, stanowi **ruch pojazdów**, w tym tranzyt pojazdów ciężkich.

W latach 2013-2015 realizowano badania poziomu hałasu w 10 punktach rocznie, przy czym badania odnosiły się do odcinków dróg o różnej długości. Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że problem uciążliwości hałasowych jest wciąż bardzo aktualny i istnieje potrzeba kompleksowych rozwiązań, aby skutecznie z nim walczyć. W przypadku hałasu przemysłowego widoczny jest efekt wprowadzanych przez firmy rozwiązań ograniczających emisję, natomiast w przypadku hałasu komunikacyjnego, przy nieustannie rozwijającym się transporcie, wciąż zbyt mało jest obwodnic miast, które mogłyby znacząco obniżyć ilość pojazdów, zwłaszcza ciężkich, przejeżdżających przez miejscowości. Ponadto potrzebne jest również usprawnianie płynności ruchu w terenie zabudowanym oraz większy nacisk na respektowanie przez kierowców przepisów dotyczących dopuszczalnych prędkości na drogach⁶¹.

Zmiany klimatu

Niekorzystne zmiany klimatu – ocieplenie i zmniejszenie ilości opadów powodują przede wszystkim powstanie niekorzystnego zjawiska, tj. **suszy rolniczej**, dotkliwej dla produkcji żywności. Odnośnie tego zjawiska należy stwierdzić, że na terenie województwa lubuskiego przeważają gleby podatne na suszę i bardzo podatne na suszę, posiadające w składzie granulometrycznym głównie piaski luźne i słabogliniaste, co należy szczególnie brać pod uwagę w planowaniu zrównoważonej gospodarki wodnej. Susza rolnicza jest typowym następstwem suszy atmosferycznej (gdy spada ilość opadu), ale występuje przed suszą hydrologiczną (gdy spada poziom wody w rzekach, jeziorach i zbiornikach retencyjnych). Susza atmosferyczna stwarza również ryzyko pożarów, które w obliczu niekorzystnych warunków pogodowych i dużej lesistości województwa mogą powodować znaczne zagrożenia.

Ponadto ze zmianami klimatu wiążą się inne zjawiska pogodowe, m.in. gwałtowne ulewy, wichury, które zagrażają życiu i zdrowiu mieszkańców, jak i powodują znaczne straty w infrastrukturze.

4.6. Infrastruktura teleinformatyczna i społeczeństwo informacyjne

Bez wątpienia zwiększa się znaczenie technologii i usług informacyjno-komunikacyjnych w rozwoju społeczno-ekonomicznym. Analiza stanu i dostępu do infrastruktury teleinformatycznej oraz znajomość technologii cyfrowych i umiejętności w tym zakresie mają kluczowe znaczenie w budowaniu silnej gospodarki cyfrowej i społeczeństwa informacyjnego.

Infrastruktura teleinformatyczna

Dostępność do internetu na terenie województwa lubuskiego ulega ciągłej poprawie. Świadczy o tym między innymi **wzrastający odsetek gospodarstw domowych wyposażonych w komputer osobisty** – w 2017 r. było ich nieco ponad 74,9%, co w porównaniu do roku 2010 stanowi przyrost o niemal 10 pkt proc. Równoległe z przyrostem liczby gospodarstw wyposażonych w komputer wzrasta liczba gospodarstw, które posiadają dostęp do internetu. W 2017 r. stanowiły one ponad 74% ogółu, co oznacza, że zdecydowana większość gospodarstw posiadających komputer uzyskuje także dostęp do internetu.

---

⁶¹ *Stan środowiska w województwie lubuskim w latach 2013-2015*, Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Zielonej Górze, Zielona Góra 2016.

Od 2013 r. systematycznie wzrasta również odsetek przedsiębiorstw posiadających **dostęp do internetu szerokopasmowego** i w 2017 r. osiągnął wartość 96,3%, co plasuje Lubuskie na 3. miejscu w kraju (po województwie podlaskim i śląskim).

Rysunek 14: Gospodarstwa domowe wyposażone w komputer osobisty z dostępem do internetu w 2017 r.

Samorząd Województwa Lubuskiego podejmuje intensywne działania na rzecz dostępu Lubuszan do szerokopasmowej sieci. Efektem rozpoczętego w 2010 r., a zakończonego w czerwcu 2014 r. projektu **"Szerokopasmowe Lubuskie"** o wartości 152 mln zł jest wybudowanie przez operatora telekomunikacyjnego Orange Polska 1418 km sieci światłowodowej na potrzeby szerokopasmowego internetu. Projekt został dofinansowany kwotą 50 mln zł pochodzących z Lubuskiego Regionalnego Programu Operacyjnego 2007-2013. W zasięgu usług znalazło się 326 miejscowości zakwalifikowanych wcześniej jako tzw. białe plamy, czyli miejsca z brakiem dostępu do szybkiego internetu, a możliwość dostępu do sieci zyskało 52 tys. osób mieszkających na terenach wiejskich. W ramach przedsięwzięcia wybudowano również nowe węzły transmisyjne na terenie całego województwa. Łącznie powstało 398 punktów dostępu, z których lokalni operatorzy mogą przyłączać do internetu klientów indywidualnych.

Drugim etapem rozwoju społeczeństwa informacyjnego i likwidacji „białych plam” w województwie lubuskim jest wspólna inicjatywa Orange Polska, Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego oraz Zrzeszenia Gmin

Województwa Lubuskiego powołania **Lubuskiej Unii Światłowodowej**. Inwestycja współfinansowana jest ze środków Programu Operacyjnego Polska Cyfrowa 2014-2020 (POPC). Działania obejmą 62 gminy, w których światłowód dotrze do ponad 53 tys. gospodarstw domowych i 418 szkół.

Lubuski e-Urząd

Celem ogólnym projektu „Lubuski e-Urząd” jest wspieranie rozwoju województwa lubuskiego poprzez rozbudowę regionalnej i lokalnej infrastruktury społeczeństwa informacyjnego. Do podstawowych celów głównych projektu należy poprawa funkcjonowania jednostek samorządu terytorialnego województwa lubuskiego i optymalizacja kosztów utrzymania tych jednostek. Obecnie realizowany jest projekt „**Lubuski e-Urząd II**”, w ramach którego planowane jest utworzenie tzw. Indywidualnego Konta Mieszkańca – konta internetowego, za pomocą którego będzie można m.in. sprawdzić swoje zobowiązania wobec gminy, dokonać płatności elektronicznych, czy sprawdzić stan załatwienia swoich spraw w urzędzie.

Z badań wynika, że realizacja e-usług w lubuskich urzędach nadal nie jest zadowalająca. Większość lubuskich urzędów podjęła jednak prace nad wdrożeniem systemu elektronicznego obiegu dokumentacji. Zdecydowana większość urzędów planowo i systematycznie komunikowała się z mieszkańcami oraz swoimi pracownikami, wykorzystując przede wszystkim tradycyjne metody, czyli spotkania. 40% badanych podmiotów wdrażało alternatywne sposoby komunikacji tj. blogi, dyskusja online, Twitter, Facebook.

Lubuskie e-Zdrowie

Celem projektu jest **uruchomienie e-usług** oraz **rozbudowa infrastruktury teleinformatycznej** na potrzeby świadczenia usług z zakresu ochrony zdrowia na rzecz pacjentów przez jednostki podległe Samorządowi Województwa Lubuskiego oraz efektywniejszego stosowania technik ICT w tych podmiotach. Planowane jest uruchomienie portalu informacyjnego dla pacjentów i lekarzy, na którym udostępniona zostanie Elektroniczna Dokumentacja Medyczna (EDM). Ponadto portal umożliwi pacjentom elektroniczną rejestrację na wizytę (e-rejestracja), odbiór wyników badań, płatności elektroniczne za świadczone usługi.

Realizacja projektu przyczyni się do wzrostu konkurencyjności województwa lubuskiego poprzez rozwój społeczeństwa informacyjnego w obszarze ochrony zdrowia, zapewniając mieszkańcom regionu łatwiejszy dostęp do informacji i specjalistycznych usług medycznych.

Spółeczeństwo informacyjne

Internet jest obecnie nieodzownym elementem codziennego życia. **Województwo lubuskie należy do grupy województw, których mieszkańcy najczęściej korzystają z komputera** (75,4% w ciągu ostatnich 3 miesięcy⁶² - ex aequo z województwem mazowieckim drugie miejsce w kraju, po województwie pomorskim) oraz internetu (77,1% w ciągu ostatnich 3 miesięcy – czwarte miejsce w kraju). W 2018 r. z urządzeń przenośnych w celu łączenia się z internetem poza domem lub miejscem pracy korzystało 48,4% osób w wieku 16-74 lata. Badania ogólnopolskie pokazują, że najczęściej w taki sposób korzystają z internetu osoby młode oraz mieszkające w dużych miastach, chętniej korzystając z telefonów komórkowych i smartfonów, niż laptopów czy tabletów. Jednocześnie 47% Lubuszan w ciągu ostatnich 12 miesięcy zamawiało lub kupowało przez internet towary lub usługi.

Korzystanie z sieci poprzez urządzenia przenośne ułatwiają nieliczne wciąż w województwie lubuskim **hotspoty**, czyli otwarte punkty dostępu, umożliwiające połączenie z internetem (najczęściej bezprzewodowe). Według Urzędu Komunikacji Elektronicznej, liczba samorządowych hotspotów zainstalowanych w miejscach publicznych⁶³ w Polsce wynosiła 5652 (według stanu w dniu 19.10.2018 r.), czyli o 341 więcej niż w październiku

⁶² *Spółeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2014–2018*, Warszawa, Szczecin 2018.

⁶³ Za ich pośrednictwem Jednostki Samorządu Terytorialnego (JST) świadczą swoim mieszkańcom usługę dostępu do Internetu bez pobierania opłat lub w zamian za opłatę niższą niż cena rynkowa. W tym celu niezbędne jest uzyskanie odpowiedniej zgody od Prezesa UKE, <http://www.uke.gov.pl/hotspoty/>, (04.01.2019).

2017 r., z czego jedynie 39 znajdowało się w Lubuskiem, co jest najniższym wynikiem w kraju (przoduje w tym zakresie województwo lubelskie z 1034 punktami dostępu).

Wciąż niewiele osób korzysta jednak z internetu w celu kontaktowania się z organami administracji publicznej – jedynie 27,2% w ciągu 2018 roku. **Elektroniczne usługi administracji publicznej** stają się jednak coraz bardziej popularne wśród społeczeństwa, ponieważ możliwość załatwienia sprawy urzędowej on-line oznacza oszczędność czasu i zasobów finansowych. Cyfryzacja administracji publicznej staje się najtańszą i najskuteczniejszą metodą dostępu obywateli do informacji publicznej przez całą dobę.

W województwie lubuskim podejmowane są **inicjatywy związane z wdrażaniem e-usług**, przykładem mogą być projekty finansowane w ramach RPO - Lubuskie 2020: *Rozwój społeczeństwa informacyjnego poprzez wdrożenie kompleksowego systemu e-usług dla ludności świadczonych przez przedsiębiorstwa wodociągowo – kanalizacyjne na terenie 9 powiatów województwa lubuskiego: krośnieńskiego, międzyrzeckiego, nowosolskiego, słubickiego, sulęcińskiego, wschowskiego, zielonogórskiego, żagańskiego i żarskiego* (wartość dofinansowania UE: 20,7 mln zł, beneficjent: Międzyrzeckie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji), *Rozwój e-usług w szpitalach powiatowych w Międzyrzeczu, Sulęcinie i Sulechowie oraz w Szpitalu dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Międzyrzeczu* (wartość dofinansowania UE: 10,4 mln zł, beneficjent: Szpital Międzyrzecki), *Wdrożenie i rozwój e-usług w administracji samorządowej oraz podnoszenie bezpieczeństwa teleinformatycznego* (wartość dofinansowania: 7,9 mln zł, beneficjent: Gmina Niegosławice).

5. SFERA ZARZĄDZANIA ROZWOJEM REGIONU

5.1. Sprawność instytucjonalna

Zarządzanie jakością

Współczesne urzędy administracji publicznej na przestrzeni ostatnich lat podlegają procesowi przemian. Przyczynia się do tego między innymi dynamiczny rozwój nauk w dziedzinie organizacji i zarządzania administracją publiczną oraz związana z nią wzrastająca świadomość kadry zarządzającej JST, która dostrzega konieczność poszukiwania nowych lepszych rozwiązań doskonalących funkcjonowanie urzędów. Nie bez znaczenia jest tu również wzrost świadomości i oczekiwań społeczeństwa względem instytucji publicznych.

Poprawa efektywności funkcjonowania urzędów administracji samorządowej jest możliwa poprzez implementację nowoczesnych koncepcji, metod i technik zarządzania ukierunkowanych na poprawę jakości. Popularnym rozwiązaniem w tym zakresie są systemy zarządzania jakością zgodne z wymaganiami normy ISO 9001. Wdrożenie takiego systemu pozwala na identyfikację oraz pewnego rodzaju uporządkowanie i usystematyzowanie zarówno realizowanych w organizacji procesów, jak i działań w zakresie doskonalenia. **System Zarządzania Jakością (SZJ)** zgodny z normą ISO 9001:2000 (ostatnia nowelizacja ISO 9001:2015) został wdrożony w Urzędzie Marszałkowskim Województwa Lubuskiego w roku 2004 i był to pierwszy urząd marszałkowski w kraju, który otrzymał certyfikat jakości dla systemu zarządzania jakością, zgodnego z normą ISO 9001:2000. Każdego roku w okresie ważności certyfikatu jednostka, która go przyznała przeprowadza audyty nadzoru, które mają dostarczyć dowodów na to, że system działa właściwie, jest doskonalony i zgodny z wymaganiami normy.

Z diagnozy⁶⁴, zleconej przez Lubuskie Regionalne Obserwatorium Terytorialne w roku 2015 wynikało, że tylko 8% badanych w województwie lubuskim gmin wdrożyło system zarządzania jakością zgodny z normą ISO 9001:2008.

Potencjał strategiczny administracji samorządowej

Województwo lubuskie, od początku swojego funkcjonowania, działa w oparciu o opracowaną strategię rozwoju, będącą najważniejszym dokumentem samorządu województwa, określającym kierunki rozwoju regionalnego i wskazującym obszary szczególnej interwencji. **Strategia Rozwoju Województwa Lubuskiego 2020** została przyjęta przez Sejmik Województwa Lubuskiego Uchwałą nr XXXII/319/12 w dniu 19 listopada 2012 r. Była to druga aktualizacja strategii z 2000 roku. Jej głównym celem jest: wykorzystanie potencjałów województwa lubuskiego do wzrostu jakości życia, dynamizowania konkurencyjnej gospodarki, zwiększania spójności regionu oraz efektywnego zarządzania jego rozwojem. Dokument łączy w sobie diagnozę stanu regionu, stojące przed nim wyzwania rozwojowe i aspiracje jego mieszkańców. Strategia funkcjonuje jako plan postępowania władz regionalnych, tak w procesie zarządzania województwem, jak i w inicjowaniu oraz rozwijaniu mechanizmów współpracy pomiędzy samorządem terytorialnym, sferą biznesową i mieszkańcami województwa. Uwzględnienie w strategii dokumentów planistycznych szczebla międzynarodowego i krajowego gwarantuje skorelowanie procesów rozwojowych województwa lubuskiego z podstawowymi założeniami europejskiej i krajowej polityki rozwoju regionalnego.

Obszar zarządzania strategicznego obejmuje analizę aspektów funkcjonowania jednostek samorządu terytorialnego w zakresie posiadania i jakości posiadanych dokumentów strategicznych. Według danych pochodzących z raportu z badania wykonanego w 2017 r. dla Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji („Barometr rozwoju instytucjonalnego jednostek samorządu terytorialnego”), **odsetek JST posiadających aktualną**

---

⁶⁴ *Diagnoza efektywności usług administracyjnych świadczonych przez lubuskie samorzady gminne*, prof. dr hab. M. Bugdol, Zielona Góra 2015.

strategię rozwoju wyniósł w województwie lubuskim 88,1%, co plasuje region na 2 miejscu w kraju (po województwie małopolskim). Wysoki jest również odsetek JST, które uwzględniły w budżecie roku bieżącego środki finansowe na realizację strategii rozwoju (45,8% - 3 miejsce w kraju). W ramach badania określono również odsetek JST realizujących strategię rozwoju – wyniósł on w województwie lubuskim 69,5% (3. pozycja w kraju).

Na rzecz efektywnego zarządzania rozwojem utworzono **Radę ds. Rozwoju Województwa Lubuskiego**, będącą organem opiniotawczo-doradczym Zarządu Województwa Lubuskiego w zakresie planowania strategicznego i rozwoju województwa lubuskiego. W celu monitorowania polityk publicznych powołano **Lubuskie Regionalne Obserwatorium Terytorialne**. W ramach LRPO 2007-2013 stworzony został Regionalny System Informacji Przestrzennej (geoportali), zapewniający rzetelne, aktualne i łatwo dostępne dane związane z przestrzenią geograficzną, a w 2018 r. przyjęty został *Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubuskiego wraz z planami zagospodarowania przestrzennego miejskiego obszaru funkcjonalnego ośrodka wojewódzkiego Zielona Góra i Gorzów Wlkp.*

Zgodnie z *Krajową Strategią Rozwoju Regionalnego na lata 2010-2020*, instrumentem polityki regionalnej, służącym koordynacji działań prorozwojowych podejmowanych przez rząd i samorząd województwa, ukierunkowanych na osiąganie wspólnych celów rozwojowych wyznaczonych w stosunku do określonego województwa i zgodnych z celami strategii rozwoju tego województwa, jest negocjowany przez obie strony **Kontrakt Terytorialny (KT)**. KT dla Województwa Lubuskiego na lata 2014-2023 został podpisany w dniu 14 listopada 2014 r. Ustalone przez strony Kontraktu cele rozwojowe są zgodne z celami *Strategii Rozwoju Województwa Lubuskiego 2020*. Dokument określa 17 przedsięwzięć podstawowych i 14 warunkowych⁶⁵, których źródłami finansowania są środki przeznaczone na realizację regionalnego i krajowych programów operacyjnych, budżet państwa, budżet województwa, budżety innych jednostek samorządu terytorialnego i sektora finansów publicznych, środki państwowych funduszy celowych oraz inne środki publiczne. W realizację Kontraktu mogą być również zaangażowane środki prywatne, zgodnie z właściwymi przepisami.

Pozyskiwanie środków zewnętrznych

Województwo Lubuskie od początku efektywnie korzysta z funduszy Unii Europejskiej, najpierw z programów przedakcesyjnych, następnie w ramach członkostwa w UE.

W perspektywie 2007-2013 Zarząd Województwa Lubuskiego był Instytucją Zarządzającą dla **Lubuskiego Regionalnego Programu Operacyjnego 2007-2013 (LRPO)**. Łączna wartość zatwierdzonych wniosków o dofinansowanie (1 117 wniosków aplikacyjnych) ramach Programu wyniosła **572 272 277,50 euro** (2 535 108 962,55 PLN), a wartość 1 017 zawartych (stan na dzień 31 grudnia 2016 r.) umów o dofinansowanie to 467 390 092,63 euro (2 070 491 371,36 PLN). Za zajęcie drugiego miejsca w rankingu regionów (oceniało kto najszybciej i najsprawniej wydawał dotacje z regionalnych programów operacyjnych) województwo lubuskie otrzymało premię z Krajowej Rezerwy Wykonania w wysokości ponad 200 mln złotych. Została ona przeznaczona, zgodnie z zaleceniami Unii Europejskiej, na wzmocnienie innowacyjnej gospodarki, ochronę środowiska i inwestycje w oświatę.

Średni poziom dofinansowania UE na jednego mieszkańca w Polsce w ramach programów *Umowy Partnerstwa na lata 2007-2013* wyniósł 9,4 tys. zł. Najwyższą wartością środków unijnych per capita – wynoszącą 13,9 tys. zł – charakteryzowało się województwo warmińsko-mazurskie. Województwo lubuskie z kwotą 9 905 zł per capita zajęło 8 pozycję⁶⁶.

W okresie 2014-2020 przedsięwzięcia realizowane w województwie lubuskim uzyskują dofinansowanie ze środków unijnych w ramach **Regionalnego Programu Operacyjnego – Lubuskie 2020**, dla którego również

⁶⁵ W maju 2017 r. podpisano aneks do Kontraktu Terytorialnego dla Województwa Lubuskiego, który modyfikował listę przedsięwzięć.

⁶⁶ *Przegląd regionalny 2017*, część I, Ministerstwo Inwestycji i Rozwoju, Wykres 33, s. 98.

Zarząd Województwa Lubuskiego pełni rolę Instytucji Zarządzającej. Zgodnie z Umową Partnerstwa alokacja środków unijnych na Program w tej perspektywie wynosi **906 929 693,00** euro.

Lubuscy beneficjenci korzystają także z innych krajowych programów operacyjnych.

Tabela 4: Wykorzystanie środków w ramach krajowych programów operacyjnych (stan na 28.02.2019 r.)⁶⁷

Nazwa programu	Liczba zawartych umów	Dofinansowanie UE do realizowanych projektów (w zł)	Przykładowe projekty
Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2014-2020	78	2,43 mld	budowa drogi ekspresowej S3 na odcinkach Sulechów-Nowa Sól i Nowa Sól – Kaźmierzów (łącznie dofinansowanie UE: ok. 1,27 mld zł)
Program Operacyjny Inteligentny Rozwój	62	265 mln	opracowanie demonstracyjnej linii technologicznej do wysokowydajnej produkcji włókien (beneficjent NOVITA S.A., dofinansowanie UE: ponad 23 mln zł)
Program Operacyjny Polska Cyfrowa	17	109 mln	Zielonogórski i Gorzowski Orange Światłowód (dostęp do szerokopasmowego internetu dla kilkudziesięciu tysięcy gospodarstw domowych oraz kilkuset jednostek edukacyjnych na terenie powiatów województwa lubuskiego), dofinansowanie UE: ok. 71 mln zł
Program Operacyjny Wiedza Edukacja Rozwój	156	188 mln	aktywizacja osób pozostających bez pracy poprzez projekty realizowane przez Powiatowe Urzędy Pracy (łączna wartość dofinansowania UE: ok. 101 mln zł)

Źródło: Centralny System Teleinformatyczny SL2014.

W regionie lubuskim realizowane są również transgraniczne programy w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej. W okresie 2007-2013 dzięki **Programowi Polska-Brandenburgia**, który obejmuje całe województwo lubuskie, zrealizowano 97 projektów z partnerami z niemieckimi na kwotę 113 mln euro,⁶⁸ a z programu **Polska-Saksonia** podmioty z podregionu zielonogórskiego pozyskały dodatkowo ok. 30 mln euro. W okresie 2014-2020 realizowany jest Program Współpracy Interreg Va Polska - Brandenburgia (z alokacją łączną ponad 100 ml euro) oraz Program Współpracy Interreg Polska – Saksonia 2014-2020, który w Lubuskiem obejmuje tylko powiat żarski (z budżetem ok. 70 mln euro).

Przedsięwzięcia realizowane ze wsparciem środków UE dotyczą wielu dziedzin życia, w tym infrastruktury technicznej i usług publicznych, przedsiębiorczości i innowacji, opieki zdrowotnej, ochrony środowiska i dziedzictwa kulturowego, edukacji czy rynku pracy.

⁶⁷ Informacje dotyczące krajowych programów operacyjnych przygotowane zostały na podstawie Centralnego Systemu Teleinformatycznego SL2014 wg stanu na 03.09.2018r. W przypadku projektów realizowanych na terenie kilku regionów, w systemie SL2014 udziały poszczególnych województw przydzielane są proporcjonalnie: udział województwa = kwota projektu dzielona przez liczbę województw. W analizie poszczególnych programów operacyjnych nie były brane pod uwagę projekty ogólnokrajowe (realizowane na terenie całego kraju). W związku z powyższym dane traktować należy jako przybliżone.

⁶⁸ Dane na koniec 2017 r.

Kontrakt lubuski

W lutym 2016 r. lubuscy samorządowcy z południa województwa podpisali Kontrakt Lubuski. Umowa służyła zagwarantowaniu pieniędzy z UE na kluczowe dla regionu inwestycje w mniejszych powiatach i podpisali ją: marszałek Elżbieta Anna Polak, prezydent Nowej Soli i burmistrzowie Żar (także w imieniu Żagania) oraz Międzyrzecza oraz wójtowie gmin z tych powiatów. Dzięki partnerstwu lubuskich gmin i powiatów jednostki te miały ułatwioną walkę o unijne pieniądze z Regionalnego Programu Operacyjnego Lubuskie 2020, ponieważ przygotowane przez nie projekty były dodatkowo premiowane w konkursach.

Prace nad KL rozpoczęto już w połowie 2014 r. – przeprowadzono szerokie konsultacje społeczne ze wszystkimi samorządami, zebrano uwagi, przeprowadzono nabór koncepcji oraz ich ocenę pod kątem realizacji założeń KL. W wyniku tych prac wybrano obszary do wsparcia w ramach KL: transport publiczny, edukacja EFS, rozwój terenów inwestycyjnych i promocja gospodarcza regionu oraz zdrowie.

Dzięki umowie zrealizowane zostały lub są w trakcie realizacji następujące przedsięwzięcia: w Nowosolskim Obszarze Funkcjonalnym – niskoemisyjny transport publiczny, w Żarsko-Żagańskim Obszarze Funkcjonalnym – niskoemisyjny transport publiczny, rozwój terenów inwestycyjnych oraz rozwijanie kompetencji kluczowych uczniów, w powiecie międzyrzeckim – rozwój terenów inwestycyjnych.

5.2. Finanse publiczne

Z danych pochodzących z opracowania Urzędu Statystycznego w Zielonej Górze („Budżety jednostek samorządu terytorialnego w województwie lubuskim w 2017 r.”) wynika, że w 2017 r. **wynik budżetów JST ukształtował się na poziomie 28,7 mln zł**, co stanowiło 0,5% ogółu dochodów JST. Najwyższy wynik wśród lubuskich gmin uzyskała gmina miejska Nowa Sól – ponad 13,4 mln zł, a wśród powiatów i miast na prawach powiatów – Zielona Góra (ponad 38,5 mln zł).

Dochody i wydatki jednostek samorządu terytorialnego w 2017 r. wzrosły w porównaniu z poprzednim rokiem. Ogólny wynik budżetów JST był dodatni, jednak nadwyżka dochodów nad wydatkami była niższa niż przed rokiem. W 2017 r. **dochody JST wyniosły 5972,1 mln zł** (5874 zł w przeliczeniu na 1 mieszkańca), tj. wzrosły w porównaniu z poprzednim rokiem o 10,2%. Głównym źródłem dochodów budżetów jednostek samorządu terytorialnego są dochody własne, które w 2017 r. stanowiły 45,7% ogółu dochodów budżetów JST (w 2016 r. - 45,8%). Kolejne 31,1% stanowiły dotacje, a 23,2% - subwencja ogólna.

Najwyższe dochody ogółem wśród gmin uzyskała gmina miejska Nowa Sól (ponad 167,3 mln zł) oraz gmina miejska Żary (ponad 162,7 mln zł), która uzyskała także najwyższą w województwie wartość wydatków ogółem (ponad 167,5 mln zł). Natomiast w przeliczeniu na 1 mieszkańca najwyższy dochód ogółem wykazała gmina miejska Łęknica (5 656,73 zł), a najwyższe wydatki – gmina Lubrza (5 929,71 zł).

W 2017 r. **wydatki JST wyniosły 5943,4 mln zł** (5846 zł w przeliczeniu na 1 mieszkańca), tj. o 14,6% więcej niż w 2016 r., przy czym wydatki majątkowe wzrosły o 56,1% w porównaniu z poprzednim rokiem, a wydatki bieżące o 9,2%. Najwięcej środków JST przeznaczają na wydatki w dziale oświata i wychowanie, a także w dziale rodzina. Relatywnie wysoki udział wydatków gmin był w działach: administracja publiczna, transport i łączność, a także pomoc społeczna. Miasta na prawach powiatu również najwięcej środków przeznaczają na wydatki w działach oświata i wychowanie oraz rodzina, a także transport i łączność, pomoc społeczna. Powiaty najwięcej środków wydatkowały w działach oświata i wychowanie oraz transport i łączność. Z kolei wydatki województwa koncentrowały się głównie w działach: transport i łączność, administracja publiczna, rolnictwo i łowiectwo oraz ochrona zdrowia.

Budżet województwa lubuskiego w 2017 r. stanowił 7,4% dochodu JST i wyniósł **440,7 mln zł** (w tym dochód własny 151,8 mln zł). Kwota wydatków ukształtowała się na poziomie **477,1 mln zł**, z czego 317,3 mln zł stanowiły wydatki bieżące.

Nakłady inwestycyjne budżetów JST

Jednym z mierników pomagających określić sytuację gospodarczą regionu jest poziom wydatków majątkowych inwestycyjnych, które województwo ponosi w skali rocznej. Powiększają one majątek regionu, przyczyniając się jednocześnie do jego rozwoju społecznego i gospodarczego.

W 2017 r. wydatki majątkowe, w tym wydatki inwestycyjne jednostek samorządu terytorialnego w województwie lubuskim, były zdecydowanie wyższe niż w roku poprzednim i stanowiły średnio 15,5% ogółu wydatków JST. W wartościach bezwzględnych **wydatki majątkowe JST ogółem wyniosły 923,3 mln zł, w tym 907,4 mln zł stanowiły wydatki inwestycyjne**, których wzrost w relacji do poprzedniego roku o 55,2% wpłynął na wzrost wydatków majątkowych o 56,1%.

Największy udział wydatków inwestycyjnych w wydatkach ogółem zanotowano w budżecie województwa na poziomie 33,5% (wobec 24,2% przed rokiem). Udział wydatków inwestycyjnych w ogóle wydatków gmin wzrósł w ciągu roku o 4,0 p. proc. do 13,9%, przy czym w gminach wiejskich wyniósł 15,8%, w gminach miejskich – 13,8%, a w gminach miejsko-wiejskich – 13,0%. Odsetek wydatków inwestycyjnych w wydatkach miast na prawach powiatu wyniósł 14,3% (wobec 11,8% przed rokiem), a w wydatkach powiatów 11,8% (wobec 8,8%).

W roku 2017 udział wydatków inwestycyjnych gmin i powiatów w wydatkach ogółem był wyższy w podregionie zielonogórskim (14,5%) w porównaniu do podregionu gorzowskiego, gdzie wyniósł 13,3%. W porównaniu do roku 2012 wskaźnik ten wzrósł w obu podregionach.

Najwyższe wydatki inwestycyjne w 2017 r. w przeliczeniu na 1 mieszkańca zrealizowały miasta na prawach powiatu (średnio 792 zł, tj. o 37,3% więcej niż w 2016 r.). **Wydatki inwestycyjne gmin w przeliczeniu na 1 mieszkańca wyniosły 597 zł** i wzrosły o 61,4% w skali roku, z tego w gminach wiejskich wyniosły 692 zł (o 68,9% więcej niż w 2016 r.), w gminach miejskich – 579 zł (tj. o 51,2% więcej), a w gminach miejsko-wiejskich 556 zł (o 61,0% więcej). Wydatki inwestycyjne województwa wyniosły 155 zł na 1 mieszkańca, tj. o 68,5% więcej niż w poprzednim roku, natomiast powiatów – 122 zł (tj. o 51,3%).

5.3. Współpraca międzynarodowa i krajowa współpraca międzyregionalna

Krajowa współpraca ponadregionalna

Współpraca gospodarcza i społeczna z sąsiednimi regionami Polski odbywa się na podstawie przyjętej w 2014 r. **Strategii Rozwoju Polski Zachodniej do roku 2020** (SRPZ). Dokument został opracowany przez reprezentantów z pięciu województw: dolnośląskiego, lubuskiego, opolskiego, wielkopolskiego i zachodniopomorskiego oraz ekspertów. Założenia Strategii określają przede wszystkim priorytetowe obszary współpracy, które dotyczą rozwoju infrastruktury transportowej (w ujęciu międzyregionalnym, jak i wewnątrzregionalnym), współpracy badawczej i naukowej, bezpieczeństwa energetycznego, zabezpieczenia przeciwpowodziowego, podniesienia atrakcyjności turystycznej oraz trwałego i zrównoważonego rozwoju ośrodków miejskich. Wynikiem współpracy w ramach SRPZ są **ponadregionalne projekty**: Odrzańska Droga Wodna (modernizacja docelowo do IV klasy żeglowności), modernizacja linii kolejowych CE-59 („Nadodrzancka”) relacji Szczecin - Kostrzyn - Zielona Góra - Wrocław - Międzyzlesie) oraz E-59 relacji Świnoujście (z odgałęzieniem na Szczecin) - Poznań - Wrocław i E-30 Wrocław - Opole - Kędzierzyn Koźle), dokończenie budowy drogi S3 w ciągu Środkowoeuropejskiego Korytarza Transportowego oraz drogi S5 na odcinku Wrocław - Poznań - Bydgoszcz, budowa drogi ekspresowej S11, budowa lub rozbudowa i wyposażenie centrów onkologii w miastach wojewódzkich Polski Zachodniej (w Lubuskim Ośrodek Radioterapii w Gorzowie Wlkp. oraz rozbudowa Lubuskiego Ośrodka Onkologii w Zielonej Górze), budowa linii przesyłowych 400 kV, współpraca ośrodków akademickich i przedsiębiorców Polski Zachodniej w celu komercjalizacji wiedzy (wspólne projekty na rzecz gospodarki). Sześć z tych projektów bezpośrednio dotyczy województwa lubuskiego i są one zapisane

w *Strategii Rozwoju Województwa Lubuskiego 2020* i uwzględnione w Kontrakcie Terytorialnym dla Województwa Lubuskiego.

W dniu 20 listopada 2017 r. Sejmik Województwa Lubuskiego ustanowił rok 2018 **Samorządowym Rokiem Rzeki Odry** w województwie lubuskim – był to wyraz współpracy regionu lubuskiego z innymi województwami nadodrzańskimi w promowaniu walorów turystycznych oraz możliwości rozwoju żeglugi na Odrze. Innym projektem wynikającym ze współpracy ponadregionalnej jest budowa **Odrzańskiej Trasy Rowerowej Blue Velo**. Szlak ma liczyć blisko tysiąc kilometrów i bieć wzdłuż rzeki Odry, przez województwa: śląskie, opolskie, dolnośląskie, lubuskie i zachodniopomorskie aż do Bałtyku.

Współpraca międzynarodowa

Województwo lubuskie prowadzi współpracę zagraniczną zgodnie z Priorytetami Współpracy Zagranicznej przyjętymi przez Sejmik Województwa Lubuskiego w 1999 roku i zaktualizowanymi w 2010 r. Najważniejszym partnerem Lubuskiego jest sąsiednia **Brandenburgia**, a współpraca z tym niemieckim landem obejmuje wiele obszarów tematycznych. Realizację wspólnych przedsięwzięć ułatwiają programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej Interreg Polska (Województwo Lubuskie) – Brandenburgia. Rozwinęła się też współpraca z drugim sąsiednim landem niemieckim – **Saksonią**. Lubuskie uczestniczy w określonym zakresie (głównie powiat żarski) w programie Interreg Polska – Saksonia.

Instytucjonalną formą współpracy międzyregionalnej, w której województwo lubuskie czynnie uczestniczy, jest **Polsko-Niemiecka Komisja Międzyrządowa ds. Współpracy Regionalnej i Przygranicznej**. Komisja realizuje swoje zadania z wykorzystaniem wniosków z pracy czterech komitetów, tj. Komitetu ds. Współpracy Przygranicznej, Komitetu ds. Współpracy Międzyregionalnej, Komitetu ds. Gospodarki Przestrzennej i Komitetu ds. Edukacji. W latach 2014-2016 w ramach Komitetu Gospodarki Przestrzennej wypracowano wspólną wizję rozwoju przestrzennego dla polsko-niemieckiego obszaru powiązań. Obejmuje ona obszar tzw. Partnerstwa Odry: województwa: zachodniopomorskie, lubuskie, dolnośląskie i wielkopolskie oraz kraje związkowe: Meklemburgia-Pomorze Przednie, Berlin, Brandenburgia i Saksonia. Sama inicjatywa Partnerstwa Odry, służąca pogłębianiu powiązań politycznych, gospodarczych i infrastrukturalnych między regionami po obu stronach Odry i Nysy Łużyckiej, dotyczy m. in. takich dziedzin jak transport, infrastruktura, zdrowie i turystyka.

Współpraca partnerska województwa lubuskiego, poza dwoma sąsiednimi landami niemieckimi, obejmuje kilkanaście innych regionów Europy i Azji. Ogółem **województwo lubuskie ma 15 regionów partnerskich**. Wieloletnie, intensywne kontakty z francuskim **Departamentem le Lot** koncentrują się m.in. na wymianie doświadczeń w zakresie polityki regionalnej oraz wymianie młodzieży. We Włoszech partnerem Lubuskiego jest **Abruzja**, a w Grecji **Kreta**. W Europie Środkowej i Wschodniej porozumienia zawarte zostały z regionami w: Rosji – **Obwód Pskowski**, **Obwód Wołogodzki**; Białorusi – **Obwód Homelski**, Słowacji - Samorządowe **Województwo Nitrzańskie**, Mołdawii - **Municipium Kiszyniów** oraz Ukrainy - **Obwód Iwano - Frankowski** i **Sumski**, a ostatnie umowy podpisano z serbską Prowincją Autonomiczną **Wojwodiny** (2018 r.) oraz czeskim **Krajem Libereckim** (2018 r.). Jedyńm pozaeuropejskim regionem, który współpracuje z województwem lubuskim jest chińska prowincja **Hainan**.

Już ponad 25 lat aktywnie działają **Euroregiony: Sprewa-Nysa-Bóbr** oraz **Pro Europa Viadrina**, które powstały w 1993 r. Dzięki zarządzanym przez euroregiony funduszom małych projektów Interreg, lubuskie samorządy i organizacje pozarządowe zrealizowały setki spotkań i innych projektów z partnerami z Niemiec.

W Brukseli działa **Biuro Regionalne Województwa Lubuskiego**. Zajmuje się m.in. promocją regionu na forum unijnym oraz udzielaniem informacji związanych z polityką regionalną, zmianami prawnymi oraz decyzjami zapadającymi w organach UE. Biuro dba o jak najlepszy wizerunek województwa oraz lobbuje na rzecz jego interesów w Komisji Europejskiej, Parlamencie i Komitecie Regionów.

5.4. Promocja regionu

Samorząd Województwa Lubuskiego podjął we współpracy m.in. z instytucjami kulturalnymi, sportowymi, winiarzami i organizacjami pozarządowymi liczne działania mające na celu stworzenie atrakcyjnego wizerunku województwa i promocję marki **Lubuskie Warte Zachodu**. Promocja turystyczna odbywała się podczas krajowych i zagranicznych imprez targowych, natomiast gospodarcza – podczas misji gospodarczych.

Funkcjonujące w Urzędzie Marszałkowskim Województwa Lubuskiego **Centrum Obsługi Inwestorów i Eksporterów** oraz **Centrum Obsługi Inwestora** pozwalają na wzrost poziomu umiędzynarodowienia polskich firm sektora MŚP. W latach 2012-2017 centra systematycznie udzielały przedsiębiorcom informacji w zakresie niezbędnym do planowania, organizowania i realizacji eksportu i/lub inwestycji poza granicami Polski. Wydawano publikacje, m.in. „Katalog Produktów Eksportowych Województwa Lubuskiego” i „Katalog Terenów Inwestycyjnych Województwa Lubuskiego”, organizowano konferencje, kongresy, wyjazdy studyjne i blisko 50 spotkań dla przedsiębiorców. Lubuskie prezentowane było na targach przemysłowych i inwestycyjnych, a lokalni przedsiębiorcy mieli możliwość udziału w kilkunastu **misjach gospodarczo-samorządowych** (w 2012 r. – Londyn, w 2014 r. – Miami, w 2015 r. – Kreta/Ateny, Skandynawia oraz USA, w 2016 r. – Białoruś/ Homel, w 2017 r. – Belgia/Bruksela, Luksemburg, Włochy/Mediolan, podczas Hannover Messe, USA/Miami – Camacol, Kazachstan, Chiny oraz Korea Płd.). Efektem misji jest nawiązanie trwałych kontaktów międzynarodowych, co przekłada się na wzrost wymiany handlowej, głównie eksportu do państw europejskich, USA i Meksyku. Misje te pozwoliły już ponad 200 firmom z regionu zaprezentować swój eksportowy potencjał.

Samorząd Województwa od lat funduje również **nagrody** dla uczestników i laureatów konkursu pn. Lubuski Lider Biznesu (od 2013 roku z dodatkową kategorią pn. Lubuski Lider Innowacji) oraz konkursu dla branży budowlanej pn. Lubuski Mister Budowy, nominuje także firmy i podmioty do innych prestiżowych konkursów.

Od początku istnienia województwa lubuskiego, czyli od 1999 roku, organizowane jest **Święto Województwa Lubuskiego**. W 2010 r., podczas jego obchodów, została po raz pierwszy zaprezentowana szerokiej publiczności marka „Lubuskie warte zachodu”, której celem było stworzenie wizerunku województwa jako miejsca, w którym warto inwestować, dobrze się mieszka i które warto odwiedzić.

Samorząd województwa wspiera organizatorów festiwalu w Kostrzynie nad Odrą (do 2018 r. był to Przystanek Woodstock, od 2018 r. **Pol'And'Rock Festival**). Od 2011 r. na terenie festiwalu województwo przygotowuje dla uczestników specjalną lubuską strefę. Prezentuje ona co roku inny temat przewodni, a jej celem jest promocja turystyczna regionu oraz propagowanie działań samorządu, m.in. prozdrowotnych i zachęcających do aktywności. Podczas każdej edycji festiwalu organizowana jest również konferencja prasowa z udziałem ambasadorów regionu, na której m.in. promowane są lubuskie produkty tradycyjne.

Od 2012 do 2017 r. region lubuski był prezentowany m.in. na **targach turystycznych** w kraju (Poznań, Wrocław, Warszawa, Łódź, Szczecin, Opole, Kraków) i za granicą (Berlin, Cottbus, Bordeaux). W tym czasie realizowane były kampanie promocyjne Lubuskiego Szlaku Wina i Miodu oraz lubuskiego pszczelarstwa, Lubuskich Parków Krajobrazowych i Narodowych oraz Lubuskiego Szlaku Militariów i Fortyfikacji. Wspierane są również przedsięwzięcia służące **kultywowaniu tradycji naszego regionu**, w tym kulinarnych, m.in. poprzez organizację corocznego konkursu Nasze Kulinarne Dziedzictwo-Smaki Regionów, czy Lubuskiego Święta Plonów.

W celu podtrzymania tradycji związanych z uprawą winorośli i produkcją wina na terenie Ziemi Lubuskiej oraz integracji środowisk winiarskich, w 2015 roku utworzono **Lubuskie Centrum Winiarstwa** (LCW). LCW, zlokalizowane w pobliżu 35-hektarowej Winnicy Samorządowej, prowadzi działalność dydaktyczno-edukacyjną, obsługę ruchu turystycznego - turystów indywidualnych oraz grup zorganizowanych. Na jego terenie odbyło się również w latach 2015-2017 wiele imprez promocyjnych, w tym m.in.: Majówka na Winnicy Samorządowej, I i II Winobranie Na Winnicy Samorządowej, I i II Święto Młodego Lubuskiego Wina, Weekendy Otwartych Winnic 2017. Lubuskie Centrum Winiarstwa współpracuje z Uniwersytetem Zielonogórskim, który wykorzystuje do wspólnych projektów winnicę samorządową oraz zaplecze technologiczne centrum.

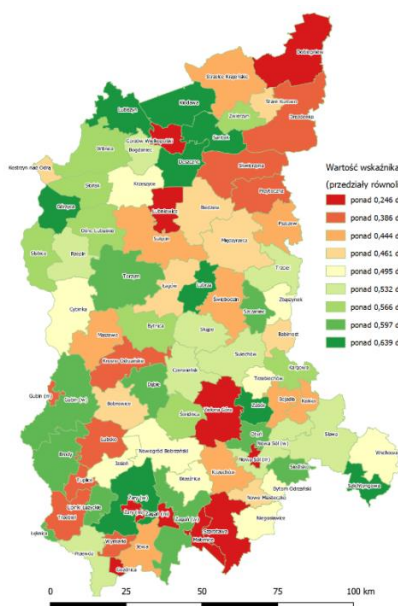
Od momentu jego otwarcia w 2015 roku, LCW odwiedziło ponad **45 tysięcy osób**, zarówno indywidualnych zwiedzających, jak i uczestników organizowanych imprez, wydarzeń, spotkań i warsztatów. Każdemu z nich oferowana była kompleksowa informacja na temat atrakcji regionu, foldery, mapy turystyczne oraz informatory.

6. ANALIZA ZRÓŻNICOWAŃ I POTRZEB ROZWOJOWYCH GMIN⁶⁹

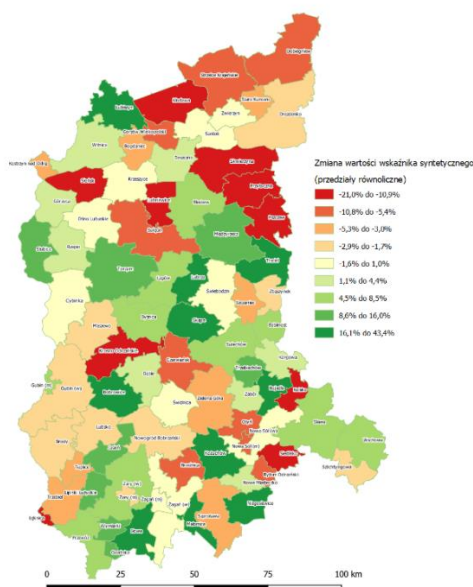
Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (SOR) wskazała obszary zagrożone trwałą marginalizacją, czyli gminy, w których występuje kumulacja problemów społecznych i ekonomicznych. Wyznaczono je na podstawie analizy 14 wybranych wskaźników⁷⁰. W województwie lubuskim do gmin z kumulacją problemów społecznych zaliczone zostały gminy: Dobiegniew, Gozdnicza, Małomice i Niegosławice, natomiast do gmin z kumulacją problemów ekonomicznych: Gubin (gmina wiejska) oraz Brody. Wykonany w 2018 r. raport pn. **Analiza sytuacji społeczno-ekonomicznej gmin województwa lubuskiego wraz z badaniem ich potrzeb rozwojowych** miał na celu rozwinięcie badań wykonanych na potrzeby SOR oraz KSRR2030 i sporządzenie pogłębionej diagnozy gmin w skali regionu. Raport przedstawia sytuację lubuskich gmin w obszarach: demograficznym, gospodarczym i społecznym oraz całościową syntetyczną informację na temat poziomu ich rozwoju, wynikającą z uwzględnienia wszystkich wcześniej wymienionych obszarów. Autorzy przeanalizowali szereg wybranych wskaźników statystycznych, a także dane zawarte w aktualnych raportach, dokumentach strategicznych i publikacjach naukowych. Przeprowadzono również badanie ankietowe, w ramach którego gminy wskazały najbardziej oczekiwane z ich punktu widzenia inwestycje o charakterze ponadlokalnym.

Demografia

Rysunek 15: Mapa ilustrująca sytuację demograficzną (2017 r.)

Rysunek 16: Dynamika zmian w demografii (2013 – 2017 r.)

Biorąc pod uwagę sytuację demograficzną (określoną na podstawie 5 wskaźników bazowych⁷¹), warto zauważyć, że do kategorii gmin o trudnej sytuacji, z niekorzystną tendencją w ostatnich latach, należą wszystkie największe gminy miejskie, tj. Zielona Góra, Gorzów Wielkopolski, Nowa Sól, Żary oraz Żagań. Na tą sytuację składa się przede wszystkim niekorzystna struktura wieku (znaczną liczbą osób w wieku poprodukcyjnym) oraz relatywnie

⁶⁹ Rozdział opracowano na podstawie raportu *Analiza sytuacji społeczno-ekonomicznej gmin województwa lubuskiego wraz z badaniem ich potrzeb rozwojowych* przygotowanego na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubuskiego przez ekspertów firmy Bluehill Sp. z o.o. w 2018 r.

⁷⁰ *Delimitacja obszarów strategicznej interwencji państwa: obszarów wzrostu i obszarów problemowych*, praca zespołowa pod red. P. Śleszyńskiego, IGiPZ PAN, Warszawa 2016.

⁷¹ Analizowano następujące wskaźniki: *Przyrost naturalny na 1000 mieszkańców, Wskaźnik starości, Ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym, Saldo migracji na pobyt stały gminne wg płci (wymeldowania ogółem, kobiety na 1000 mieszkańców), Saldo zameldowań i wymeldowań na pobyt stały na 1000 mieszkańców*

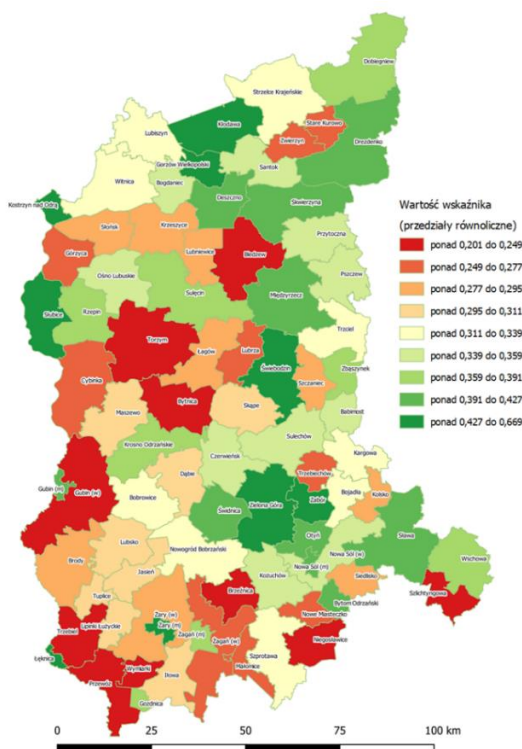
niski wskaźnik przyrostu naturalnego. Rysunek 15 przedstawia wizualizację rozkładu geograficznego wartości wskaźnika syntetycznego w obszarze demografii (złożonego z 5 wskaźników bazowych), a Rysunek 16 dynamikę zmian w demografii w latach 2013-2017 r.

Jako liderów w tej kategorii można wskazać takie gminy jak: Lubrza, Deszczno, Kłodawa i Zabór, które są relatywnie niewielkie pod względem liczby ludności. Warto również zwrócić uwagę na inne gminy, w których pomimo plasowania się poniżej średniej, nastąpiła poprawa sytuacji na przestrzeni ostatnich lat, np. Bobrowice, Kożuchów czy Bojadła. Skupisko gmin wykazujących w latach 2013-2017 bardzo niekorzystną tendencję w demografii znajduje się przede wszystkim w północno-wschodniej części województwa (m.in. Skwierzyna, Pszczew, Przytoczna). Najbardziej negatywny trend w zakresie wskaźników demograficznych zanotowano w gminie Lubniewice.

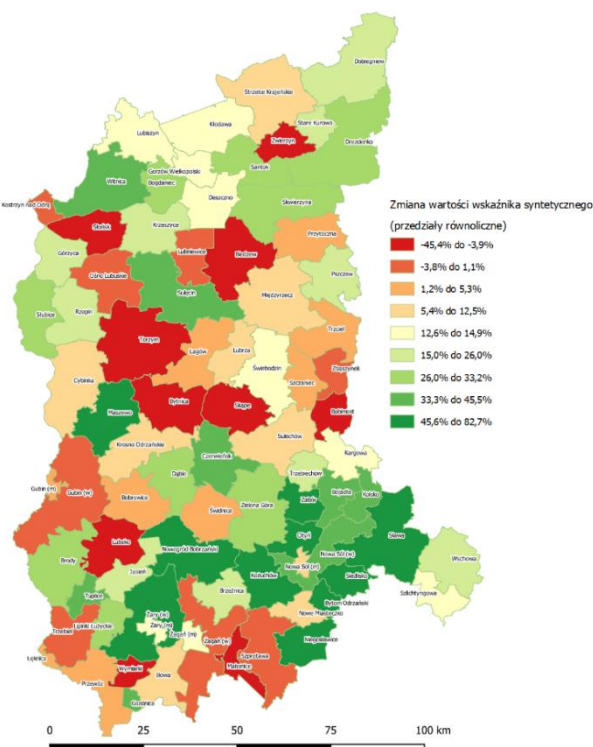
Gospodarka

Pod względem gospodarczym⁷² w czołówce znajdują się duże ośrodki miejskie takie jak: Zielona Góra, Gorzów Wielkopolski, Żary oraz Nowa Sól. Warto zwrócić uwagę, że szczególnie wokół dwóch największych miast w województwie lubuskim występuje strefa silnego oddziaływania gospodarczego na sąsiednie gminy. Należą do nich m.in. Zabór, Świdnica, Otyń, Kłodawa oraz Deszczno. Wysoką pozycję gospodarczą posiada również gmina Świebodzin, leżąca na przecięciu głównych dróg województwa oraz gminy przygraniczne, położone wzdłuż istotnych szlaków komunikacyjnych w kierunku Niemiec (Kostrzyn nad Odrą, Słubice, Gubin oraz Łęknica). Rysunek nr 17 przedstawia wizualizację rozkładu geograficznego wartości wskaźnika syntetycznego w obszarze

Rysunek 17: Mapa ilustrująca sytuację gospodarczą (2017 r.)

Rysunek 18: Dynamika zmian w gospodarce (2013 – 2017 r.)

⁷² Analizowano następujące wskaźniki: Dochody budżetów gmin na 1 mieszkańca, Udział wydatków na drogi publiczne w wydatkach ogółem, Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności, Podmioty gospodarki narodowej na 1000 mieszkańców, Podmioty nowo zarejestrowane na 10 tys. ludności, Udział terenów zabudowanych i zurbanizowanych, Udział użytków rolnych, Udział gruntów leśnych, Wartość projektów realizowana z Funduszy Europejskich per capita, Liczba podmiotów gospodarczych w usługach wyższego rzędu na 1000 mieszkańców

gospodarki (złożonego z 10 wskaźników), a rysunek nr 18 dynamikę zmian w gospodarce w latach 2013-2017 r.

Analizując drugą stronę zestawienia, tj. gminy najsłabsze gospodarczo, mamy do czynienia głównie z gminami wiejskimi, rzadziej miejsko-wiejskimi. Mają one przeważnie charakter rolniczy (Niegosławice, Szlichtyngowa oraz Brzeźnica) lub leśny (Bytnica, Przewóz, Wymiarki, Gubin - gmina wiejska, Torzym, Bledzew, Trzebień). Na terenie tych gmin występują bardzo niskie wartości wskaźników związanych z rozwojem przedsiębiorczości. Zwrócić należy uwagę, że w raporcie opracowanym pod kierownictwem prof. Śleszyńskiego na potrzeby SOR, gmina wiejska Gubin została również wskazana jako zagrożona marginalizacją ze względu na problemy gospodarcze. W przypadku gminy Brody, również zaliczonej w SOR do tej grupy, w ekspertyzie firmy Bluehill z 2018 r. sytuacja ekonomiczna przedstawia się korzystniej i wyprzedza ona w tej kategorii szereg wyżej wymienionych gmin. W latach 2013-2017 silny wzrost gospodarczy odnotowano w okolicach Nowej Soli, Żar oraz Zielonej Góry. W tym aspekcie aglomeracja Gorzowa Wielkopolskiego w mniejszym stopniu oddziałuje na lokalne wzrosty i poprawę sytuacji ekonomicznej okolicznych gmin. Analizując mapę można zidentyfikować gminy, które na podstawie wskaźników przyjętych do analizy zostały uznane za słabe gospodarczo w 2017 r., ale pomimo tego notują dynamiczny wzrost. Obszary największych wzrostów w obszarze gospodarki to paradoksalnie nie duże gminy miejskie, ale raczej gminy wiejskie i miejsko-wiejskie, w których niewielka ilościowo zmiana (np. w zakresie liczby nowych podmiotów gospodarczych), może przełożyć się na znaczny wzrost wskaźnika w ujęciu procentowym. Często negatywne tendencje na przestrzeni ostatnich lat mają miejsce w przypadku gmin słabszych gospodarczo, co skutkować może jeszcze większym zwiększaniem dystansu w przyszłości.

Spółeczeństwo

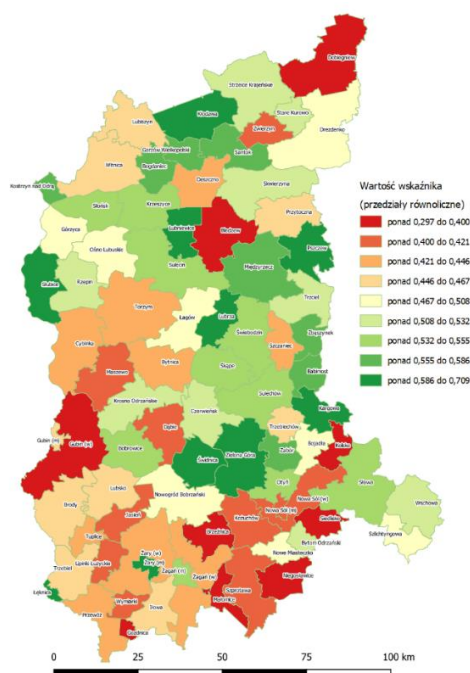
Analizując gminy województwa lubuskiego pod kątem sytuacji społecznej⁷³ (2017 r.) warto zwrócić uwagę, że najkorzystniejsza sytuacja występuje w takich gminach jak Słubice, Pszczew, Świdnica czy Lubniewice. Najmniej korzystnie wypadają natomiast: Brzeźnica, Bledzew, Gubin (gmina wiejska) i Siedlisko. W grupie dziesięciu gmin o najsłabszej sytuacji społecznej znajdują się również Niegosławice, Gozdnicza, Małomice i Dobiegniew, wskazane także w SOR jako obszary z kumulacją problemów społecznych. Rysunek nr 19 przedstawia wizualizację rozkładu geograficznego wartości wskaźnika syntetycznego w obszarze społecznym (złożonego z 9 wskaźników), a rysunek 20 dynamikę zmian w społeczeństwie w latach 2013-2017 r.

Jeśli chodzi o sytuację społeczną, zaobserwować można generalną poprawę na przestrzeni ostatnich lat. Tylko jeden przedział obejmuje gminy ze spadkami wartości wskaźników (spadki dotyczą tylko czterech gmin). Tak więc zmiany w sytuacji społecznej można uznać generalnie za korzystne. Z tego względu warto zwrócić uwagę na gminy z największą dynamiką wzrostów. Obszar silnej koncentracji wzrostów znajduje się w południowej części regionu, w sąsiedztwie Nowej Soli (ale nie w samym mieście) oraz w mniejszym stopniu w północno-wschodniej części województwa (z wyjątkiem Dobiegniewa i Starego Kurowa).

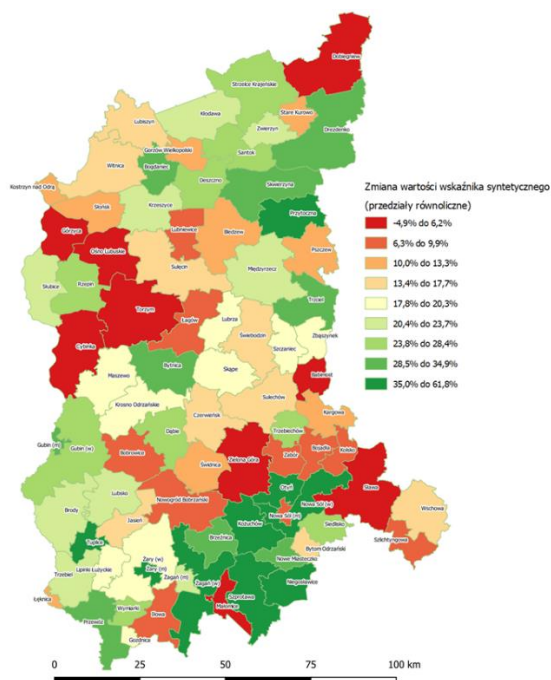
---

⁷³ Analizowano następujące wskaźniki: Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej wg kryterium dochodowego, Powierzchnia użytkowa mieszkań oddana do użytku na 1 mieszkańca, Liczba uczestników imprez na 1000 mieszkańców, Dzieci objęte wychowaniem przedszkolnym na 1 tys. dzieci w wieku 3-5 lat, Udział ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków, Udział obszarów chronionych przyrodniczo, Frekwencja w ogólnopolskich wyborach powszechnych, Fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 1000 mieszkańców, Liczba bezrobotnych na 100 osób w wieku produkcyjnym

Rysunek 19: Mapa ilustrująca sytuację społeczną (2017 r.)

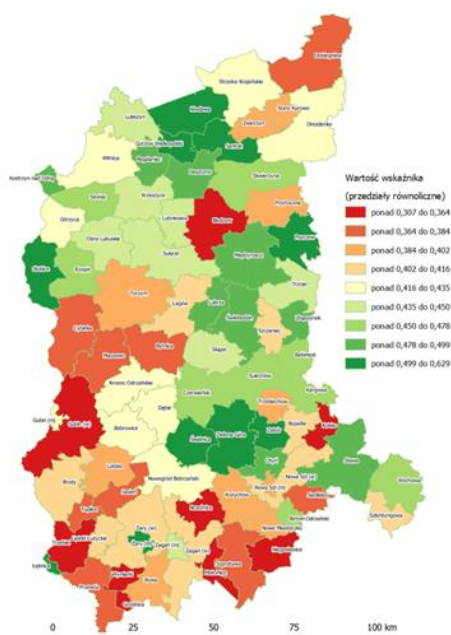
Rysunek 20: Dynamika zmian w społeczeństwie (2013 – 2017 r.)

Sytuacja ogółem

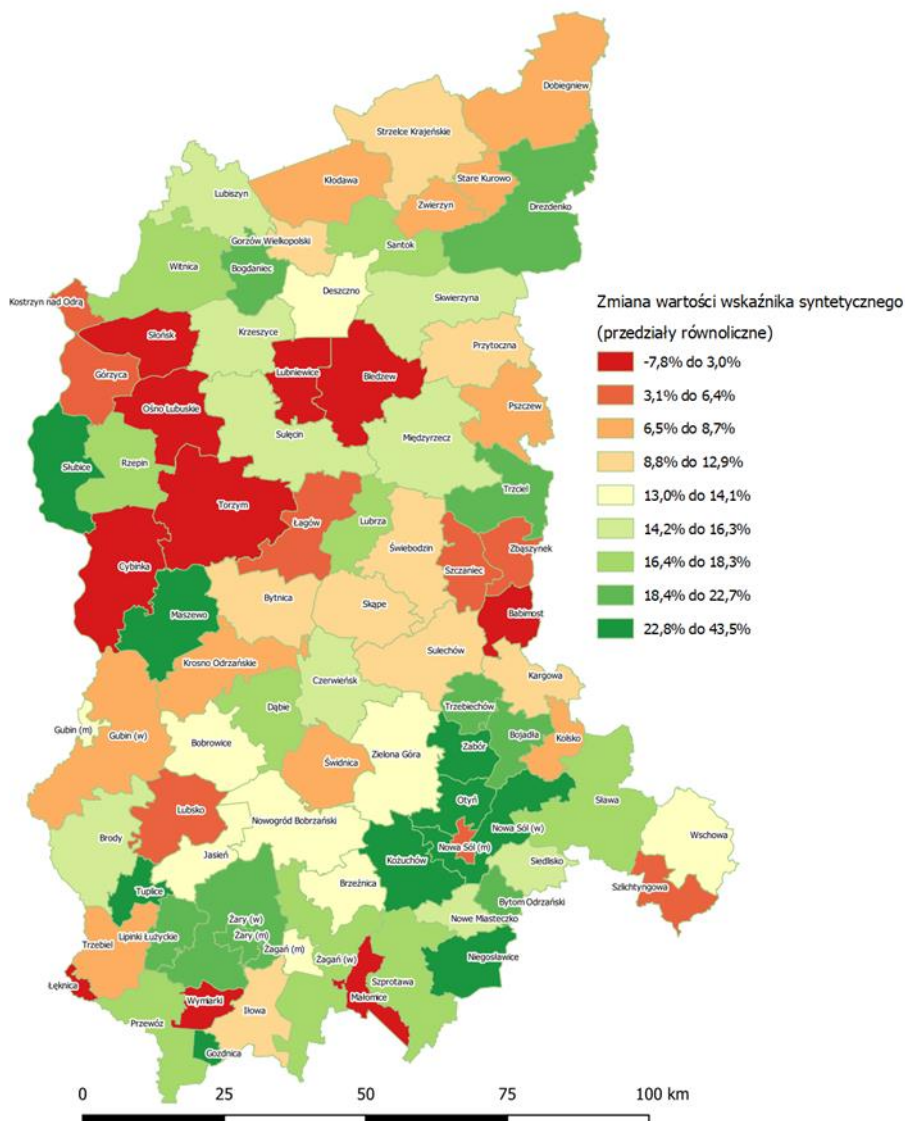
Analizując przestrzenne zróżnicowanie ogólnej sytuacji gmin w województwie lubuskim można stwierdzić, że najbardziej korzystna sytuacja zauważalna jest przede wszystkim w dużych ośrodkach miejskich takich jak: Zielona Góra, Gorzów Wielkopolski (wraz z ich obszarami funkcjonalnymi) oraz Żary, w miastach przygranicznych (Ślubice, Łęknica, Kostrzyn nad Odrą), a także w Pszczewie i Ślawie. Warto zwrócić uwagę, że są w województwie gminy, które uzyskują relatywnie wysoką pozycję w każdym z obszarów (Ślubice, Kłodawa, Łęknica oraz Zabór). Rysunek nr 21 przedstawia wizualizację ogólnej sytuacji gmin województwa lubuskiego, z uwzględnieniem wszystkich obszarów.

Rysunek 21: Mapa ilustrująca sytuację ogółem (2017 r.)

Biorąc pod uwagę sytuację ogółem warto zauważyć, że tylko kilka gmin zanotowało pogorszenie swojej sytuacji. Do kategorii gmin, które uzyskały niską ocenę ogółem i charakteryzują się negatywną tendencją w ostatnich latach należą Wymiarki, Bledzew i Torzym. Na tą sytuację składa się przede wszystkim niekorzystna sytuacja w gospodarce oraz w społeczeństwie. Największa koncentracja gmin o niekorzystnych tendencjach otacza Słubice i Rzepin. Ponadto niekorzystne zjawiska zachodzą w takich gminach, jak: Lubniewice, Babimost i Małomice. Zwraca przy tym uwagę fakt, że korzystnym zmianom gospodarczym nie zawsze towarzyszą zmiany demograficzne lub społeczne, przy czym zmiany społeczne wydają się generalnie w większym stopniu powiązane z rozwojem ekonomicznym gmin.

Rysunek 22: Dynamika zmian dla sytuacji ogółem (2013-2017 r.)

Potrzeby rozwojowe gmin

W ramach realizowanej ekspertyzy przeprowadzono badanie głównych ponadlokalnych potrzeb rozwojowych gmin, które zgłoszone zostały z perspektywy lokalnej. Przedstawiciele gmin najczęściej, jako najbardziej priorytetowe, wskazywali inwestycje drogowe (w tym modernizację autostrady A18, przebudowę dróg wojewódzkich i powiatowych, budowę obwodnic, mostów na Odrze) oraz kolejowe (przywrócenie połączeń, modernizację linii i zakup taboru). W dalszej kolejności wskazywane były przedsięwzięcia związane z szeroko rozumianym dostarczaniem mediów (uregulowanie gospodarki wodno-ściekowej, rozbudowę infrastruktury

energetycznej, rozwój sieci gazowniczych). Istotne z punktu widzenia gmin są również dalsze inwestycje w rozwój przedsiębiorczości (tworzenie parków przemysłowych i uzbrajanie terenów inwestycyjnych), cyfryzacji (rozwój szerokopasmowych sieci światłowodowych) oraz wsparcie rozwoju turystyki, sportu i rekreacji. Gminy leżące wzdłuż rzeki Odry i Warty zgłaszały konieczność dalszego wzmocnienia ochrony przeciwpowodziowej. Samorządy położone w większej odległości od głównych szlaków komunikacyjnych zwracały uwagę na zwiększanie efektywności transportu międzygminnego na potrzeby dojazdu do miejsc pracy oraz w celu rozwoju turystyki i rekreacji na terenie gmin wiejskich, w tym leśnych. Dość liczne były również wskazania potrzeb w zakresie inwestycji w OZE.

Główne wnioski z analizy:

Gminy województwa lubuskiego cechuje duże zróżnicowanie pod względem podstawowych charakterystyk (gminy z przewagą terenów zurbanizowanych, gminy rolnicze, gminy z przewagą terenów leśnych), wobec czego kierunki rozwoju gmin powinny być dostosowane do ich głównych przewag i potencjałów. Podstawowe problemy, z jakimi borykają się gminy województwa lubuskiego wiążą się z niekorzystnymi procesami demograficznymi związanymi z depopulacją, starzeniem się lokalnych społeczności oraz migracjami. Wskaźnik obciążenia demograficznego wykazuje negatywną tendencję dla wszystkich gmin województwa lubuskiego. Jest to trend o tyle niepokojący, że mamy do czynienia z niedoszacowaniem ubytku ludności związanym z częstym pozostawianiem w rejestrach gminnych osób, które faktycznie zmieniły miejsce zamieszkania.

Jakkolwiek w gminach województwa lubuskiego mamy do czynienia z relatywnie wysokim poziomem rejestracji nowych podmiotów gospodarczych, to jednak „stare” firmy, działające na rynku nie zawsze dobrze radzą sobie w zmieniającej się rzeczywistości. Przejawem tego jest występujące w ponad połowie gmin województwa lubuskiego zmniejszanie się liczby podmiotów gospodarki narodowej na 1000 mieszkańców. Niewystarczająca aktywność rynkowa przedsiębiorców jest traktowana jako jeden z poważniejszych problemów natury gospodarczej również przez przedstawicieli samorządów gmin.

Jedną z częściej zgłaszanych barier rozwojowych jest niewystarczająca dostępność komunikacyjna poszczególnych gmin. Niezaspokojone są również ich potrzeby w zakresie inwestycji w bazową infrastrukturę techniczną (drogi, sieci wodno-kanalizacyjne). Ma to znaczenie nie tylko z punktu widzenia podnoszenia jakości życia mieszkańców, ale także jest istotne jako czynnik mający znaczenie w procesie ubiegania się o inwestorów.

Jednym z większym problemem gmin jest niedoinwestowanie w szeroko rozumianą infrastrukturę społeczną. Dotyczy to instytucji kultury czy ośrodków sportowych i rekreacyjnych. Badania wykazały niedoinwestowanie w obszarze sprzyjającym podnoszeniu jakości kapitału ludzkiego, ale również mogącym mieć znaczenie w procesie kształtowania podstaw pod przyszły rozwój (np. w obszarze turystyki).

W lubuskich gminach niedostatecznie wykorzystywane są również możliwości pozyskiwania energii ze źródeł odnawialnych. Konieczne są także dalsze działania związane z podnoszeniem efektywności energetycznej budynków i walki ze smogiem.

Jako podstawowe ograniczenie w skutecznym pozyskiwaniu funduszy unijnych, lubuskie gminy wskazywały przede wszystkim konieczność zapewnienia wkładu własnego na realizowane przedsięwzięcia.

Spis rysunków, tabel

Rysunek 1: Podział administracyjny województwa lubuskiego.....	4
Rysunek 2: Struktura ludności według wieku w 2017 r.....	6
Rysunek 3: Produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca według regionów w 2016 r. (ceny bieżące)	24
Rysunek 4: Wskaźnik zatrudnienia według województw w 2017 r.	26
Rysunek 5: Bezrobocie w województwie lubuskim w 2017 r.....	27
Rysunek 6: Podmioty gospodarki narodowej w rejestrze REGON w 2017 r.	32
Rysunek 7: Nakłady na działalność badawczo-rozwojową w 2017 r.....	36
Rysunek 8: Miasta w województwie lubuskim w 2017 r.	44
Rysunek 9: Miejskie obszary funkcjonalne ośrodków wojewódzkich, ośrodków subregionalnych i ośrodków lokalnych.....	47
Rysunek 10: Struktura powierzchni według kierunków wykorzystania oraz obszary prawnie chronione	49
Rysunek 11: Liczba mieszkańców w strefie dostępności drogowej (30, 60, 90 minut) dla miast Zielona Góra i Gorzów Wlkp.	52
Rysunek 12: Główne sieci i węzły komunikacyjne województwa lubuskiego.	54
Rysunek 13: Sposób pokrycia zapotrzebowania mocy cieplnej dla odbiorców z terenu województwa lubuskiego	58
Rysunek 14: Gospodarstwa domowe wyposażone w komputer osobisty z dostępem do internetu w 2017 r. (w % gospodarstw domowych ogółem)	64
Rysunek 15: Mapa ilustrująca sytuację demograficzną (2017 r.)	75
Rysunek 16: Dynamika zmian w demografii (2013 – 2017 r.)	75
Rysunek 17: Mapa ilustrująca sytuację gospodarczą (2017 r.)	76
Rysunek 18: Dynamika zmian w gospodarce (2013 – 2017 r.)	76
Rysunek 19: Mapa ilustrująca sytuację społeczną (2017 r.).....	78
Rysunek 20: Dynamika zmian w społeczeństwie (2013 – 2017 r.).....	78
Rysunek 21: Mapa ilustrująca sytuację ogółem (2017 r.).....	78
Rysunek 22: Dynamika zmian dla sytuacji ogółem (2013-2017 r.).....	79
Tabela 1: Dynamika produktu krajowego brutto (ceny stałe).....	23
Tabela 2: Produkcja sprzedana przemysłu w województwie lubuskim.....	29
Tabela 3: Obszary regionalnych inteligentnych specjalizacji.....	37
Tabela 4: Wykorzystanie środków w ramach krajowych programów operacyjnych (stan na 03.09.2018 r.)	69